

Riziková budoucnost: Devět scénářů vývoje české společnosti

Pavol Frič, Arnošt Veselý (Eds.)

Autoři scénářů:

Miloš Balabán, Vladimír Benáček, Pavol Frič, Jitka Kloudová, Martin Nekola, Markéta Nekolová, František Ochraňa, Martin Potůček, Antonín Rašek, Arnošt Veselý

MÍSTO ÚVODU – PROČ A JAK PŘEMÝŠLET O BUDOUCNOSTI?	2
METODOLOGIE PSANÍ SCÉNÁŘŮ	8
METODA PSANÍ SCÉNÁŘŮ BUDOUCNOSTI	8
<i>Vymezení metody</i>	8
<i>Typy scénářů</i>	9
<i>Proces tvorby exploračních scénářů</i>	12
1. ELITY TVÁŘÍ TVÁŘ VLEKLÉ KRIZI	16
2. STÁT NA HOUPAČCE	30
3. PROBLÉM KREATIVNÍ SPOLEČNOSTI V RETROSPEKTIVNÍM POHLEDU	35
4. DOBRÉ VZDĚLÁNÍ JEN PRO NĚKOHO	41
5. REFORMA TRHU PRÁCE: HLEDÁNÍ ROVNOVÁHY V DOBĚ KRIZE	48
6. SPOLEČNOST SE ŠTĚPÍ	57
7. EXTREMISMUS NASTUPUJE	63
8. MĚNÍ SE KLIMA, MĚNÍ SE SPOLEČNOST	72
9. EVROPA A ČESKO ODVRACÍ ENERGETICKÝ KOLAPS	81
A RISK FUTURE: NINE SCENARIOS OF CZECH SOCIAL DEVELOPMENT	102
EDITED BY:	102
WRITTEN BY:	102

Místo úvodu – proč a jak přemýšlet o budoucnosti?

I look to the future because that's where I'm going to spend the rest of my life.

George Burns (1896–1996)

V letošním roce oslavíme 20 let od sametové revoluce. Dvacet let je možná poměrně dlouhá doba v individuálním životě, ale z hlediska historie lidstva je to jenom zlomek času. A přesto – kolik věcí se za tu dobu změnilo! Naše republika prošla náročnou transformací, prožila si své ekonomické i politické krize, vstoupila do EU i NATO, zažila zcela bezprecedentní ekonomický růst a růst životní úrovně. A to nemluvíme o rozšíření nových technologií a tehdy neznámého Internetu. Není se čemu divit, když filmy z konce 80. let 20. století označujeme jako „filmy pro pamětníky“. Proměnilo se nejen fyzické a životní prostředí kolem nás, ale bezpochyby se proměnila též naše kultura, což je asi nejvíce patrné na mladé generaci a jejím životním stylu.

Podle některých autorů byla hektičnost posledních dvaceti let historicky bezprecedentní etapou vývoje společnosti; ekonomická, politická a kulturní transformace byla završena a u nás nastal „konec dějin“ ve Fukuyamově slova smyslu (Fukuyama 2007). Mnohým se zdálo, že společnost po letech hluboké transformace konečně vyřešila své vnitřní ekonomické rozpory a může z nich začít inkasovat dlouhodobé dividendy. Česká republika sice i po svrnutí totalitního režimu a relativně úspěšné společenské transformaci dál prožívala své žabomyší války o cokoli a s kýmkoliv, které ale nemohly nic podstatného změnit na jejím prodemokratickém a promodernizačním kurzu směrem k západním vzorům. Jinými slovy řečeno, ačkoli pochopitelně nikdo nepopíral otevřenost budoucnosti, skoro nikdo si nedokázal představit jinou budoucnost než v prosperující a bezpečné Evropské unii.

Dnes se ovšem zdá, že myšlenka „bezdějinnosti“ vývoje České republiky je definitivně za námi a že neexistuje mnoho důvodů myslet si, že příštích dvacet třicet let budeme v zásadě prožívat ve stejných či podobných podmínkách jako dnes. Je možné, že tak jako se dnes díváme na filmy z 80. let 20. století jako na filmy pro pamětníky, budou se naše právě narozené děti dívat na naši dobu – možná s nostalgií, možná s nechápavým blazeovaným postojem. Kdo ví, jak bude jednou historiky označena etapa, v které právě žijeme, že by „zlatá epocha“, anebo „počátky vleklé krize“?

Není sporu o tom, že nejistota z budoucnosti se v posledním roce podstatně zvýšila. České elity se sice i nadále přiklání k následování evropského modernizačního vzoru, ale náhlý příchod světové finanční krize na scénu české společnosti všechno výrazně mění. Zdá se, že stinná stránka globalizace ještě naplno neodhalila svou tvář a kdysi tak bezpečný přístav

EU, do něhož ČR pomalu, ale jistě spouští své ekonomické i politické kotvy, se najednou proměnil v neklidné moře partikulárních zájmů jednotlivých členských zemí. Svět wallstreetských burziánů se otřásl v základech a globalizace tento otřes přenáší dál a nedokázaly ho zastavit ani hradby EU. Světová finanční krize přerůstá v krizi hospodářskou, která už v různé míře jednotlivé země EU zasáhla.

Nikdo dnes neumí s jistotou předvídat, jaký charakter bude mít evropský kontext vývoje ČR v příštích několika letech. Obavy vzbuzují otázky, jestli nová vlna antiglobalizačních hnutí vyprovokovaná světovou ekonomickou krizí nesmete veškeré pokusy o globální regulaci? A víme vůbec, jestli máme chtít více či méně regulace? Spory o to, jestli světovou finanční krizi zavínil přebytek či nedostatek regulace, stále probíhají. Jak se rozhodne většina členských zemí EU? A jak se rozhodne ČR? Bude EU jednotná? A co když zvítězí nacionálně laděný populismus, který ze všeho obviní globální kapitál a Brusel? Jak se pak udrží rovnováha mezi otevřeností a uzavřeností ČR, mezi orientací českých voličů na EU a svět a orientací na vlastní národ? Víme, jestli ekonomická krize nepovzbudí populismus a extremismus v zemích EU do té míry, že jejich vlivem dojde nejen k zastavení procesu integrace EU, ale i k její dezintegraci a zániku společné politiky, ne-li dokonce ztráty koheze a společné měny? Je jisté, že populisté, nacionalisté a extremisté na pravici či levici budou dezintegraci EU považovat za ten správný recept na řešení ekonomické krize.

Z tohoto hlediska není nezajímavé vyjít ze základní geopolitické otázky: které významné země mohou na novém uspořádání mocensky ztrácet a které získat a jak se to projeví na změně aliancí mezi nimi a malými (satelitními) zeměmi? Na to navazují otázky ohledně udržitelnosti stávajícího postavení základních ekonomických sektorů a uskupení: které sektory budou po změnách v globalizovaném světě na dlouhodobém ústupu a které naopak získají? Bude to zřejmě sektor mezinárodně obchodovaných statků (např. automobilů, surovin, zemědělství a zejména finančních služeb), který bude muset ustoupit a dát větší prostor domácím náhradám importu. Současně s tím vzroste na významu sektor národní byrokracie a státem regulovaných podniků. Se snížením otevřenosti zemí vůči světově globalizovaným trhům naroste význam národních aliancí v rámci integračních uskupení, kde postavení malých a středních podniků získá na významu.

Strategicky snad nejdůležitějším faktorem současné situace, v níž se Česká republika nachází, je fakt, že světová finanční krize také otevřela reálnou možnost kombinovaného efektu souběžného vzniku několika krizí – ekonomické, politické, bezpečnostní, energetické, klimatické, personální i morální. Ten může naši společnost vyslat na dráhu specifického

modernizačního vývoje, který bude psát novou kapitolu českých dějin. Jaká kapitola to bude, teď přesně nikdo neví. Nejhledanějším receptem v následujících měsících a možná i letech bude recept na obnovení důvěry. Ale jak se obnovuje důvěra v podmínkách slabého politického vůdcovství? A co když jsme jen na začátku dominové reakce? Co když začnou ve světě padat další a další banky, i když budou zdravé (jako ty naše!?), ale v podmínkách obecné nedůvěry a negativních ekonomických očekávání už nebudou schopné dál fungovat? Co když pak budou krachovat další továrny a budou propouštět další tisíce lidí? A co se stane, až nás překvapí další výpadek dodávek plynu v Ruska? Bude více českých politiků kvůli svému odporu k EU, rasistickým postojům k Romům a nenávisti k přistěhovalcům katapultováno do vysoké politiky? Vyhrájí příští volby extremisté, kteří budou reagovat na krizi důvěry nejrafinovaněji a nabídnou Čechům schopného charismatického vůdce, jenž jim, budou-li ho slepě následovat, slíbí záchranu? To se nedá přesně odhadnout, ale můžeme říci jedno, čím hlubší bude ekonomická krize a čím větší bude multiplikační efekt jednotlivých krizí, tím bude tento scénář pravděpodobnější.

Konec bezdějinnosti dalšího vývoje ČR znamená, že některé vnější trendy vystoupily během posledních měsíců svým významem do popředí pozornosti. Většina z těchto trendů dnes přerůstá do krizových situací (právě proto se dostávají do středu pozornosti) a v podstatě se shodují s výše identifikovanými krizemi, jejichž paralelní výskyt hrozí multiplikačním efektem. Zopakujme si je pro jistotu ještě jednou. Jde o krizi: ekonomickou, politickou, bezpečnostní, energetickou, klimatickou, rodinnou, personální i morální. Ani ty poslední dvě nejsou čistě naše specifická záležitost – personální krizí máme na mysli krizi vzdělávacího systému a kvalifikace či schopnosti českých i evropských elit řešit krizové situace. Pod morální krizí máme na mysli krizi konzumní společnosti, s níž se samozřejmě spojují i problémy klientelismu či korupce elit, ztráty osobní integrity rozhodování a letargie veřejnosti, jež ponechává budoucnost v rukou nezodpovědných elit. Klíčovým bodem uvažování o budoucnosti ČR se stává řešení otázky, jestli se nám podaří či nepodaří zažehnat koincidence několika akutních krizí najednou, případně jestli ekonomická krize bude hluboká a vleklá, a jestli její řešení bude vyžadovat dlouhodobé, intenzivní úsilí. Anebo ji překonáme jaksí za chodu a jen s malými šrámy v podobě dočasného poklesu výše HDP a jenom nevýrazné vlny nárůstu míry nezaměstnanosti. Tato řešení zároveň definují dvě odlišné vývojové varianty ČR, v nichž lze psát zcela odlišné typy scénářů.

1. Klidná (stabilní) varianta vývoje. Znamená pokračování bezdějinnosti ČR, i když se v jejím rámci mohou odehrávat různé modernizační bouře ve sklenici české sody (Frič a

kol. 2004). Stěžejní je, že vnější prostředí EU (jakkoli otřesené) bude Česku nadále poskytovat mantinely jeho ztrátám stability, protože alternativy samostatné české cesty nebudou garantovat ani to. Světovou finanční krizi se podaří zkrotit pravděpodobně formou zlepšení nadnárodní regulace finančních trhů. V ČR budou pomalu, ale jistě nastávat lepší časy: vše ve společnosti se bude vyvíjet poklidným evolučním vývojem (snad až na překotný vývoj některých technologií) směrem ke globální postindustriální společnosti. Česká společnost nebude zažívat žádné velké krize. A když už občas k nějaké krizi dojde, pak jen ve velmi omezené oblasti, což bude vykompenzováno rostoucí prosperitou v jiných oblastech. Nadcházející ekonomická krize bude znamenat jen časově omezený výkyv, který je jen nahodilou nepříjemnou epizodou bez nutnosti měnit zásadně strategii postupu. Jakmile se země stabilizuje, bude to interpretováno jako výsledek dobře odvedené práce vítězné části českých politických a ekonomických elit. V zásadě nedojde k vyostření několika druhů krizí najednou, a jejich řešení se podaří rozložit do delšího časového úseku. Poklidný ráz vývoje bude narušovat jen občasné škádlení s EU (odkládání přijetí eura, sabotování větší integrace EU apod.). Klidná varianta vývoje ČR bude znamenat ještě hlubší ponor do systému sociálně bezpečné, konzumní společnosti, v němž se naprostá většina obyvatelstva bude cítit spokojeně.

2. Turbulentní (šoková) varianta vývoje. Dojde v ní k časovému protnutí několika krizí najednou, což dokonale obnaží specifickou situaci ČR a rázně ukončí její současnou etapu bezdějinnosti. Pro ČR nastanou těžké časy. Adekvátní řešení souběhu několika krizí najednou bude nad síly českých elit. Události nabere rychlý spád, bude docházet k výrazným změnám v různých oblastech, které zasáhnou celou společnost a změní ji k nepoznání. Krize budou střídány s nadějemi na konečný růst konjunktury a opětovným pádem do propasti ve všech oblastech. Střelka kompasu vývoje k evropskému modernizačnímu centru se může i zcela obrátit a zase vrátit zpět. Bude záležet na tom, jak se hodnoty konzumní společnosti podaří skloubit s hodnotami širší evropské komunity a humanitními ideály a jestli přistoupíme na morální, respektive duchovní obrodu elit i veřejnosti. Politické a ekonomické prostředí EU se stane nestabilním a ČR bude jen obtížně čelit nástupu politického populismu a extremismu. Vůbec není jisté, jestli se najdou charismatičtí vůdci, kteří budou schopni zemi vyvést z krizové situace a zároveň budou ochotni respektovat demokratické zásady politického boje.

Není překvapivé, že lidé by rádi nahlédli do budoucnosti – částečně ze zvědavosti, a částečně z obav, co že je tam čeká a jak se vyhnout případným nepříjemnostem. Budoucnost je ale otevřená a skrývá nespočetné množství různých variant. Nikdo nemá věšteckou kouli a

nikdo nedokáže s jistotou poskládat všechny možné faktory tak, aby dospěl k obrázku budoucnosti, za nějž by mohl dát ruku do ohně. I kdyby existoval sofistikovaný metodologický postup, jak se k takovému obrázku budoucnosti dobrat, s velkou pravděpodobností se objeví nějaká „divoká karta“, vysoce nepravděpodobný úkaz, se kterým nikdo nepočítal, a který může zvrátit vývoj nečekaným směrem.

Jak jsme se mohli přesvědčit právě v době ekonomické krize, činit jakékoli předpovědi je velmi ošidné, I ti nejuznávanější analytici zcela zklamali ve svých, a to často i krátkodobých, prognózách, zaměřených navíc pouze na jeden aspekt společenského vývoje, a to ekonomiku. Nedávné povodně nás zaskočily informací o tom, že dokonce ani meteorologové, využívající velmi sofistikované modely, nejsou vždy s to předpovědět přírodní jevy na několik hodin dopředu. Má tedy vůbec smysl o budoucnosti uvažovat?

Odpovědí na tuto otázku je protiotázka: jakou máme alternativu? Jedinou alternativou je nechat vše plavat a nechat se překvapit. To je snad možné v individuálních životech, ale je to jistě značně nepraktické (a asi též nezodpovědné) při přemýšlení o budoucnosti organizací, regionů, států či jiných kolektivních útvarů. Tam je vize budoucnosti potřebná a pravděpodobně i žádoucí. Jinak budeme pohlceni těmi, kteří takovou vizi mají. Není tedy překvapivé, že prognózováním budoucnosti se zabývají všechny velké firmy, ale také státy a nadnárodní organizace.

Existuje mnoho různých metod a postupů, jak o budoucnosti uvažovat (viz Potůček 2006). Jedním ze způsobů je psaní – tvorba scénářů budoucnosti, který jsme zvolili v této knize. Metodologie psaní scénářů budoucnosti je podrobněji popsána v následující kapitole, Zde je namístě pouze upozornit, že **cílem psaní scénářů budoucnosti není přesná predikce budoucího vývoje** (tedy přesné stanovení toho, „co se stane“), ale uspořádání mnoha různých tvrzení o budoucnosti do fiktivních, avšak vnitřně koherentních příběhů, které mohou za určitých podmínek skutečně nastat. Někdy jsou scénáře dokonce přímo psány, aby budoucnost v nich popisovaná *nenastala*.

Naším **cílem je podnítit čtenáře k vlastnímu uvažování o budoucnosti a ukázat, co by za určitých okolností mohlo nastat**. Chceme pobídnout k uvažování o možných situacích, kterým můžeme s jistotou pravděpodobností v budoucnosti čelit, ale kterým se lze na základě dnešních rozhodnutí ještě vyhnout. Na následujících stranách tedy předkládáme devět scénářů možných budoucností České republiky, které se věnují různým tématům, ale které spojuje jednotná metodologie i cíl psaní. Zaměřovali jsme se přitom spíše na možné výzvy a problémy, jimž můžeme čelit, než na neočekávané „deus ex machina“, například v podobě

nových informačních technologií či medicínských objevů. Většina scénářů je přitom pro zvýšení čtenářského účinku napsána v minulém čase.

Pavol Frič, Arnošt Veselý

V Praze 1.7. 2009–30.9. 2030

Metodologie psaní scénářů

Metoda psaní scénářů budoucnosti

Arnošt Veselý

Vymezení metody

Scénáře budoucnosti jsou jednou z nejčastějších metod užívaných v prognostice. Jsou to vlastně vyprávění a příběhy o možných budoucnostech. Jejich cílem není přesná predikce budoucího vývoje (tedy přesné stanovení toho, „co se stane“), ale uspořádání mnoha různých tvrzení o budoucnosti do fiktivních, ale vnitřně koherentních příběhů, které *mohou* za určitých podmínek skutečně nastat. Účel scénářů je na meta-úrovni: jsou zpravidla založeny na dalších prognostických metodách (Delphi metodě, analýze časových řad, modelování atd.), které doplňují a syntetizují.

Psaní scénářů vychází z předpokladu, že budoucnost není možné přesně předpovědět, a že tedy nejlepší strategií je pracovat a počítat s několika odlišnými budoucnostmi. Proto je zpravidla psáno scénářů několik. Jednotlivé scénáře se pak od sebe navzájem zásadně odlišují a dohromady vytvářejí „mapu možných budoucností“. To činí tuto metodu velmi robustní. Psaní scénářů budoucnosti se nejlépe osvědčuje v případě, kdy existuje potřeba pracovat s mnoha faktory najednou a v situaci vysoké nejistoty ohledně budoucnosti: „Cokoli, co pomůže [vysoce postaveným manažerům a veřejným činitelům] učinit rozhodnutí uprostřed nejistoty, je cenné; scénáře jsou jedním z takových nástrojů“. (Wilkinson 1995: 1). Z tohoto důvodu se scénáře staly velmi populární a jsou využívány nejen ve veřejném, ale také soukromém sektoru.

Vznik metody psaní scénářů se datuje do druhé světové války, kdy si v oblasti vojenského plánování pracovníci *U.S. Air Force* snažili představit, co by jejich protivníci mohli učinit, a snažili připravit se na různé alternativy prostřednictvím různých scénářů. Pro využití v prognostice a plánování metodu scénářů rozpracoval v šedesátých letech 20. století Herman Kahn (Kahn 1962, Kahn a Wiener 1967). V dalších letech se využívání scénářů hojně rozšířilo jak ve veřejné, tak i v soukromé sféře, kde slouží jako vstupy při strategickém plánování. V současné době je k dispozici velké množství literatury o metodě psaní scénářů (např. Wilkinson 1995, Schwartz 1996, Ringland 2002, 2006, van der Heijden 2005, Ogilvy 2002).

Existují různá vymezení scénářů, stejně jako existuje mnoho účelů jejich využití. Většina definic se však shoduje v tom, že hlavním účelem psaní scénářů je rozšířit schopnost úvah o budoucnosti a minimalizovat překvapení. Účelem tvorby scénářů je systematicky prozkoumávat, vytvářet a prověřovat možné a/nebo žádoucí stavy budoucnosti. Mají pomoci generovat dlouhodobé politiky, strategie a plány. S výjimkou prediktivních scénářů (viz dále) není mírou kvality konkrétního scénáře to, zda se v budoucnosti skutečně realizuje. Mnoho scénářů je vytvářeno právě s cílem zabránit jejich uskutečnění. Kvalitní scénáře jsou takové, které jsou:

- hodnověrné a přesvědčivé,
- vnitřně konzistentní a logické,
- dostatečně zajímavé a inspirující s cílem ovlivnit rozhodování (užitečný základ pro strategie a vize),
- kreativní (neprodulují mechanicky současný stav do budoucnosti),
- stručné, ale propracované,
- zaměřené na určitý problém, ale obsahující vnější kontext (tj. zaměřenost i komplexnost),
- jasné a transparentní v předpokladech, na kterých stojí,
- odpovídají danému účelu (podněcování diskuse, tvorba strategií atd.).

Typy scénářů

Existuje mnoho různých typů scénářů. Scénáře lze dělit podle mnoha dimenzí: časového hlediska, obsahu, míry kvantifikace atd. (viz Tabulku 1). Velmi často se odlišují pouze dva typy scénářů: deskriptivní (též označované jako explorační) a normativní. **Deskriptivní scénáře** popisují trendy a možné budoucnosti na základě různých předpokladů, aniž by bylo zřejmé, zda jde o scénář pozitivní (optimistický) či negativní (pesimistický). **Normativní scénáře** oproti tomu vycházejí ze žádoucích stavů budoucnosti (anebo naopak stavů, kterým se chceme vyhnout) a snaží se vyvodit, co je potřeba učinit, aby (ne)došlo k jejich naplnění

Tabulka 11.4. Dimenze scénářů budoucnosti

Dimenze	Příklady
Míra normativity	Normativní scénáře Deskriptivní scénáře
Dovedení scénáře	Kompletně formulované scénáře Naznačené scénáře
Obsah	Globální (komplexní scénáře) Specifické scénáře (zaměřené na určitý problém)
Kvantifikace	Částečně kvantifikované scénáře Kvalitativní scénáře

Časový dosah	Krátkodobé scénáře Střednědobé scénáře Dlouhodobé scénáře
Tok času	Prospektivní scénáře (od přítomnosti do budoucnosti) Retrospektivní (od budoucnosti do přítomnosti)
Funkce	Vstupní scénáře Explorační scénáře Scénáře pro stanovení cílů
Metodologie	Intuitivní logika Logika založená na extrapolaci trendů Logika založená na křížových interakcích

Zdroj: Veselý et al. (2007), inspirováno Mietzner a Reger (2004).

Nejaktuálnější a dle našeho názoru doposud nejpropracovanější typologií je typologie švédských výzkumníků (Börjeson et al. 2006)¹. Ti v návaznosti na Amarovo (1981) rozlišení tří typů budoucnosti, rozlišují tři hlavní kategorie a šest dílčích typů scénářů (viz tabulka 2). Dalšími pomocnými kritérii při tvorbě jejich typologie je časový horizont, využití externích a interních faktorů uvnitř scénářů² a tzv. struktura systému, tj. vztahy a propojení jednotlivých částí systému, a podmínky, které řídí vývoj daného systému. Autory zde přitom nejvíce zajímá, kolik odlišných struktur je při psaní scénářů odlišeno.

Účelem **prediktivních scénářů** je snaha předpovědět, co se stane v budoucnosti. Prediktivní scénáře jsou tak úzce spojeny s konceptem pravděpodobnosti. Předpovědi (*forecasts*) odpovídají na otázku „co se stane, pokud nastane nejpravděpodobnější možný vývoj“. „Co když“ scénáře (*What-if*) odpovídají na otázku, co se stane za podmínky uskutečnění (realizace) určité události. Může jít o nějakou externí událost (např. výsledek referenda) či naopak událost interní, například určité rozhodnutí, zavedení určitého opatření atd. Prediktivní scénáře jsou většinou tvořeny uvnitř jedné struktury systému či jinými slovy řečeno – mají zpravidla jednu vnitřní „logiku“. Ta je většinou odvozena z minulosti.

Explorační scénáře odpovídají na otázku „co by se mohlo stát?“. Externí explorační scénáře odpovídají na otázku „co se může stát ve vývoji externích faktorů?“, zatímco strategické explorační scénáře si kladou otázku: „co se může stát, pokud se zachováme určitým způsobem?“. Explorační scénáře prozkoumávají možné budoucí situace a vývoj, a to zpravidla z odlišných perspektiv. Z těchto důvodů je zpravidla zpracováváno několik scénářů, aby bylo možno zachytit celou škálu možných budoucností. Na rozdíl od „co když“ scénářů

¹ Ani tato typologie jistě není nezpochybnitelná. Mnoho autorů z oblasti prognostiky by např. tzv. prediktivní scénáře vůbec nezařadilo pod metodu psaní scénářů. Dle našeho názoru je sice typologie švédských autorů možná až příliš složitá a všeobjímající, na straně druhé je její komplexnost užitečná v propojení metody scénářů na širší metodologické otázky prognózování, a proto ji zde zmiňujeme.

² Interními faktory autoři rozumí faktory, které jsou kontrolovatelné daným aktérem, zatímco externí faktory jsou mimo vliv daného aktéra. Například pokud zpracováváme scénář využití sociálních služeb jednoho konkrétního kraje v České republice (hlavním „aktérem“ je zde tedy kraj), za externí faktory je třeba považovat vše, co nemůže kraj přímo ovlivnit (například zákony, demografické trendy atd.).

jsou explorační scénáře zpracovávány pro delší časový horizont tak, aby bylo možno zapracovat zásadnější strukturální změny. Z těchto důvodů se nejvíce hodí pro strategické otázky.

Také **normativní scénáře** mají dva typy, v závislosti na struktuře systému. Udržující (*preserving*) scénáře odpovídají na otázku „Jak lze přizpůsobením a úpravou současné situace dosáhnout žádoucího cíle?“. Transformující (*transforming*) scénáře „Jak lze dosáhnout žádoucího cíle, když převládající struktura blokuje nezbytné změny?“. Udržující scénáře se většinou snaží najít cesty k (ekonomicky) efektivnímu dosažení cílů. Naproti tomu transformující scénáře se snaží najít cesty k vysoce ceněnému a vysoce upřednostňovanému cíli, který se ovšem zdá být za současných podmínek a trendů nedosažitelný. Drobné přizpůsobení současných trendů zde není dostačující a je třeba najít cesty k nastoupení trendu zcela jiného. Jednou z forem transformujících scénářů je tzv. **backcasting** (Dreborg 1996, Hajer a Mattson 2000). Jak název napovídá, backcasting začíná se stanovením preferované budoucnosti (většinou v delším časovém horizontu), a odtud zpětně odvíjí kroky, ke kterým by muselo dojít, aby tato budoucnost skutečně nastala (jaké opatření by bylo třeba přijmout, jaké zdroje uvolnit apod.). Časový horizont transformujících scénářů bývá velmi dlouhý: 25–50 let.

Tabulka 2. Typologie scénářů budoucnosti

Kategorie scénářů	Hlavní otázka	Typy scénářů	Kvantitativní/kvalitativní	Časový horizont	Struktura systému	Interní/externí faktory
Prediktivní (<i>Predictive</i>)	Co se stane?	Předpovědi (<i>Forecast</i>)	Převážně kvantitativní, někdy kvalitativní	Často krátkodobý	Jedna	Většinou externí
		„Co když“ (<i>What-if</i>)	Převážně kvantitativní, někdy kvalitativní	Často krátkodobý	Jedna až několik	Externí a případně interní
Explorační (<i>Explorative</i>)	Co se může stát?	Externí (<i>External</i>)	Převážně kvalitativní, někdy kvantitativní	Často dlouhodobý	Většinou několik	Externí
		Strategické (<i>Strategic</i>)	Kvalitativní a kvantitativní	Často dlouhodobý	Většinou několik	Interní pod vlivem externích
Normativní (<i>Normative</i>)	Jak lze dosáhnout určitého cíle?	Udržující (<i>Preserving</i>)	Převážně kvantitativní	Často dlouhodobý	Jedna	Externí a interní
		Transformující (<i>Transforming</i>)	Převážně kvantitativní, s kvalitativními prvky	Často velmi dlouhodobý	Mění se, může mít několik odlišných struktur	---

Pramen: Borjeson et al. (2006: 736), upraveno.

Proces tvorby exploračních scénářů

Proces tvorby psaní scénářů se liší podle toho, zda jde o scénáře prediktivní, normativní nebo explorační. V této kapitole se budeme věnovat pouze exploračním scénářům, neboť ty jsou ve veřejné politice užívány nejčastěji. Proces jejich psaní je hodně tvořivý a iterativní a ke psaní scénářů lze přistupovat různými způsoby. Zpravidla psaní scénářů začíná vymezením účelu psaní scénáře, stanovením hlavních otázek a rozhodnutí. Následuje sběr informací a dat různého druhu (např. s použitím brainstormingu, SWOT analýzy atd.). Dalším krokem je stanovení hybných sil a klíčových elementů scénářů. Na jejich základě vzniká několik variantních příběhů budoucnosti. Poté je zkoumána logika těchto „proto-scénářů“ – dochází k rozvedení příběhu a jeho dovedení do důsledků. Poté jsou do scénářů přidány klíčové události nebo „body zvratu“. Konečně na závěr autoři scénářů kontrolují vnitřní konzistenci a věrohodnost scénářů.

V literatuře existuje několik osvědčených konkrétních postupů psaní scénářů. Zde budeme vycházet z postupu navrženého Peterem Schwartzem (1996), který doplníme o náměty některých dalších autorů (Wilkinson 1995, Glenn et al. 2003, Mietzner a Reger 2004) a vlastní zkušenosti. Schwartz pro psaní scénářů (1996) vymezil těchto osm kroků:

1. Identifikace klíčových témat (*issues*) a problémů.
2. Identifikace klíčových faktorů v interním prostředí.
3. Identifikace hybných sil v širším prostředí (sociální, ekonomické, politické, enviromentální faktory).
4. Seřazení hybných sil podle důležitosti a míry nejistoty.
5. Stanovení logiky scénářů.
6. Dotvoření scénářů.
7. Dovedení všech implikací.
8. Výběr klíčových indikátorů a proměnných měřících danou změnu.

Prvním krokem při psaní scénářů je vždy stanovení hracího pole scénářů. Je potřeba vymezit účel psaní scénářů, hlavní uživatele scénářů, klíčové otázky, problémy a rozhodnutí, kterým se budou scénáře věnovat. Je potřeba se dohodnout na klíčovém problému (*issue*), před kterým stojíme. Někdy může jít o obecný problém či otázku („Jaká bude budoucnost České republiky?“), někdy může jít o problém specifický („Máme zavést v České republice školné na veřejných vysokých školách?“). Stanovený problém bude v průběhu psaní scénářů

využit při „testu relevance“ zahrnutí různých událostí a faktorů do scénářů. Schwartz doporučuje, abychom si při stanovení klíčového problému položili například tyto otázky:

- o jakých otázkách (*issues*) rozhodovatelé intenzivně přemýšlí či by měli přemýšlet?
- jaká klíčová rozhodnutí s dlouhodobými důsledky je třeba učinit?

Druhým krokem je stanovení klíčových faktorů v interním prostředí (*local environment*). Jaké klíčové faktory ovlivňují úspěch či neúspěch rozhodnutí identifikovaných v předchozím bodě? Prostřednictvím brainstormingu se generují komponenty daného problému: klienti, poskytovatelé, příjemci a další aktéři, kterých se rozhodnutí (politika) týká; zdroje, které jsou nezbytné; technologie, které je třeba použít apod. Neúspěch daného klíčového rozhodnutí může být způsoben například opozicí klíčového aktéra, nedostatkem motivace či nedostatkem zdrojů. Je potřeba být tak specifický a konkrétní, jak jen to je možné.

Třetím krokem je definování hybných sil („*drivers*“, „*driving forces*“). V tomto kroku identifikujeme kritické hybatele v širším prostředí, které budou zásadním způsobem ovlivňovat daný problém nebo rozhodnutí. Lze přitom vycházet z tzv. PEST analýzy. **PEST analýza** člení faktory vnějšího prostředí do čtyř základních kategorií (odtud pochází označení analýzy): politické a legislativní faktory, ekonomické faktory, sociální faktory a technologické faktory³. V těchto čtyřech kategoriích jsou pak identifikovány ty faktory, které mohou zásadně ovlivnit budoucnost sledované oblasti v dané zemi (regionu, instituci). Pro ilustraci si uvedeme některé příklady možných faktorů externího prostředí:

- Sociální faktory: Jaké hodnoty budou lidé preferovat za deset let? Kolik lidí se bude stěhovat za prací? Jaký bude dominující životní styl? Jaké bude procento imigrantů?
- Ekonomické faktory: Jaký bude růst ekonomiky? Jaká bude míra nezaměstnanosti? Jaký bude kurz eura vůči dolaru? Jak napjaté budou veřejné rozpočty? Jaká bude struktura vládních investic? Jaké budou úrokové míry?
- Politické faktory: Jaká politická strana bude vládnout? Nakolik bude existovat politická shoda v klíčových otázkách? Jaké klíčové zákony budou přijaty?

³ **PEST** (někdy též **STEP**) analýza je zkratkou pro „*Political, Economic, Social, and Technological analysis*“. Někdy je rozšířena též o oblast životního prostředí (*environment*) a označena jako **STEEP analýza** či ještě o právní faktory (*legal*) a označena jako **PESTLE analýza** (*Political, Economic, Socio-cultural, Technological, Legal, Environmental*). V poslední době byla dokonce rozšířena o etiku a demografii (*ethics and demographics*) a označena jako **STEEPLED**.

- Technologické změny: Jaké nové prostředky masové komunikace budou vynalezeny? Jak ovlivní rozklíčování genetického kódu délku dožití? K jakým změnám povede rozvoj nanotechnologií?

Čtvrtým krokem při psaní scénářů je analýza právě identifikovaných hybných sil podle jejich důležitosti a míry nejistoty. Co lze a nelze předpokládat? Některé hybné síly jsou vysoce determinovány (demografický vývoj), jiné jsou vysoce nejasné (vývoj veřejného mínění). Některé jsou pro logiku scénářů zcela zásadní, jiné méně. V tomto kroku tedy postupně probíráme identifikované hybné síly a seřadíme je podle důležitosti z hlediska klíčového problému identifikovaného v prvním kroku. Poté je seřadíme dle míry nejistoty ohledně jejich uskutečnění. Z hlediska tvorby scénářů nás zajímají především klíčové a vysoce nejisté faktory.

Pátý krok – stanovení logiky scénářů – je klíčovou fází tvorby scénářů. V této fázi vybíráme jeden až tři klíčové hybné síly, které jsou pro nás zásadní a zároveň vysoce nejisté⁴. Lze pracovat i s více klíčovými hybnými faktory než třemi, proces se tím ovšem velmi komplikuje. Je třeba počítat s tím, že ne všechny hybatele lze v daném scénáři zohlednit. Určité faktory či hybné síly je třeba „zafixovat“ (například stanovit v prologu ke všem scénářům, že se nebude počítat se zásadní změnou politického uspořádání či radikální technologickou inovací). Pokud máme například dvě klíčové hybné síly, je možné vytvořit graf se dvěma osami, který vytvářejí čtyři možné kombinace, a tedy čtyři potenciální scénáře. Výstupem této fáze je pak několik „prototypů“ scénářů, které se budou od sebe odlišovat.

V šestém kroku vytváříme samotné scénáře. Scénáře jsou většinou napsány ve formě vyprávění, která popisují nějaký hodnověrný sled událostí. Kvůli vypravěčskému efektu se občas píše v minulém čase (tedy z pozice budoucího historika, který zaznamenal již uskutečněný vývoj). Každý scénář musí obsahovat seznam událostí, jež utvářejí jeho podobu. Jednak ovlivňují hybné síly, mění příčinné řetězce, které vedou ze současnosti do budoucnosti a (nebo) ovlivňují to, zda a s jakou pravděpodobností bude určité rozhodnutí zvoleno.

V sedmém kroku analyzujeme důsledky a implikace pro klíčové faktory stanovené v druhém kroku. Jak se změní chování různých aktérů v závislosti na dané hybné síle? Jak se změní využívání zdrojů? Jak se změní důsledky našeho klíčového rozhodnutí, před kterými stojíme?

⁴ Vysoce predeterminované faktory, jako je např. demografický vývoj, mohou být také součástí výsledných scénářů, není ovšem užitečné stanovit je kritickými hybnými silami. Z hlediska logiky scénářů totiž nemají diferencující účinek (ve všech scénářích by měly být přibližně stejné).

Konečně v posledním kroku scénáře doladíme. Rozvedeme je do podrobností, vyloučíme nekonzistentnosti a stylisticky upravíme. Přidáme konkrétní a měřitelné proměnné a indikátory, které mohou být využity při vyhodnocování skutečné realizace daného scénáře.

Výsledné scénáře mohou být doplněny o tzv. divoké karty. **Divoké karty** jsou neobyčejné události, které mohou podobu všech scénářů radikálně ovlivnit. Jestliže scénáře leží v hranicích pravděpodobnosti, divoké karty jsou na její hranici či dokonce za ní. Jsou to scénáře, které, pokud by se uskutečnily, přehlušily by všechny ostatní scénáře. Většinou popisují vývoj vedoucí k velkým ekonomickým depresím, přírodním katastrofám, obrovským epidemiím nebo světovým válkám. (Příklad: teroristický útok, nová zbraň, nová nemoc atd.)

1. Elity tváří tvář vleklé krizi

Pavol Frič a Vlado Benáček

Na rozdíl od scénářů relativně stabilních variant vývoje, které se mohou opírat o setrvačnost minulých strategických pilířů vývoje (motivační opora ze strany trendů v Evropské unii a dlouhodobá produktivnost konvergence ke globalizovaným světovým trhům), se v tomto případě soustředíme na možnost opačného vývoje. Tím by bylo výrazné oslabení vazeb jak na světové trendy globalizace, tak na jejich evropskou modifikaci v podobě Evropské unie. Předpokládáme proto, že díky přetrvávání některých důsledků světové ekonomické krize dojde k dlouhodobému útlumu světového obchodu, desintegraci globalizovaných finančních trhů, omezení migrace pracovníků a opuštění imitačního (nadnárodního) charakteru spotřeb. Současně dojde k zamítnutí ideového sepjetí rozvoje s liberalismem a s vírou v pokrok vedený racionalitou rozhodování vycházející z univerzálně zvnějšku přijímané interpretace světa – zejména hierarchie jeho hodnot, cílů a prostředků. Můžeme mluvit o scénáři kontrarevoluce globalizace a charakterizovat ho snahou českých elit čelit vnějším destabilizačním ekonomickým a politickým tlakům uzavíráním se do ulity národního patriotismu a provincialismu. Tato strategie obrany za účelem přežití má v české společnosti svou tradici, i když je zřejmé, že kromě krátkodobých přínosů má také svá rizika a náklady. Ty je potřeba hledat v destabilizaci demokratického vývoje a přimknutí politiky k extremismu.

Historické kořeny scénáře

Scénář vleklé politické a ekonomické krize lze opřít nejméně o tři paralely z české historické zkušenosti. První takovou paralelou je opakované selhání českých politických elit v krizových situacích často popisovaných jako osudové osmičky v novodobé historii české společnosti. V letech 1938, 1948 a 1968 musely české elity čelit vnějšímu tlaku na integritu své kolektivní identity a ztrátě schopnosti dál plnit ve společnosti vůdcovské poslání, kterým v dobách před uvedenými krizemi zaštiťovaly svá privilegia. Ani jednou tento tlak neustály a v očích velké části veřejnosti ztratily tvář. Právě ve vypjatých krizových situacích se české elity chovají obvykle způsobem, který je zbavuje důvěry a podpory veřejnosti, tj. tolik potřebných deviz k překonání krize. Elity ani v jednom z těchto případů nedokázaly svým morálním příkladem strhnout na svoji stranu rozhodující část veřejnosti; respektive pokud zde společenský morální ethos odporu byl, nedokázaly ho využít k přímé konfrontaci s vnější i vnitřní krizí. Vždy „opustily loď“ mezi prvními a samy se vzdaly své vůdčí role. Výsledkem byla velká frustrace opuštěné veřejnosti, chaos, panika a následný dlouhodobý ústup z veřejného prostoru do soukromí a hledání solitérních strategií přežití.

Další významnou historickou paralelou je mimořádně silný úpadek české ekonomiky ve světové krizi po r. 1928. Český fenomenální růst v předchozích šedesáti letech byl tažen vysokou otevřeností ekonomiky a rozvojem zpracovatelského průmyslu. Z teorie otevřené ekonomiky je známo, že exportem tažený růst má multiplikativní efekt na celý zbytek ekonomiky, čímž HDP narůstá v absolutních hodnotách více, než o kolik se reálně zvýší export. Pokud je ale „růst“ záporný, vede multiplikátor k indukovaným ještě vyšším ztrátám

na HDP. To mělo katastrofální následky pro Československo v celých 30. letech. Z krize ho nakonec vyvedly jen státní výdaje na zbrojení – přesto Československo až do 50. let prosperitu z roku 1928 nedohnalo.

Na to navazuje třetí paralela. Přestože bylo zcela evidentní, že za českým hospodářským zázrakem až do roku 1928 bylo místní podnikatelství, otevřenost vůči světu a soutěž mezi etniky Československa, Češi po velké krizi (1929–34) a německé okupaci (1938–45) ještě dlouho nedokázali na své úspěchy navázat. Státní dirigismus byl pro českou ekonomiku dominantní jak po dobu předválečné ekonomické mobilizace a okupace, tak i poválečné rekonstrukce a kultu plánování, kterému země na čtyřicet let tak spontánně propadla. Jinak řečeno, je u nás tradice, že v krizových situacích by nám měl pomáhat hlavně stát. Je až humorným paradoxem, že i v dobách vypjaté libertariánské rétoriky pro vedení postkomunistické transformace se našlo jako hlavní východisko k prosperitě jednak přerozdělování neefektivních státních molochů (místo prvořadého vytváření nových podniků na zelené louce) a jednak financování podniků pomocí substandardních úvěrů bankovního socialismu. Obě „inovační“ schémata rozvoje byla českým darem světu, který jen se značným zpožděním pochopil, že tudy cesta nevede.

Tato paralela je pevně spojena s fetišem státu, státního vlastnictví a také s nedůvěrou velké části elit k rizikům volného podnikání na otevřených trzích. Tradiční je sklon českých elit k omezování takových trhů, přerozdělování vytvořeného bohatství státem, koluzím, klientelismu a korupci. To však může být životaschopnou strategií pouze v sektorech s omezenou nebo vůbec žádnou konkurencí zvenčí, tj. v mezinárodně neobchodovaných sektorech.

Scénář vleklé krize ve zpětném zrcátku

Jak známo, světová finanční krize (2008–09) zastihla českou společnost na vrcholu ekonomických žní, kdy získávala bohaté dividendy z předchozího desetiletého období hluboké transformace (1991–2000). Obdobným způsobem, jak v předkrizovém období pozitivní externalita rozvoje inovací, zvyšování vývozu a dovozu, vnější konkurence a přílivu investic tlačily celou ekonomiku k vyššímu růstu, tak zase negativní externalita otočení těchto vlivů způsobené globální krizí začaly tlačit českou ekonomiku ke stále nižším výkonům. Světová recese udeřila českou ekonomiku pádem výroby ve všech stěžejních odvětvích vývozu: automobilů, jejich komponentů a návazných služeb, elektrických motorů, elektroniky, polotovarů nerostného původu, oceli a kovových výrobků. To výrazně zpomalilo motory dosavadního růstu, kterými byly zahraniční podniky, a začalo brzdit investice.

Současně se do středu zájmu dostávají veřejné finance a možnosti, jak těžit z jejich měkkého rozpočtového omezení.

Očekávání, že se ve chvílích krize uplatní výhoda samostatné měny a naděje, že koruna se znehodnotí, se minuly účinkem.⁵ Spouštěcím mechanismem vleklé krize české ekonomiky byl především pád mezinárodně obchodovaného sektoru podniků do hluboké ekonomické nerovnováhy, která byla dlouhodobého charakteru. Krize neodezněla do konce roku 2010, jak se optimisticky předpokládalo, a možnosti obnovit kontinuitu (tedy rychle navázat na předchozí typ specializace a ekonomické dělby výsledků práce) se ztratily. Jednoduše svět se dostal na jinou dráhu svého fungování a dřívější strukturu české reálné ekonomiky a jejich institucí bylo nutné nahradit něčím jiným. Došlo k ústupu ze světových trhů, k vysoké nezaměstnanosti, paralýze zahraničního kapitálu a před českou politickou a ekonomickou reprezentací vyvstala nutnost vybudovat nyní již vlastními silami novou ekonomickou základnu.

Ke zvládnutí těchto úkolů však zemi chyběly vlastní zdroje, nápady a stimuly produktivní motivace. Dlouhodobému dopadu světové krize vyvolané kolapsem mezinárodně obchodovaného sektoru by se stále dalo čelit, pokud by zbývající část ekonomiky (tj. mezinárodně neobchodovaný sektor, který představuje tvorbu zhruba 55–60 % HDP) byla zdravá. Pak nejenže by mohla převzít břemeno růstu (podporované navíc aktivní makroekonomickou politikou), ale byla by schopná produkovat zdroje na realokace a obnovu otevřené části ekonomiky. Bohužel stav české společnosti a zejména jejích politických elit na konci první dekády třetího tisíciletí dával dost důvodů k tomu, aby došlo k selhání tohoto záchranného mechanismu. Mezinárodně neobchodovaný sektor, který byl budován lokálně, aniž byl prověřován tlaky světové konkurence, totiž roli náhradního motoru růstu rozhodně převzít nemohl. Byl jen vratkou konstrukcí, která těžila z reálného pokroku (a reálných důchodů) v obchodovaném sektoru, v němž vůdčí roli sehrály exporty. Jakmile neobchodovaný sektor přestal dostávat od obchodovaného sektoru důchodové injekce, přišel o motor svého růstu. „Nákaza“ obchodovaného sektoru, která přišla zvenčí, se najednou přelila do zbytku ekonomiky, což ji celou začalo dusit.⁶

⁵ Oslabující koruna v období od srpna do února 2009 jen vyrovnala spekulativní posilování kurzu za období srpen 2007–červenec 2008 a v podstatě od března 2009 zanechávala reálný kurz na úrovni vysoce úspěšného roku 2006. S pádem vývozu totiž ještě výrazněji padaly dovozy a koruna se střídavě dostávala jak pod apreciační tlak, tak pod tlak měnových spekulací na její oslabení. Navíc prodej státních dluhopisů v eurech do zahraničí v první polovině roku 2009 za účelem financování schodku státního rozpočtu – za téměř 50 miliard – korun vedl nejen k masivnímu zadlužování veřejných financí, ale také k umělému posilování kurzu koruny, které ale muselo jednou skončit.

⁶ Teoretické vysvětlení tohoto jevu pomocí tzv. Balassova efektu laskavý čtenář nalezne na konci tohoto scénáře.

Přestože česká ekonomika byla až do roku 2008 zdravá a odvozené faktory růstu (tj. růst cen v neobchodovaném sektoru, zhodnocování koruny a boom v půjčkách nebyly zapojeny do místního růstu spekulativních bublin) nijak neohrožovaly udržitelnost domácího růstu, absolutní klíčová závislost rozvoje na exportu byla jediným rizikem. Bohužel jinde ve světě zázračné růsty zkolabovaly a český exportní motor se začal dusit. Od druhé poloviny roku 2009 se nákaza z obchodovaného sektoru přelila do zbytku ekonomiky. Tam už předchozí pyramidový nárůst cen nejen že nemohl pokračovat, ale začal najednou nabírat zpětný chod. Podobně tomu bylo při pádu ekonomik Islandu nebo Irska na konci roku 2008, které spekulativní bublinu přímo vytvářely.

Pro rozvoj české ekonomiky po r. 1989 byl typický propastný rozdíl mezi závratným růstem obchodovaného sektoru a výrazně nižším růstem celé ekonomiky.⁷ To svědčí o systémovém poddimenzování růstových schopností českého neobchodovaného sektoru, z něhož mnohé části získaly parazitní charakter. Jedná se zejména o podniky a organizace kryté státním monopolem nebo jeho nekompetentní regulací, například v oblasti energií, infrastruktury, obrany, policie, školství, zdravotnictví a státní byrokracie. Když se světová finanční krize v průběhu roku 2008 dostala z USA i k nám a postihla předtím tolik úspěšný exportní sektor, bylo jen iluzí, že takto započatá dlouhodobá česká hospodářská krize zůstane jen krizí poptávky po exportu, kterou lze utlumit vládními výdaji. Až po roce 2009 se prokázalo, že podstatou krize byla u nás dlouhodobě neřešená výkonnost neobchodovaného sektoru a její přetrvání i poté, co se exporty stabilizovaly.

Postižený exportní sektor v první řadě vyžadoval značné prostředky na udržení své konkurenční schopnosti ve světě. Konkurence v zahraničí dostávala vyšší dotace, země se uzavíraly, zahraniční investoři omezili výrobu a česká koruna vlivem mimořádných intervencí nijak výrazně neoslabila.⁸ Záchranou tak mohl být jen výrazný vzestup efektivnosti zavedením revolučních inovací. Český neobchodovaný sektor ale už vůbec neměl na to, aby světovou krizí ohroženému obchodovanému sektoru vypomohl úsporami, materiálovými zdroji nebo podnikatelským umem. V podstatě byla převážná část neobchodovaného sektoru paralyzována proti-podnikatelským charakterem svého vývoje, kde hlavními „motory“ růstu byly inflace, regulace, byrokracie a výdaje státního rozpočtu – což v mnohém jen následovalo

⁷ Například u vývozu do EU (tj. u 85 % všech exportů) přesahoval dlouhodobý roční růst jeho reálných kilogramových cen hranici 11 %, což se také týkalo i příspěvku českého obchodovaného sektoru do domácí přidané hodnoty, která tvoří HDP zhruba ze 40 %. Dlouhodobý růst české ekonomiky jako celku od r. 1992 však nepřesahoval 4 %.

⁸ ČNB disponovala před krizí vysokými devizovými rezervami (28,2 miliard EUR na konci února 2009). Nicméně mnohem důležitější byly devizové tržby z masových prodejů vládních dluhopisů, kterými se začal financovat rostoucí deficit vládních financí a které přecházely přes ČNB.

instinkty zděděné z dob centrálního plánování. Obchodovaný sektor nebyl schopen plnit státní pokladnu daněmi a neobchodovaný sektor byl bržděn propadem do přirozené desinflace (tj. poklesu cen v relaci ke mzdám). Česká ekonomika tak byla chycena do pasti dlouhodobé stagnace, z níž se oba zmíněné sektory nemohly svými silami vymanit bez zásadní primární změny v efektivnosti neobchodovaného sektoru.

Naděje na změnu se totiž soustředily na intervence vlády do poptávkové strany ekonomiky, na rozdíl od změny podmínek pro zefektivnění nabídkové strany. Vláda se s pádem daňových příjmů (jak z příjmů pracovníků a korporací, tak z přidané hodnoty) musela dále zadlužovat. Ke všeobecné makroekonomické nerovnováze však docházelo postupně. Jak vláda musela neustále navyšovat záchranné balíčky, narazila nejdříve na bariéru nedostatku příjmů z daní. Záhy nato i na bariéru ochoty půjčovat jí doma i v zahraničí, přestože vláda byla ochotna nabízet vysoké úroky. Spolu s propadem kurzu koruny to znamenalo zvyšovat úrokové sazby komerčních bank, což jen dál snižovalo možnost získat na záchranu podniků úvěry. To přivedlo zemi do stádia stagflace, tj. inflace kombinované s krizí.

Nakonec se o dotační fondy vládě postarala „nezávislá“ národní banka, která byla politicky nucena kupovat vládní obligace bez omezení. Přirozená kotva inflace, kterou by bylo členství v Eurozóně nebo alespoň cílování stabilního kurzu, však byly globální krizí paralyzovány, a tak vládní výdaje od roku 2010 nepodléhaly tlaku fiskální a monetární disciplíny. Tato opatření neposílila efektivitu podniků – naopak stimulovaly jejich oportunistické chování, zajištění státu, klientelismus a korupci. Morální podnikatelský hazard a černé díry veřejných financí, které všechno pohltnou a nic nevytvoří, se staly přehlídkou negativních stimulů ekonomického rozvoje. Přežívání ekonomických subjektů (podniků, rodin) z čistě inflačních výdajů státu se ukázalo jako velmi krátkozraká politika, na níž se tyto subjekty staly až drogově závislými.⁹

Vlivem setrvačnosti a tzv. path-dependency (viz historické paralely) propad otevřených sektorů a letargie uzavřených sektorů vytvořily zvlášť nebezpečnou kombinaci faktorů, které ve vzájemné součinnosti českou ekonomiku dlouhodobě paralyzovaly. Navíc poměrně rychlý přerod světové finanční krize v krizi hospodářskou zastihl české politiky a vysoce postavené manažery nepřipravené. Převládala mezi nimi iracionální úvaha, že krizí by měli být potrestáni jen ti, kteří udělali zásadní chybu (například část finančního sektoru), a i

⁹ Dominantní redistributivní „podnikatelská“ motivace je nebezpečná tím, že výrazně potlačuje motiv restrukturalizace, inovace a investování do nadějnějších nových produktů a technologií. V podstatě je negací všeho, co vede k prosperitě. Negativní výběr (tj. podpora oportunistů a neefektivních podniků) a následný morální hazard, které se tím nastartovaly, však brání samy sebe a není snadné se od nich odpoutat jinak než prudkým politickým zvratem. I ekonomická krize je nakonec k něčemu dobrá: umožní společenskou katarzi, k níž by se společnost bez krize jinak neodhodlala – jak to ukázal klasický pád komunismu ve 33 zemích světa.

jim by se dalo pomoci dotacemi a lokální restrukturalizací. Česká ekonomická generalita si nepřipouštěla (a zřejmě zcela právem), že by za posledních 10 let nějakou významnější chybu udělala. Nějak se zapomnělo, že Česko vlastně nikdy nebylo nezávislým ostrovem prosperity, a aktuálně bylo jen kolečkem masivního stroje EU a globalizovaného světa, kde se nákaza krize přenáší i na zdravé subsystémy a její inkubační doba není až tak dlouhá. Navíc primárně napadené země a sektory mají tu výhodu, že mohou přehodit finanční břemeno své revitalizace na zdravé sektory doma a ve světě a vyměnit si tak s nimi místa.

Ukázalo se, že problémy, které sebou hospodářská krize přináší, vyžadují schopnost rychlého povolání krizového managementu. To by znamenalo nejen odhodit zažité profesionální a etické horizonty, ale otevřít stavidla pro vznik nových elit, což by automaticky znamenalo ústup starých elit a ztrátu jejich majetkového a mocenského postavení. Takového sebelikvidačního obratu nebyly stávající české elity vůbec schopny. Politikové proto, že už dávno uvízli v korupční pasti politického systému, který privileguje zájmy lobbyistických skupin před zájmy veřejnosti. Manažeři firem proto, že se v naprosté většině nedokázali rychle adaptovat z pohodlných podmínek ekonomického růstu na mnohem náročnější prostředí ekonomické krize. Jen pár z nich si skutečně uvědomilo, že rozhodování v podmínkách cenového a poptávkového boomu (tzv. bull market) je výrazně jiné než v podmínkách propadu (tzv. bear market). Záruku svého přežití v elitních pozicích podnikatelé najednou uviděli ve strategii ještě těsnějšího přilnutí ke státu, místo aby povolali do vedení nové tváře nesmlouvavého krizového managementu.

Bylo pak jen přirozené, že česká politická garnitura, dlouhodobě personálně svázaná s vedením domácích firem napojených na státní rozpočet zareagovala na rozmáhající se ekonomickou krizi zintenzívněním svých předchozích „úspěšných vazeb“. Možnost, že by se schodek státních financí v roce 2009 přehoupnul přes 5 % HDP se nakonec k úlevě lobbyistů skutečně prosadila. Záchranné balíčky populistických vlád se soustředily na potenciál selektivní sanace těch firem, s nimiž měla politika nejlepší vztahy. Hospodářskou krizi nevnímala jako obecnou krizi důvěry ke stávajícím strukturám moci, kterou lze zvládnout jedině politickým zemětřesením a příkladným etickým chováním nových politických vůdců. Naopak, protekční kroky ad hoc v ekonomických oblastech zasažených požárem krize se ani nesnažila veřejnosti nijak soustředěně argumentovat a vysvětlit. Tím v očích veřejnosti ještě více podkopávala základy své legitimacy, které byly už delší čas narušeny neutuchající sérií korupčních skandálů a klientelistických kauz typu „justiční mafie“ a pod.

Nepřetržité vzájemné obviňování se opozičních a koaličních politiků z korupce a klientelismu mělo totiž dlouhodobě reálný základ v samotném politickém systému, jenž od

politických stran vyžaduje obrovské „investice“ do marketingového stylu politiky a masivní mediální sebe prezentaci, které ovšem nelze pokrýt ani ze státních příspěvků (za získané hlasy ve volbách), ani z členských poplatků či legitimních darů sponzorů. Čeští „demokratičtí politici“ si proto zvykli situaci řešit korupční symbiózou s úředníky přidělujícími veřejné zakázky a s podnikateli, kteří díky korupci zakázky získávají. Jedině tak si mohli zajistit potřebný přísun prostředků nutných pro vedení v podstatě permanentních a velmi nákladných volebních kampaní a jedině tak si mohli zabezpečit své postavení v sítích moci. Legitimita zastupitelské demokracie klesala stále hlouběji. Česká veřejnost se až příliš často přesvědčovala o tom, že domácí demokracie se stala kořistí několika málo elitních zájmových skupin, oligarchizovala se a ztratila svůj demokratický morální kredit. K parlamentním volbám ve druhém decéniu po r. 2000 už nechodila ani třetina voličů, což na druhé straně výrazným způsobem zvýšilo legitimitu velkého množství občanských organizací vstupovat do rozhodovacích procesů. Jejich představitelé této skutečnosti hojně využívali a vnášeli do veřejné politiky prvky přímé demokracie, které se však v krizovém období příliš neosvědčily, a blokovali tak efektivitu rozhodovacích procesů ve veřejné správě.

Zajetí politiky a státu lobbyistickými skupinami přirozeně neuniklo pozornosti nejen médií a veřejnosti, ale ani skupinkám politických extremistů, kterým se začalo stále úspěšněji dařit propagovat svůj program v hávu nového, etického stylu vedení politiky pod hesly: „Právo a pořádek!“ a „Všechna moc do rukou lidu!“, který se ostantativně honosil primárním ohledem na veřejný zájem a drastickým rušením neoprávněných privilegií elit.

Ani pravicové, ani levicové vlády z výše uvedených důvodů nedokázaly hospodářský růst nastartovat. Klid bezpečné české kotliny byl rázem pryč! Akcie českých podniků se začaly po dočasném vzestupu znovu propadat. Jejich management, dlouhá léta zvyklý podnikat v růstovém režimu ekonomiky s výhledem nanejvýš na příští kvartál, nedokázal pružně zareagovat na nově vzniklou situaci na upadajících globálních trzích. Model extenzivní expanze kapitálu na stále vzdálenější trhy a vyhledávání levnější pracovní síly náhle zkolaboval. Osvědčený outsourcing výrobních kapacit přestal fungovat, protože pro multinacionální společnosti už jednoduše přestal být výhodným. Selhala i strategie mostu mezi Západem a Východem. Čeští manažeři se dostali do nezáviděníhodné situace: na jedné straně je zablokoval strach Západu, aby mu nepřebrali východní trhy, a na druhé straně zase ambice Ruska, jehož elity byly přesvědčeny, že „to umí lépe“ a dokáží se Západem jednat přímo. Čeští „růstoví manažeři“ selhali tváří v tvář ekonomické krizi také kvůli své neschopnosti zvládat geopolitické a kulturní aspekty zahraniční ekonomické expanze, která je jako obchodní zprostředkovatele vyřadila ze hry.

Najednou bylo zřejmé, že to nejsou žádní nezávislí, osvícení a nekompromisní kapitáni budoucnosti české ekonomiky, ale jen náhodně povolání údržbáři jinde historicky osvědčených modelů. S úpadkem těchto imitovaných schémat nemohl takový management najít své vlastní tvůrčí cesty ke změnám. Dovážet nedostatkové krizové manažery ze zahraničí, a to převážně jen do dceřiných zahraničních firem, bylo jen dočasným řešením, protože jich bylo stále více zapotřebí v jejich domovských zemích. Ani český vzdělávací systém nedokázal produkovat dostatek nových kvalitních adeptů na manažerské funkce, u nichž často nárok na podnikatelskou efektivnost nebyl podstatnou schopností výběru. Klíč k úspěchu v boji s krizí spočíval v možnosti otevřít trh s manažery a vlastníky všem potenciálním konkurentům, a to zejména v tak klíčovém neobchodovaném sektoru, jakým je veřejná správa. Přitom masa nově přichozí krve by nutně musela přijít ze soukromých malých a středních podniků. Ty v Česku prošly mnohdy tvrdou školou úspěšného rozvoje, přestože měly pro svůj růst trvale ztížené institucionální podmínky. O to menší příležitosti dostali tito manažeři v krizi, kde se téměř všechny záchranné akce státu soustředily na udržení starých celebrit a ne na jejich výměnu.

Krize českého managementu vedla k závažným společenským důsledkům. Poté co se zahraniční velkokapitál vzdal, respektive ani nedostal šanci sanovat český prostor ekonomického podnikání, následná domácí „bezvůdcovská ekonomika“ si nedokázala ani přiznat diagnózu, najít úspěšný recept na řešení problémů ekonomické krize a vynést společnost na trajektorii zřetelného dohánění modernizačních center Západu. To mělo za následek odliv i toho zbývajícího mála českých elitních odborníků do zahraničí, respektive do nadnárodních společností. Manažeři exportně orientovaných multinacionálních korporací selhali ve svém úsilí řešit problémy krize na celoevropské úrovni. Řešení problémů Evropské unie se rozpadlo do nekoordinovaných intervencí a protekcionismu „suverénních“ národních entit.

Českou politiku zcela ovládly zájmové skupiny pseudopodnikatelů a pseudomanažerů orientovaných spekulativně na zisky z pádu podniků, podobně jako tomu bylo v období 1994–98 během tzv. bankovního socialismu. Motiv firem napojených na inflační státní rozpočet je motivem vytlačování dlouhodobých produktivních aktivit aktivitami krátkodobého přerozdělování stále se zmenšujícího koláče. Takto orientovaná lokální sebestřednost si přirozeně nemohla přát zavedení univerzálních pravidel tvrdých rozpočtových omezení a fiskální a monetární disciplíny. Mezi ně také patří i přijetí eura, větší integrace národního mocenského spolurozhodování do evropských struktur. Za těchto podmínek česká ekonomika, dlouhodobě hnaná dopředu téměř výlučně jen vývozem, začala drasticky upadat nejen v

primárně krizí zasažených exportních odvětvích, ale převalila se do dlouhodobé sekulární stagnace ve zbytku ekonomiky. Jinak řečeno, původně jen dočasná krize z výkladní skříně a dobře viditelného vrcholku ledovce české ekonomiky zasáhla mnohem citlivější vnitřní orgány jejího organismu, v němž se produkuje většina HDP: malé podniky lokálního významu, státní správu, zdravotnictví, školství, bezpečnost, infrastrukturu, vědu, bydlení nebo ochranu životního prostředí. U nich se zcela rezignovalo na účelnost a efektivnost a dominantním cílem se stalo udržení zaměstnanosti, ať to stojí co to stojí.

Neustálé propukání nových korupčních skandálů představitelů elit přestalo mít časem na českou veřejnost žádoucí katarzní účinek, protože jejich aktéři nikdy nedošli spravedlivého potrestání a majetek, který získali nekalým způsobem, jim zůstal. Korupční skandály občané přestali brát jako důkaz fungujícího protikorupčního systému a stále více je začali považovat jen za výsledek řízených mediálních provokací v rámci boje jednotlivých klientelistických sítí elit. Unavení touto bezvýchodnou situací se občané klientelistickým praktikám přizpůsobili. Opětovně naplno nastartovali své strategie protekčních známostí a drobné korupce, které drsně vytlačovaly občanskou participaci na okraj jejich pozornosti. Občanské organizace tak zůstaly „generály bez vojska“ a jejich role v sítích rozhodování o veřejných záležitostech dramaticky upadala. Idea participativní demokracie zůstala jen papírovým drakem, kterého se už elity nemusely vůbec bát.

Na klientelismus byli lidé zvyklí již za socialismu, kdy elity (respektive stát) zabezpečovaly svou politickou stabilitu korumpováním obyvatelstva. Stát (reprezentovaný komunistickou nomenklaturou) si kupoval loajalitu občanů za peníze a různé výhody. Již tehdy se osvědčila tzv. „tichá dohoda“ mezi komunistickými elitami reprezentujícími stát a pospolitým lidem. Zněla: „Vy nás necháte v klidu vládnout a my vás necháme okrádat stát!“ Vleklé problémy České republiky s vymahatelností práva dlouho signalizovaly, že platnost tiché dohody se skutečně prodloužila. Koneckonců vzájemně výhodná korupční recipocita, resp. komplicita mezi elitami a veřejností, byla nastartována výměnou občanské angažovanosti za konzumní společnost již na začátku devadesátých let. Hospodářská krize však vše změnila. Tichá dohoda na bázi konzumerismu přestala platit, protože demokratické elity nebyly schopny veřejnosti zabezpečit očekávanou životní úroveň. Politické, expertní i ekonomické elity v jejich očích jako manažeři selhaly. Veřejnost ztratila víru ve schopnost demokratických elit řídit kapitalismus. Víra v liberální kapitalismus vůbec byla najednou těžce otřesena v celosvětovém kontextu. Kapitalismus lidem nedával ani jistotu zaměstnání, ani rostoucí reálné mzdy. Ohrožoval jejich úspory, zvyšoval daně, dovozy byly drahé a nerovnost mezi lidmi se prohlubovala. Ekonomika se mnoha občanům začala jevit jako

nevypočitatelná síla, kterou dokáže zkotit jen autorita státu, respektive přísná regulace trhů. Hrdinou se v jejich očích stává komunisty řízená Čína.

Veřejnost dlouhodobě znechucená bující korupcí, klientelismem a neschopností demokratických politiků dohodnout se na efektivní politice modernizace země se rozdělila na tři hlavní části. Ta první stále hlasitěji volala po pevné ruce autoritativního vůdce, který rázně zatočí s elitářskými praktikami zkorumpované vrstvy vysoce postavených politiků, úředníků, podnikatelů a manažerů. Druhá část veřejnosti naopak viděla lék na odstranění krizové situace ve zvyšování míry demokracie a kontroly elit. Zbytek veřejnosti zmateně osciloval mezi prvními dvěma. Značná část občanů, kteří doufali, že silný vůdce dokáže zemi zbavit krize a zkorumpovaných elit, se zhlédla ve vůdčích osobnostech krajní pravice. Pravicoví extremisté se opatrně snažili distancovat od fašismu. Razili politiku občanského pořádku, bezpečí na ulicích a záchranu národa ze spárů globalizace a bruselské byrokracie. Útočný osten jejich domácí politiky byl namířen hlavně na neschopné a elitářské demokraty a samozřejmě také na „parasitující“ přistěhovalce, Romy a jiné menšiny, z nichž si udělali obětní beránky probíhající krize, za niž sami odmítli nést jakoukoliv odpovědnost. V klientelistických sítích svázané „demokratické elity“ byly politicky paralyzované, protože ztratily podporu všech hlavních částí veřejnosti. Znovu se opakovala stará zkušenost, že očistné katarze krizí nelze dosáhnout, když elity hluboké změny jen předstírají a veřejnost zároveň rezignovala na to, aby je k těmto změnám donutila.

V Česku historicky silně zakořeněný strach z pravicového extremismu hnal stále více voličů do náruče levicových populistů, kteří nabízeli obrodu demokracie i pevný řád. Velmi úspěšně se konstituovali na ruinách rozpadlé Komunistické strany Čech a Moravy. Pro svoji sílící politickou stranu si zvolili název „Strana skutečně demokratické levice“, která vyvoláváním paniky z „nástupu krvelačného fašismu“ a vysmíváním se z impotentnosti „elitářských demokratů“ stojících v čele ODS a ČSSD dosáhla triumfálního volebního vítězství. Poučena dlouhým obdobím politické izolace komunistů okamžitě upevnila svůj koaliční potenciál pomocí vstřícných zákulisních kroků vůči celému spektru politických stran. Rychle také přispěla s ujištěním, že znárodňování rozhodně není na programu dne. Šikovně si osvojila ideologii „národního patriotismu“ (ve skutečnosti „provincialismu“), s níž původně vystupovala nevýznamná frakce pravicových extremistů. V umírněnějším levicovém balení zaznamenala tato ideologie kombinující ochranářství „národních firem“ a tzv. „korektní xenofobii“ velký úspěch hlavně u nižších vrstev společnosti, u kterých vzbuzovala naději na obnovení politického významu místních komunit. Na tento vývoj ekonomické elity frontálně zareagovaly příklonem k moci se chápající populistické levici. Velká část z nich se

ochotně přihlásila k ideologii „národního patriotismu“. Ekonomické elity s levicovými populisty postupně navázaly stejné klientelistické vztahy, jaké měly se zdiskreditovanými elitářskými demokraty.

Česko se začalo dostávat do stále větší izolace, a to jak v důsledku ztráty mezinárodní prestiže (jako země, kde neschopnost vést EU je kompenzovaná zaujetím podkopávat integritu EU), tak i ztráty vlastního sebevědomí, kterou způsobila jeho neschopnost nastartovat export a ekonomický růst. To se projevilo v odklonu od účasti ve světovém, respektive evropském dění. Nakonec se Česko propadalo do pozice frustrované společnosti zahleděné jenom do sebe, která institucionálně zabarikádovala svůj prostor pro svobodné podnikání.

Je třeba dodat, že svět globalizované ekonomiky ani pod „morovými ranami“ vleklé ekonomické krize zcela nezankl – a s ním ani globální, resp. nadnárodní ekonomické elity. I když dřívější sláva globalizace značně ztratila na lesku, rozpad moci globálních hráčů byl ve srovnání s vleklou krizí národních ekonomik jen epizodický. Paralelně s provinciální a klientelistickou tváří české politické a ekonomické scény tak existoval i její zcela odlišný obraz v podobě elitních sítí expertů efektivně zapojených do globálních ekonomických struktur. Od začátku třetího tisíciletí česká ekonomika rostla především díky firmám vlastněným zahraničním kapitálem, resp. firmám s vysokým podílem zahraničního kapitálu, které byly součástí globálních sítí nadnárodních korporací. V čase, když došlo ke krizovému zvratu ve vývoji velké části české společnosti, svět těchto sítí fungoval na bázi poměrně striktních meritokratických principů a byl reprezentován široce pojímanou globálně působící vrstvou expertů (symbolickými analytiky, síťokraty, kognitivními pracovníky...), jejichž přítomnost v kterékoliv společnosti byla zárukou její prosperity. Nejvíce ceněnými vlastnostmi těchto expertů byla jejich schopnost generovat vzácné informace, kreativita a mistrovství v síťování (networkingu), tj. vytváření a udržování exkluzivních sítí těch „nejlepších z nejlepších“.

Kosmopolitní expertní elity byly stále méně lokálně vázané, protože své aktivity mohly relativně lehce přesunout z jednoho místa na druhé. Často nechtěly sdílet osud s neúspěšnými vrstvami svého vlastního národa a přestaly mít zájem finančně přispívat na řešení problémů lokálních společenství. Navíc jejich národní identita se během času stala velmi problematickou, protože jejich rodiny přestaly mít čistě národní charakter. Často dlouhodobě pobývaly v zahraničí, kde navazovaly úzké kontakty s členy elit jiných národností. Smíšená manželství byla u nich spíše pravidlem než výjimkou. Kosmopolitní ekonomické elity si pro svůj osobní život na území Česka vybudovaly exkluzivní ghetta, do

nichž měli kromě nich přístup jen ti členové lokálních komunit, kteří jim poskytovali potřebné služby. Vytvořily si vlastní svět meritokracie, kde se do špičkových pozic v ekonomických sítích dostávali jen ti, kteří na to skutečně měli, protože v globálním byznysu a networkingu by jiní neobstáli. V tomto – na nejvyšší výkon orientovaném světě – byznys a politika často splývaly, přestože dominantní prioritou v tomto světě zůstal úspěch byznysu.

Ekonomické elity orientované na světové trhy a elity mezinárodně neobchodovaných sektorů, kde převládala lokální uzavřenost a vazby na hierarchie politiky, vlády a byrokracie, nemají mnoho společného, pokud jde o mechanismy jejich fungování. Soužití českého klientelistického světa, který politicky tíhnul k nacionálnímu provincialismu na jedné straně a turbosvěta kosmopolitních ekonomických elit na straně druhé, však překvapivě vykazovalo dlouhodobou stabilitu, a to nejen v dobách rozkvětu. I když se na počátcích krize zdála srážka těchto dvou světů české společnosti neodvratná, nakonec se ukázalo, že dokážou žít v symbióze založené na vzájemně výhodné dělbě práce. Počáteční nepřátelství mezi „provinčními parazity“ vysávající zisky ze státního sektoru a domácích spotřebitelů na jedné straně a „kosmopolitními zaprodanci“ na straně druhé nevyústilo do žádného fatálního konfliktu jednoduše proto, že se znovu navzájem doplňovali. Trend posilování vlivu populistických vůdců a klientelistických sítí v české společnosti elitám nadnárodních korporací vůbec nevadil, naopak samy ho podporovaly, aby si tak zákulisními koluzemi s českými politiky a vládami pojistily autonomii svého postavení na trhu.

Čím dále tím více bylo zřejmé, že vlády měly nacionální provincialismus, zaštitěný heslem „národní suverenity“, jen za účelový nástroj své zjištěné stability moci, pro niž potřebovaly mít své jasně ohraničené území. I na něm se musel ponechat prostor pro nadnárodní organizace, protože jenom tyto dokázaly zemi dát mezinárodně uznávané materiální hodnoty a držet její prosperitu alespoň částečně nad vodou. Kromě klientelistických sítí mocných provinciálních patronů se na území Česka sporadicky vyskytovaly i regionální či lokální horizontálně uspořádané svépomocné iniciativy a nátlakové skupiny, které občas dokázaly konkurovat etablovaným stranám a mobilizovat rebely proti vládě provinciálních patronů podporovaných kosmopolitními elitami, ale bez trvale udržitelného výsledku. Vnitřně se pod tlakem získané moci časem rozpadaly a jejich vítězná rezidua se nakonec spořádaně včlenila do světa „starých struktur“.

Post Skriptum

Předpoklad, že hluboká krize přinese brzkou očistu a nový étos národního pokroku, nám v tomto případě nevyšel. Samozřejmě, jsme stále jen ve scénáři možných událostí a tento scénář

měl být ze zadání pesimistický. Nicméně měl poukazovat na jistá potenciální, reálná rizika, jejichž včasné rozpoznání umožňuje společnosti jednat s větší předvídatostí. Existují totiž i jiné historické paralely této země, které poukazují na systémy včasného varování a na vnitřní síly, které snad u nás i nyní dokáží zde uváděným rizikům pádu do pastí rezignace a cynického oportunismu zabránit.

Balassův efekt

Možnost, že ekonomická „nákaza“, která postihla české exporty, postihne také i domácí zbytek ekonomiky, vyplývá z faktu, že česká transformace mezinárodně neobchodovaného sektoru byla u nás dlouhodobě orientována na využívání tzv. Balassova principu rozvoje, což je čistě teoretický koncept.¹⁰ V Balassově-Samuelsonově dvousektorovém modelu růstu je veškerý pokrok (tj. růst reálné produktivity práce) soustředěn jen v obchodovaném sektoru. Primárním faktorem růstu je zde růst produktivity práce ve vysoce konkurenčních exportních odvětvích. Ta určuje tomu odpovídající růst svých mezd. Vyšší mzdy se však přelévají automaticky i do neobchodovaného sektoru. Jeho růst je sekundárním faktorem celkového růstu ekonomiky. Protože se v Balassově modelu předpokládá, že v neobchodovaném sektoru k růstu produktivity práce nedochází, vyšší mzdy jen tlačí na vyšší ceny jeho produkce. Na rozdíl od obchodovaného sektoru, se předpokládá, že rozvoj je v něm čistě inflační. V českém prostředí bychom mu mohli ještě připsat silné klientelistické vazby na stát. Výrobky a služby neobchodovaného sektoru totiž nejsou vystaveny světové konkurenci a v malých ekonomikách navíc snadno dochází ke koluzím výrobců, takže v tomto sektoru chybí i domácí konkurence. Symbióza těchto dvou sektorů může dostat až krajní podobu koexistence světové efektivnosti s lokální neefektivností.

Zvažováno teoreticky, inflační (až parazitní) růst rozsáhlého neobchodovaného sektoru je za podmínky vysoce rostoucích příjmů obchodovaného sektoru (vývozu) perfektně udržitelný. Podniky neobchodovaného sektoru mohou expandovat mimořádným tempem, aniž se musejí starat o inovace nebo hlídat si své náklady. Jejich poptávka, živěná multiplikativně svými vlastními rostoucími výdaji, se jim totiž stále zvyšuje. Pokud navíc dochází ke zpevnování kurzu domácí měny, což je přirozený následek daného principu¹¹, výsledný efekt trojnásobného rozvoje a bohatství (tj. reálného, inflačního a kurzového) může vést až k fenomenálním parametrům růstu HDP měřeného ve světové měně (například v dolarech).

Nepřekvapí potom, že očekávání dalšího růstu vyvolá čtvrtý faktor růstu: spekulativní bubliny. Pod jejich tlakem, podobně jako je tomu u pyramidových her, se ceny daných statků zcela odpoutají od ekonomických fundamentů – nákladů a spotřebitelského užítku. Nad vodou je drží jen nemožnost spekulantů přestat, přestože se cenová mezera mezi spekulativními statky a zbývající částí ekonomiky neudržitelně rozevírá. Stále to však ještě nemusí být konec růstu, protože do hry vstupuje ještě pátý faktor: možnost využívání laciných úvěrů. Očekávání neomezeného růst tak lze přelévat jak napříč sektory, tak do budoucnosti v čase. Ekonomika se dostává do situace vznášení na spirále podobné principu perpetuum mobile.

Samozřejmě, jakmile se reálný růst exportního sektoru najednou zastaví a jeho přínos k rozvoji agregátní poptávky začne být negativní, spekulativní bubliny ve zbytku ekonomiky začnou praskat. Končí také éra snadných úvěrů a vysokých investic. Přichází hon na dlužníky

¹⁰ Viz Asea P. K., Mendoza E. G.: The Balassa-Samuelson Model: A General-Equilibrium Appraisal. Review of International Economics, 2 (3) 244–267, 2006, případně Gatak S.: Introduction to Development Economics. London, Routledge, 2003, s. 217.

¹¹ UN-ECE: Economic transformation and real exchange rates in the 2000s: the Balassa-Samuelson connection. Geneva, Economic Survey of Europe, 2001.

a podniky ve ztrátě. Předchozí inflační rozvoj se mění na deflační a roste nezaměstnanost. Podniky a domácnosti začínají šetřit a ekonomika padá do spirály recese. Propad v poptávce mohou sice trochu snížit vyšší výdaje vlády, její zadlužování má však své hranice a krizi zabránit nemohou. Cesta vzhůru by byla možná, jen pokud by exporty začaly znovu exponenciálně růst. V případě tohoto scénáře předpokládáme, že to možné v tak krátké době nebylo, čímž se ekonomická krize přelila do krize společenské a morální.

2. Stát na houpačce

Martin a Potůček¹²

Nevýkonná a mnohými opovrhovaná státní správa začala selhávat i ve svých základních funkcích, jako je zajišťování elementární osobní bezpečnosti, sociální ochrany a rovnosti před zákonem. Nekompetentnost politiků a úředníků se naplno projevila v reakci na globální krizi, s níž se většina ostatních států srovnatelné ekonomické úrovně vyrovnala mnohem rychleji a lépe. Nespokojenost širokých vrstev vedla v roce 2016 k vítězství politické strany ÚSVIT zkušeného manažera a komunikátora René Slavička. Ten dokázal ustát i politickou krizi v roce 2018 a uspět v následujících dvou volebních obdobích s tezí, že silná ekonomika vyžaduje silnou vládu. Podařilo se mu realizovat vládní program, v němž pozornost fungující a kompetentní veřejné správě doplnil důraz na její otevřenost občanskému sektoru a občanům samotným a na vytvoření transparentního prostředí pro podnikání. Jeho vládě se podařilo prolomit i oportunní symbiózu místních a regionálních podnikatelských a správních klientel. Jejich prozíravější část postupně pochopila nezbytnost vstoupit do férové soutěže v transparentním prostředí. Vláda se přitom opírala o obnovenou podporu mezinárodně ukotvených podnikatelských kruhů, kterým na dlouhodobé institucionální stabilitě země záleželo nakonec přece jen více než na výši daní. V roce 2026 se ale karta obrátila: otěže země převzalo antiglobalisticky zaměřené Národní souručenství, které otevřelo stavidla k nástupu dočasně potlačených místních podnikatelských a správních klientel.

V důsledku prohlubující se polarizace politické scény, v níž se pozornost politických elit soustřeďovala na krátkodeché mediální pŕůtky, byla neustále odkládána třetí etapa reformy veřejné správy, zacílená na centrální úroveň řízení státu. Erodovaly již dosažené výsledky druhé etapy její reformy, například v dalším odkladu účinnosti již před lety přijatého zákona o státní službě. U veřejnosti i většiny elit přetrvávala představa o úřednících v klotových rukávech, zbytečně komplikujících život, a tudíž i o potřebě omezit působnost státu na minimum. Hodně se o to zasloužili představitelé think-tanku *Svoboda volby* – například dovednou mediální kampaní *Odhodme chomout daní*. Rozkolísanosti veřejné správy dovedně využívala především ta část podnikatelů, kteří se naučili profitovat z klientelistických a korupčních vazeb na politiky a úředníky.

České politické a správní elity nepochopily vážnost *globální krize* koncem prvního desetiletí 21. století a nové problémy se pokoušely řešit starými prostředky. Klesala daňová zátěž; na poklesu daňových výnosů se dále výrazně podílela i kvetoucí šedá a černá ekonomika, které slabý stát nedokázal zabránit. Stále méně prostředků tak zbývalo pro veřejný sektor – školství, zdravotnictví, sociální péči, kulturu, veřejnou dopravu. Zneužívání a špatně placení úředníci finanční a celní správy se nedokázali vzepřít a obhajovat veřejné úlohy, za něž odpovídali, tím spíše, když se jim nedostávalo opory ani u politiků. Pokusy o

¹² Děkuji svým kolegům z CESESu za cenné připomínky.

soudní potrestání nezákonného jednání se vlekly léta a často končily pro nedostatek důkazů osvobozujícími rozsudky. Politikům vyhovovali poslušní, byť třeba i nekompetentní úředníci, ochotní strpět jejich voluntaristické zásahy do jejich práce nebo dokonce plnit nadstandardní, mezi zákona se dotýkající nebo je i překračující „speciální“ úkoly na přímou politickou objednávku. Platy ve veřejných službách zaostávaly. I proto veřejný sektor prohrál definitivně svůj boj s komerčním sektorem o schopné a zapálené manažery. Korupce prosákla do běžného života natolik, že lidi naopak překvapovalo, setkali-li se ještě s úředníky čestnými a neúplatnými.

Rezignovaní občané byli stále častěji nuceni za vzdělávání, zdravotní a sociální služby platit, a to buď v komerčních zařízeních, nebo formou poplatků, často i úplatků, v zařízeních veřejných. Veřejná zdravotnická a sociální zařízení a veřejné školy se ocitly v situaci, kdy v jejich klientele převážili ti, kteří si nemohli „dopřát“ kvalitnější placené služby. Rovný přístup ke vzdělání, zdravotní a sociální péči, zakotvený v ústavě, zůstával stále více jen na papíře.

Selhávání na centrální úrovni nutilo kraje s kompetentnější reprezentací hledat vlastní řešení. Pozoruhodný vzestup zaznamenal například Moravskoslezský kraj, kde Vědecko-technologický park, založený už dříve statutárním městem Ostravou a několika místními univerzitami, zaznamenal ve druhé dekádě 21. století pozoruhodný rozkvět a našlo v něm své uplatnění celé hnízdo firem operujících v oblasti tzv. kreativní ekonomiky. Nicméně to vedlo k růstu rozdílů v životních podmínkách lidí v různých regionech. V reakci na tento vývoj se také začala více uplatňovat občanská svépomoc a solidarita, především prostřednictvím neziskových organizací. Ty však nemohly zabránit klientelismu, který ve veřejné správě nově rozkvétal i tam, kde byly pravomoci okresních úřadů po jejich zrušení v roce 2004 přeneseny na pověřené obecní úřady.

Degradace základních funkcí státu se promítala do pokračujícího propadání země v žebříčcích mezinárodních srovnání kvality vládnutí, správy, regulace a míry korupce. Plánovaný termín přijetí společné evropské měny se neustále odsouval, měnová disciplína polevovala a česká koruna plíživě, leč trvale ztrácela na hodnotě vůči hlavním světovým měnám. To nezůstávalo bez povšimnutí zahraničních komentátorů. Ekonomické elity, vázané na globální ekonomiku, na to reagovaly orientací svých podnikatelských aktivit stále více mimo republiku, zatímco malí a střední podnikatelé se snažili udržet si své místo na slunci hledáním a udržováním si svého co nejvýhodnějšího místa v domácích klientelistických a korupčních sítích. Nastal masivní *braindrain*, který dále oslaboval potenciál země vyrovnat se uspokojujivě s výzvami doby. Nicméně i uvnitř země početně rostla vrstva lidí, kteří nemohli

nebo nechtěli emigrovat, a přitom nenacházeli práci odpovídající jejich vzdělání – vrstva chudnoucí střední třídy, takzvaných *prekérních intelektuálů*. Ekonomika, značně zasažená už nástupem *globální krize* koncem prvního desetiletí 21. století, se potácela nad propastí a nedokázala nalézat a využívat možnosti dalšího rozvoje. Staré recepty nezabíraly, nové nikdo nevymyslel.

Média se přižívovala na četných skandálech, nebo je dokonce sama, jako součást byznysu, cíleně vytvářela. Nekompetentnost a prohnílost veřejné správy přitom líčila v těch nejčernějších barvách. Nebylo divu: důvěra občanů k politikům a úředníkům klesla k bodu mrazu.

Po *globální krizi* přišlo jisté ekonomické oživení. To ovšem po roce 2015 vyvolalo – spolu s politickou preferencí ekologičtějších, nicméně finančně náročnějších, postupů a technologií – dramatický růst cen potravin a energií. Nekvalitní veřejné služby, vysoká nezaměstnanost, netransparentní prostředí pro podnikání a klesající kredit země v mezinárodním kontextu dále přispěly k sérii stávek a nakonec k pádu „duhové“ koaliční vlády. Mimořádné parlamentní volby v roce 2016 vyhrál s velkou převahou zkušený manažer a komunikátor René Slavíček, jehož politická strana ÚSVIT založila svoji volební kampaň na tezi, že *silná ekonomika vyžaduje silnou vládu*, schopnou skoncovat se šlendriánem a protežováním jedněch na úkor ostatních – a mít k tomu i dostatek prostředků ve veřejných rozpočtech. Na předvolebních shromážděních opakoval, že před zákonem si musejí být všichni rovni, že zákony je třeba dodržovat a jejich porušování odhalovat a trestat, a že šanci na úspěch vlastním přičiněním musejí dostat všichni bez ohledu na tloušťku peněženky své nebo svých rodičů. Zdůraznil nutnost, a to i za cenu zvýšení daňové zátěže, umožnit všem přístup ke kvalitním veřejným službám. Především s pomocí svého přítele a šedé eminence strany ÚSVIT, mediálního magnáta Marka Kopřivy, se mu podařilo přesvědčit představitele především zahraničního, nicméně zčásti i domácího kapitálu, že bude tím pravým reprezentantem jejich zájmů, ohrožovaných úděsnou nekompetencí správy. Dokázal si získat i podporu vzdělaných ambiciózních mladých lidí, dušených humusem domácího jánabráchysmu polistopadové podnikatelské generace, zrozené v močálech polistopadové privatizace „na český způsob“.

René Slavíček to ovšem s rekonstitucí státu myslel opravdu vážně. Jako jeden z mála českých absolventů Evropského institutu veřejné správy v Maastrichtu¹³ si uvědomoval, že silný stát vyžaduje kompetentní a dobře placené zaměstnance. Během dvou let se mu povedlo

¹³ European Institute of Public Administration v Maastrichtu, špičkové evropské centrum specializované na výuku úředníků a politiků a na výzkum interakcí národních a evropských správních institucí a veřejných politik.

vybudovat elitní skupinu několika set špičkových úředníků, kteří se díky jeho podpoře a také díky novému zákonu o reformě centrální státní správy ujali nesnadného úkolu zefektivnit stát. I když se mu na začátku volebního období dařilo udržovat si důvěru rozhodujících podnikatelských kruhů, očekávané efekty se nedostavily – nebo se alespoň nedostavily tak rychle, jak podnikatelské kruhy předpokládaly. Slavíček byl nucen manévrovat a stále více se opírat i o širší vrstvy znechucených občanů, kteří se k němu obraceli jako k poslední naději na zlepšení poměrů.

Díky absolutní většině v Poslanecké sněmovně se jeho straně skutečně podařilo prosadit zvýšení daní i efektivitu jejich výběru. I když se v ekonomice, v postavení veřejného sektoru a jeho zaměstnanců a v kvalitě veřejných služeb začalo blýskat na lepší časy, odpor regionálních a místních ekonomických a politických elit opírajících se o většinu krajských reprezentací vedl uvnitř strany ÚSVIT k politické krizi. Z ní se odštěpila frakční skupina a založila novou stranu. Země v roce 2018 dospěla k dalším předčasným volbám.

Nová odštěpená strana ve volbách propadla a Slavíčkovu ÚSVITu se po volbách podařilo sestavit funkční koalici s další politickou stranou, v níž převažovali stoupenci politického kursu *Silný stát = silná ekonomika*, nastoupeného Slavíčkovou předchozí vládou. Zformulovali vládní program, v němž pozornost fungující a kompetentní veřejné správě orientovali především na účinnost a rychlost práce policie, státního zastupitelství a soudů, na její otevřenost občanskému sektoru a občanům samotným a na vytvoření transparentního prostředí pro podnikání. Několik soudních procesů s nejvýraznějšími nositeli „starých nepořádků“ podtrhlo důraz na důsledné postihování korupce.

Druhé Slavíčkově vládě se podařilo prolomit i oportunní symbiózu místních a regionálních podnikatelských a správních klientel. Jejich prozíravější část pod tlakem účinnějšího postihu nešvarů postupně pochopila nezbytnost vstupu do férové soutěže v transparentním prostředí.

Vláda se ovšem opřela zejména o obnovenou podporu mezinárodně ukotvených podnikatelských kruhů, kterým na dlouhodobé institucionální stabilitě země se stále nižší cenou práce a výhodnou geografickou polohou ve středu Evropy záleželo přece jen více než na co nejnižších daních. To umožnilo stávající vládní koalici znovu zvítězit i ve volbách v roce 2022. Stále více lidí si mohlo na vlastní kůži ověřit přímou souvislost mezi kompetentním státem s dostatečnými zdroji ve veřejných rozpočtech a fungujícími veřejnými službami (především zdravotní a sociální péčí, školstvím, kulturou, veřejnou dopravou a zajištěním bezpečnosti) – ale i to, že mnohým změnám k lepšímu napomáhají (nebo je dokonce vyvolávají) i občanské iniciativy samotné.

Po tragickém úmrtí premiéra Slavička, způsobeném autonehodou na počátku roku 2025, se vládní koalice, držená pohromadě především silou jeho charismatické osobnosti, rozpadla. Vláda strany ÚSVIT byla od té doby závislá na získávání podpory *ad hoc* jednotlivým zákonům napříč celým politickým spektrem, neboť druhá koaliční strana odešla do opozice. Svou roli v oslabování vlády sehrály účinné komunikační strategie opozičních stran, opírající se o autoritu názorových vůdců formujících s pomocí médií veřejné mínění. Hlavní slovo a největší podporu získala strana Národní souručenství, opírající se o část stále nespokojených malých a středních podnikatelů, ale i špatně placených dělníků, pracovníků ve službách a nezaměstnaných. V zemi se také rychle aktivizovala mimoparlamentní politická opozice. Od strany ÚSVIT se nakonec odvrátil i mediální magnát Marek Kopřiva a rozhodl se vstoupit do politiky sám. Po dohodě s vedoucími představiteli Národního souručenství věnoval této straně ve svém tisku maximální podporu. Získal za to příslib, že se stane jejím kandidátem v nadcházejících prezidentských volbách. Národnímu souručenství se s jeho podporou podařilo v roce 2026 vyhrát parlamentní volby.

Následovalo rychlé přijetí série zákonů, které využívaly mezer a slabých míst evropské legislativy k protežování malých a středních firem, dosud neukotvených v globálním podnikatelském světě, na úkor nadnárodních koncernů. Tím se sice podařilo dočasně snížit nezaměstnanost, ale celkově začala česká ekonomika ztrácet dynamiku. Nové vzdělané úředníky začala Kopřivova média nazývat „mafii Slavičkových byrokratů“ a podezřívát je z nekalých zákulisních praktik a komplotů uzavíraných napříč celou státní správou. To většinu z nich znechutilo natolik, že se rozhodli opustit dosavadní místa a rychle si našli jiná v aparátu Evropské unie, v jiných mezinárodních organizacích nebo i v komerčním sektoru. Kultura klientelismu a korupce, kterou se premiéru Slavičkovi dařilo po dobu jeho vlády účinně potlačovat, rozkvetla v české kotlině znovu v ještě zářivějších barvách.

3. Problém kreativní společnosti v retrospektivním pohledu

František Ochraňa a Jitka Kloudová¹⁴

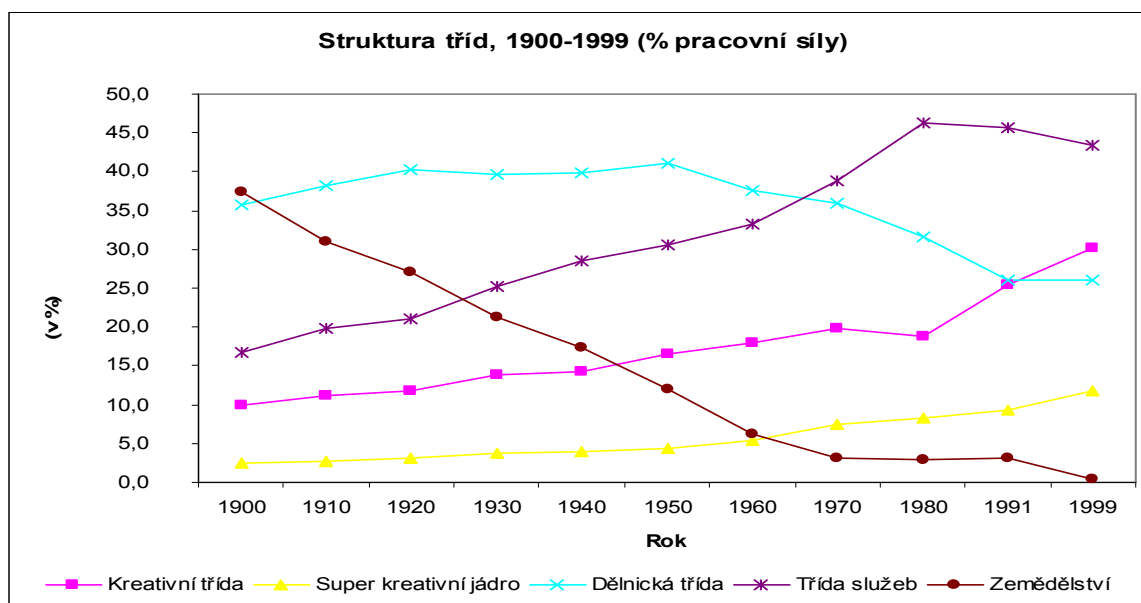
Pavel Kačala, penzista, bývalý vědecký pracovník zaniklého Institutu pro sociální a ekonomické studie, seděl v kuchyni nad čerstvě vonící ranní kávou a chystal se číst svůj oblíbený deník *Neue Böhmsche Zeitung* alias *Nové české noviny*, jak uváděl podtitul.

Na první stránce novin se na něho usmívala ikona českého fotbalu Gejza Lakatoš, který byl na právě skončeném fotbalovém Mistrovství mistrů kontinentů 2030 vyhlášen nejlepším fotbalistou turnaje. Usmál se při pohledu na „Gejzih“, jak Lakatoše familiárně přezdívala domácí fotbalová veřejnost, a otočil na další stránku. V rubrice *Ožehavé problémy dneška – jejich řešení a neřešení* ho na první pohled upoutal článek s názvem *Kreativní ekonomika – jak dál?*. Autorkou článku byla jeho bývalá kolegyně Rozálie Ovesná, dnes profesorka Kalifornské univerzity v Berkeley, s níž před dvaceti lety napsal studii o kreativní ekonomice a společnosti.

„Ejhle,“ zabručel sám pro sebe, „podobný název, ne-li stejný, měla naše studie, kterou jsme kdysi spolu s Rozálkou napsali,“ a Kačala šouravým krokem zamířil ke své přebohaté knihovně a v ní přechovávaným výzkumným relikviím. „To se musím podívat, co jsme to tenkrát psali,“ poznamenal Kačala a opatrně vyndal po dvě desetiletí neotevřenou studii z roku 2009, setřel prach a začel se do textu. Stálo v něm: „V prvním decéniu našeho století stále zřetelněji sílí vnější trend ke globalizaci ekonomiky a ke společnosti vědění. Z hlediska dlouhodobého trendu, zahrnujícího celé uplynulé století, je zřejmé, že dochází ke změnám ve struktuře a kvalitě pracovní síly. Objevuje se „nová třída pracovníků“, kterou současná teorie označuje názvem „kreativní třída“. Tento trend Kačala s Rozálií Ovesnou dokládali grafem na změnách ve struktuře pracovní síly na příkladu USA.

¹⁴ Tento scénář vznikl ve spolupráci s Fakultou ekonomie a podnikania BVŠP v Bratislavě.

Graf: Vývoj počtu zaměstnaných v USA v letech 1900–1999

Zdroj: (Florida, R. 2002, s.74)

Pod grafem text pokračoval komentářem: „Tato změna ve struktuře a ‚druhu‘ zaměstnaných je v současné teorii označována jako vznik ‚kreativní třídy‘. Jí se rozumí taková ‚třída‘ pracovníků, jejímž hlavním pracovním nástrojem je tvořivé myšlení, které přináší nové podněty pro rozvoj společnosti a je zdrojem pro produkci nových (inovovaných) produktů. Rodí se kreativní společnost, jejímž hnacím motorem je kreativní ekonomika...“.

Kačala se zasníl. Před očima mu plynul tok událostí orámovaných včerejším triumfem Gejzy Lakatoše na Mistrovství mistrů kontinentů 2030 a rokem 2009, kdy spolu s Rozálkou předložili studii ke kreativní společnosti. Před jeho očima defilovaly dějiny uplynulých dvaceti let, té dlouhé doby, kdy Rozálka odešla z ústavu do dobrovolné „emigrace“ do USA, doby ústící až do dnešních dnů. Kačala seděl nad článkem profesorky Rozálie Ovesné a přemýšlel nad otázkou, „co se to vlastně v ČR stalo či lépe nestalo za uplynulých dvacet let?“

Česká republika nedokázala v prvním desetiletí našeho století zachytit trend kreativní společnosti. Politici dlouho otáleli s přijetím dokumentu vymezujícím národní politiku výzkumu, vývoje a inovací České republiky. Přestože tento dokument měl vymezovat rámce pro národní politiku výzkumu, vývoje a inovací ČR na léta 2009–2015, ještě v polovině roku 2009 nebyla schválena jeho definitivní verze. Usnesení vlády ze dne 26. března 2008 č. 287 k

návrhu Reformy systému výzkumu, vývoje a inovací v ČR v bodě II. 9. sice uložilo předsedovi vlády a předsedovi Rady pro výzkum a vývoj ve spolupráci s ministrem školství, mládeže a tělovýchovy předložit vládě do 31. března 2009 návrh Národní politiky výzkumu, vývoje a inovací ČR na léta 2009–2015, avšak realita byla jiná. Politici v té době měli jiné starosti. Po pádu vlády v březnu 2009 se spíše utápěli v politikaření a v přípravách na předčasné podzimní volby v roce 2009. A expres s cílovou stanicí „kreativní společnost“ uháněl dál, aniž by do něj přistoupili pasažéři z České republiky.

K tomu navíc Česká republika euroskeptismem svých některých politiků nahlodala spolu s některými státy střední a východní Evropy EU tak, že Unie stála v roce 2025 před největší vlastní institucionální krizí ve svých dějinách. Občané – voliči pochopili, že posty v Bruselu a v Evropském parlamentu jsou výnosným zaměstnáním pro politiky a zbytečnou zátěží pro veřejné rozpočty. Projevili racionální ignoranci formou neúčasti ve volbách do evropského parlamentu, a ukázali tak politikům, co si o EU jako instituci myslí.

EU jako instituce postupně ztrácela svoji funkčnost. To vedlo i část politické scény v ČR k laxnímu postoji k EU. Již v roce 2012 český prezident konstatoval, že EU začíná být neživotnou institucí. Bylo konstatováno, že EU je příliš byrokratickou organizací, která nedovede potřebně reagovat na aktuální potřeby moderní evropské společnosti. Tomu se ale část bruselské administrativy bránila, poněvadž to považovala za otevřené přiznání vlastního politického vůdcovského selhání. Přesto se uvnitř EU postupně formoval názorový proud, který žádal revizi jednotlivých politik a přijetí nové rozvojové strategie. Uvnitř proudu kritiků EU, a to jak na úrovni EU, tak i na úrovni ČR, nepanovala jednota v otázce, jak orientovat novou rozvojovou strategii EU. V ČR sílila kritika EU zejména mezi částí intelektuální elity. Ukázalo se, že v ČR existoval propastný rozdíl mezi částí tehdejšího intelektuálního náhledu na vnitřní problémy rozvoje ČR a pojetím, které „dlouhodobě“ představovaly české vlády. V této souvislosti se na Valném zasedání českých vědců konané pod názvem Vědecké fórum 2018 mimo jiné konstatovalo, že dosavadní vlády ČR dosud nepřijaly žádný strategický dokument, který by se zabýval realizací současných výzev, a to včetně reakce na trend kreativní společnosti.

Část českého politického spektra byla toho názoru, že vývoj společnosti je spontánním procesem, do něhož nemá smysl zasahovat, neboť jakékoliv vládní zásahy vedou k narušení rovnovážného stavu. Proto nemá smyslu ani žádný strategický dokument vytvářet. Jiní politici se domnívali, že trend kreativní ekonomiky je jenom módním jevem, na nějž nemá smysl

reagovat. Necht' byly příčiny jakékoliv, dosavadní vlády ČR až do roku 2020 nepřijaly žádnou účinnou strategii, která by se zabývala realizací výzev globálního trendu kreativní společnosti .

Česká republika tak byla v pozici „mrtvého brouka“, na výzvy kreativní společnosti nereagovala. Ukázalo se, že ani jedna z politických stran nezareagovala na výzvu malé skupiny českých vědců pod vedením Rozálie Ovesné z roku 2010; výzva se obracela k politikům s prosbou, aby hledali odpovědi na výzvy kreativní společnosti. Za vzor vládního přístupu k řešení problémů kreativní společnosti byla dávana Velká Británie. Ukázalo se, že politická reprezentace této země dokázala promptně adekvátně zareagovat na zprávu „The Work Foundation“ z června 2007, která analyzovala význam kreativního průmyslu pro ekonomický růst ve Velké Británii (*Staying ahead: the economic performance of the UK's creative industries*). Potvrdilo se, že hlavními faktory kreativní ekonomiky jsou poptávka, otevřenost společnosti, bohatství spotřebitelů, vzdělání a dovednosti, význam sítí pro předávání znalostí a dovedností, úroveň veřejného sektoru vzhledem k veřejným grantům a chování institucí, intelektuální bohatství a budování velkých obchodních kapacit. Velké Británii se ze zemí EU podařilo nejlépe zareagovat na globální trend kreativní ekonomiky. Potvrdil to následný vývoj, kdy se Velká Británie koncem druhého decénia začala dotahovat na světové lídry znalostní společnosti a kreativní společnosti. Úspěchy Velké Británie začaly přitahovat i intelektuální špičky z jiných zemí. Česká republika zaznamenávala od roku 2015 až do roku 2025 stoupající trend odlivu „kreativních mozků“ do této země. Bylo stále zjevnější, že Velká Británie má z evropských zemí v oblasti kreativní společnosti největší potenciál.

Úspěchy Velké Británie a znepokojivý stav v ČR inspirovaly v roce 2022 malou skupinu českých vědců a intelektuálů ke studiu britských zkušeností. Tato skupina vydala memorandum adresované veřejnosti a české vládě k zachycení a následování inovačního trendu kreativní společnosti. Naštěstí v ČR, nezávisle na dlouhodobé vládní nečinnosti, vznikaly na některých univerzitách a výzkumných pracovištích ostrůvky nadšenců reagujících na trend „kreativní společnosti“. Jejich vznik byl ale stále neformální. V ČR i nadále neexistovala dostatečná politická vůle reagovat adekvátně na daný globalizační trend patřičnými vládními strategiemi a vládními politikami.

Situaci nelibě nesla vědecká komunita v ČR. Dokonce se objevovaly i extrémní názory mezi některými vědci z oblasti sociálních a politických věd, kteří tvrdili, že česká

realita je důkazem, že demokracie jako systém a forma vládnutí většiny je v trvalé krizi. Tato skupinka zastávala názor, že je čas nahradit vládu většiny vládou úzké intelektuální elity (vládou odborníků, nikoliv politiků), kdy tato vláda nebude závislá na politických ideologiích a „bude projevem vůle zdravého rozumu“, jehož arbitrem měla být výhradně intelektuální elita. „Většina znamená průměr,“ znělo jedno z tvrzení této skupiny vědců. „Intelektuálně průměrný volič, který má většinu a rozhoduje tak o výsledku voleb, volí průměrného („průměrně inteligentního“) politika. Důsledkem je, že nevládnou skutečné intelektuální špičky (tedy elity), protože „průměrně uvažující volič“ je ve většině. Tento názor, publikovaný v médiích, však nezbudil větší odezvu ve veřejnosti, což hlasatelé uvedeného názoru považovali za důkaz, že průměrný volič nedovede porozumět skutečným výzvám doby a volí průměrné politické zástupce jako své reprezentanty.

Při zpětném pohledu na trendy kolem roku 2020 bylo zjevné, že tehdy se zrodil silný globalizační trend formování kreativní společnosti a s tím související strukturální změny v kvalifikaci pracovní síly. Tento trend byl provázen extrémně zvyšující se poptávkou po kvalifikované pracovní síle. ČR, drásaná vnitřními rozpory, se potýkala s nedostatkem kvalifikované pracovní síly. Opozice kritizovala vládu, že nevytváří dostatečné podmínky k získání kvalifikované pracovní síly. ČR promrhávala šanci získat vysoce kvalifikovanou sílu ze slovansky mluvících zemí, protože nebyla na tuto šanci dostatečně komplexně připravena. Zdálo se, že to české společnosti ani příliš nevadilo, neboť česká společnost zůstávala i nadále skrytě xenofobní, neschopná integrovat v potřebné míře do společnosti vysoce specializované odborníky ze zemí střední a východní Evropy, kteří v České republice spatřovali (zejména s ohledem na jazykovou a kulturní spřízněnost) ideální cílovou zemi, v níž chtěli přijmout občanství.

Znepokojivé na stavu v ČR bylo i to, že na globální výzvu kreativní společnosti nedokázaly zareagovat některé vysoké školy. Nabízely zastaralé studijní programy, které neodpovídaly potřebám kreativní společnosti.

Globalizační trend kreativní společnosti měl i průvodní (indukované) negativní důsledky. Ty se projevovaly v tom, že v kreativní společnosti se vytvářely sítě, „ostrůvky“ a bohatá centra kreativního průmyslu, což kontrastovalo s některými regiony, v nichž z různých příčin nedocházelo k modernizaci. Byl to obdobný případ vytváření tzv. vnitřních periferií, na které ve svých publikacích upozorňoval již v prvním decéniu 21. století český

urbánní sociolog Jiří Musil. Regiony, které se stávaly vnitřními periferiemi, se dostávaly do pasti, z níž, zdálo se, nebylo východisko.

Rok 2025 byl ale startem do nových změn. Obrozená EU, která již fungovala jako Evropské společenství nezávislých států, přišla s novou iniciativou a politikou nazvanou „nová strukturální politika“. Ta dávala iniciativu jednotlivým regionům. Ukázalo se, že tentokrát v Bruselu úředníci vymysleli dobrou věc. Iniciativa rozvoje území se přesunula na úroveň jednotlivých regionů. Příkladem takového prosperujícího regionu v ČR se stalo Ostravsko, které přímo využilo zdroje z fondů „nové strukturální politiky“. Na základě regionální rozvojové strategie byly získané zdroje cíleně použity pro rozvoj území. Díky této „nové strukturální politice“, vybudované infrastruktury a dynamické samosprávě byly vytvořeny nové podmínky pro investory, kteří za pomoci podpory z veřejných prostředků, na bázi PPP projektů a koncesních smluv a výhodných podmínek investovali do perspektivních odvětví kreativní ekonomiky. Tak se tento region stal pro jiné regiony v ČR a pro zaostávající podniky vzorovou ukázkou, že je možné změnou strategie obstát v konkurenci v globalizující se ekonomice, přestože centrální vláda i nadále setrvává v pozici spícího hráče.

Ostravský případ začal v ČR přitahovat i další regiony, které se počaly zajímat o jeho zkušenosti. Ukázalo se, že regionální management disponoval jak vizí, tak i rozvojovou strategií regionu. Při studiu chování podniků se vyjevilo, že jejich management byl vysoce tvořivý a dovedl motivovat a integrovat personál k dosažení společných cílů. Podnikům nechyběla vize podniku. Případ ostravského regionu potvrdil, že i ostatní regiony mají šanci se pozvednout z průměru a podprůměru, když centrální vládní politické elity nesehrávají potřebnou roli odpovídající výzvám globální ekonomiky. Ostravský případ byl jen dílčí epizodou celkového změnového procesu ve způsobu řízení evropské společnosti, kdy většina pravomocí přešla do kompetencí regionální úrovně. Ústřední vlády vykonávaly jen ty funkce, které nebylo možné decentralizovat. Tak se po roce 2025 rodil decentralizovaný způsob vládnutí v podmínkách jednotlivé země. Vznikala nová iniciativa, která vzbuzovala naději, že bude překonána občanská netečnost vůči nečinnostem centrální vlády. Rodila se tak naděje na renesanci demokracie a obnovu české společnosti.

4. Dobré vzdělání jen pro někoho

Arnošt Veselý¹⁵

Koncem prvního desetiletí 21. století (cca od roku 2005) se začalo rodit stále více dětí, které postupně začaly navštěvovat mateřské a později základní školy. Zřizovatelé státních předškolních a školních zařízení na to nebyli s to dostatečně reagovat. Rychle ovšem reagovali soukromí zřizovatelé zejména předškolních zařízení za úplatu a počet dětí v soukromých předškolních zařízeních výrazně vzrostl.

Souběžně probíhala implementace kurikulární reformy na základních školách (započatá přijetím školského zákona v roce 2005). Ta zvýšila autonomii a odpovědnost jednotlivých škol (každá škola si vytváří vlastní školní vzdělávací program). Shodou okolností byly v rámci operačních programů alokovány ve stejném období (od roku 2008) vysoké prostředky na rozvoj jednotlivých škol. Zatímco některé školy nabízely dobře propracované programy s řadou výběrových kurzů a zaměření (na jazyky, ICT atd.), jiné pokračovaly v tradiční výuce, realizované nepříliš motivovanými učiteli.

Kromě toho začaly vznikat nové soukromé školy, které nabízely výuku některých předmětů v angličtině. V názvu měly zpravidla jméno nějaké anglicky mluvící země, např. Irská, Australská, Novozélandská, i když s jejími osnovami a vzdělávacím systémem neměly nic společného. Roční školné přesahovalo výši průměrného měsíčního platu, a tak si je mohli pro své děti dovolit jen mimořádně dobře situovaní rodiče. Pro ty se stala škola prestižní záležitostí a předháněli se v tom, kam své děti umístí.

I další rodiče ovšem začali brzy zvyšující se různorodost kvality škol reflektovat a začali více vybírat již i základní školu pro své děti. Na tento fakt zareagovala i média, která začala publikovat nejrůznější žebříčky základních a středních škol (často pochybné kvality). Určitá část rodičů se stále více snažila umístit své děti i do škol mimo svou spádovou oblast tak, aby se vyhnula posílání svých dětí do škol považovaných za nekvalitní. Vzhledem k demografickým trendům a „přetlaku“ to však bylo stále obtížnější. Rodiče to řešili jednak využíváním svých známostí a konexí, byly ovšem dokumentovány a medializovány i případy korupce.

¹⁵ Náměty, připomínkami či částmi textu přispěli Jana Straková, Ondřej Šteffl a Jaroslava Simonová. Patří jim tímto velký dík. Veškerá odpovědnost ovšem pochopitelně spadá výhradně na autora scénáře.

Kvalitní základní školy reagovaly na přetlak tím, že zavedly přijímací řízení již do první třídy. Jejich žáci tak pocházeli buď z dané spádové oblasti, nebo složili náročné přijímací zkoušky. Ve velkých městech se stalo umístění dětí na dobrou základní školu v rodinách, které nedisponovaly dostatečnými příjmy ani známostmi, velmi frustrující záležitostí. Rodiče začali již v mateřské škole posílat své děti na rozmanité kurzy výuky studijních předpokladů, ve kterých se děti učily mimo jiné zpaměti jména postav oblíbených seriálů, neboť na ně byly u přijímacích zkoušek často dotazovány. Nebylo výjimkou, že děti navštěvovaly 2–3 kurzy a doma ještě nacvičovaly úlohy k přijímacímu řízení s rodiči. Období přijímacích zkoušek pak bylo obdobím rodinných tragédií, které měly silný dopad na psychiku nejen rodičů, ale i samotných dětí. Některé pronásledoval neúspěch u přijímací zkoušky do 1. třídy po celý život.

Výše uvedená fakta přispěla k veřejnému vnímání toho, že „není škola jako škola“. Bylo zdokumentováno, že kvalita základních a částečně i středních škol začala hrát roli při výběru nemovitosti, a dokonce se někteří lidé s malými dětmi začali stěhovat do lokalit, které měly pověst „dobrých škol v okolí“ a naopak se snažili odstěhovat z míst se špatnou pověstí (především panelových sídlišť). Developeři začali do svých prospektů umisťovat také věty typu „místo s nejlepší školou v regionu apod.“. Pozvolna a poměrně nepozorovaně se tak začala proměňovat prostorová diferenciacie české společnosti.

V té době – počátkem druhého desetiletí 21. století – se také začaly výrazněji projevovat důsledky dlouhotrvající finanční a hospodářské krize. Zatímco lidé z větších měst se tato krize zase až tolik nedotkla – a některým z nich naopak pomohla – především v menších městech a vesnicích se krize projevila výrazným vzrůstem nezaměstnanosti, a to i nezaměstnanosti dlouhodobé. Krizí byli postiženi především lidé s nižším vzděláním a kvalifikací, a to především v sektoru průmyslu. Tito lidé pochopitelně neměli prostředky k tomu, aby podporovali vzdělání svých dětí – například tím, že by je vozili do jiných, kvalitnějších škol a vlastně je to ani příliš netrápilo. To dále prohloubilo územní diferenciaci v kvalitě škol a vzdělávací nabídce.

Vleklá ekonomická krize zahýbala i fungováním Evropské unie. Napětí začalo sporem o míru veřejného zadlužení a v tom nakolik je možné investovat veřejné zdroje do soukromého sektoru ve snaze oživit ekonomický růst. Zatímco některé státy (Francie, Itálie) spatřovaly ve veřejných investicích do průmyslu řešení vysoké nezaměstnanosti, jiné země (např. Velká Británie, Nizozemí) toto velmi kritizovaly a o celoevropské sjednocení pravidel. Přes snahu o dohodu, k žádnému konsensu o sjednocení přístupu nedošlo.

Některé státy přišly se specifickými typy „veřejných investic“ a zavedly tzv. „třískovné“ (příspěvek na nový nábytek), „stravovné“ (příspěvek na obědy či večeře v restauracích) a „šatovné“ (příspěvek na pořízení nového oblečení). V některých severských státech, jako je Švédsko a Finsko, které nebyly tolik zasaženy ekonomickou krizí a které přišly s vizí „Vědomostní revolucí proti ekonomické krizi“, ovšem začaly realizovat dotace na nadstandardní vzdělávací pomůcky a služby (včetně příspěvku na studium na prestižních univerzitách v zahraničí, zejména pak v USA a Kanadě). Souboru těchto opatření se vžilo označení „školovné“.

Nesourodost vnitřních politik a neschopnost dohodnout se na společných pravidlech kombinovaná s rapidně vzrůstajícím zadlužením většiny států vedla k prohlubujícímu se euroskepticismu v mnoha zemích a také k vytváření „dvourychlostní Evropy“, tedy k tomu, že Evropa se začala vnitřně diferencovat na „centrum“ (především staré členské země jako Německo, Francie a BENELUX) a periférie (nové členské země, především ty, na které nejsilněji dopadla ekonomická krize a ta, které byly nejvíce politicky nestabilní).

V České republice, kde byla skepse vůči EU tradičně velmi vysoká a přiživovaná euroskeptickými vládnoucími stranami, tento postoj dále prohloubil fakt, že roku 2014 definitivně skončily dotace ze strukturálních fondů EU a Česká republika se místo příjemce dotací stala čistým plátcem. To bylo pochopitelně vodou na mlýn nacionalisticky laděným českým politikům, kteří poukazovali na to, že v době, kdy se stále více musíme zadlužovat a redukovat veřejné výdaje, platíme stále více do společného rozpočtu EU, aniž bychom z toho cokoli měli. Věci došly až tak daleko, že jedním z témat voleb v roce 2018 bylo, zda-li má ČR v Evropské unii vůbec setrvat.

Zadlužování a vynucené snižování veřejných výdajů se dotklo všech oblastí, a to včetně resortu školství. „Třískovné“ a další aktivity vyčerpávaly rozpočet natolik, že veřejné výdaje na vzdělávání se začaly postupně, ale jistě snižovat. Pod heslem „Kdo neinovuje, nemá nárok na veřejné zdroje“ došlo též ke stále výraznějšímu přerozdělování veřejných prostředků určených do výzkumu a vývoje do privátního sektoru. Chybějící veřejné zdroje pak byly doplňovány soukromými zdroji. Pomalu, a na první pohled nepříliš viditelně, se začal roztáčet začarovaný kruh. Lidé s nižším vzděláním či kvalifikací (zejména lidé se základním vzděláním a vyučením), koncentrovaní v místech s vysokou mírou nezaměstnanosti, jsou „uvěznění“ v lokalitách s malou a nekvalitní vzdělávací nabídkou pro ně samotné i pro jejich děti. Jiným trendem, na opačném „pólu“ společnosti, bylo navýšení počtu žáků v soukromých mateřských a základních školách a vznik dalších soukromých škol. Mnozí rodiče, zvyklí na

platby vysokých částek již v mateřské školce, byli ochotní posílat své děti do soukromých škol, které nabízely motivovanější učitele a propracovanější vzdělávací programy.

Je potřeba říci, že uvedený trend se týkal pouze části populace. Většina rodičů měnila svůj názor na to, že „školy jsou všude stejné“ poměrně pomalu, a nebo neměla konexe či finanční prostředky k tomu, aby své děti posílala do jiných škol. To vedlo k tomu, že v oblasti základního školství se na jedné straně vydělily nadstandardní státní základní školy a školy soukromé (a to především ve větších městech), do kterých vstupovalo zhruba 30 % dětí z věkové kohorty, na straně druhé pak byly „normální školy“, jejichž kvalita se stále zhoršovala. Zvláště špatně na tom byly některé základní školy na venkově a malých městech.

Vzhledem k tomu, že Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) nadále prosazovalo politiku zmrazení počtu žáků ve víceletých gymnáziích (zároveň však nebyla politická vůle víceletá gymnázia zrušit), došlo k tomu, že skupina žáků na víceletých gymnáziích byla prakticky totožná se skupinou žáků v nadstandardních základních školách. Ačkoli odborníci poukazovali na to, že selekce žáků se de facto přesunula již na počátek vzdělávání, politické elity neměly žádný zájem na řešení tohoto stavu, neboť právě oni měli své děti v nadstandardních školách. Ani veřejnost nebyla příliš rozčarována.

Zprávy vypracované organizacemi jako je OECD neustále upozorňovaly na negativní trendy v českém vzdělávacím systému a důsledky těchto trendů. Nicméně čeští politici odolávali tlaku Evropské Unie s tím, že oblast vzdělávání není v kompetenci EU a někteří přímo tvrdili, že pokud se jí to nelíbí, Česká republika může klidně ze svazku EU vystoupit. Nakonec ovšem došlo k jisté dohodě. Zlepšující se ekonomická situace umožnila – částečně i z prostředků EU – vytvořit speciální program pro ČR – období švédského „školovného“. Tento program se měl zaměřit na podporu sociálně a ekonomicky znevýhodněných žáků a studentů a jejich začlenění do „elitnějších škol“.

Bohužel úředníci z Ministerstva školství a mládeže a tělovýchovy administraci tohoto projektu vůbec nezvládli. I vzhledem k častým výměnám ministrů školství a odstavení oblasti vzdělávání „na vedlejší kolej“, bylo totiž tradičně neefektivní MŠMT ještě dále demoralizováno a zbaveno zbytku schopných lidí. Z obavy z prodlení tak byla příprava projektu zadána nově vzniklé soukromé firmě „Vzdělání – brána do Evropy“ s.r.o. ve spolupráci se společností „Vzděláním ke svobodě“. Bohužel ani toto nebyl příliš šťastný krok. Evaluace projektu ze strany EU totiž odhalila, že mnoho prostředků bylo věnováno na aktivity, které s projektem vůbec nesouvisely a že byli podporováni i žáci „elitních škol“, což ovšem v původním zadání nebylo.

Nicméně jisté efekty projekt přece jen měl. Vzrůstající rozdíly již ovšem byly natolik patrné i díky mnoha mezinárodním šetřením, že přiměly MŠMT v roce 2020 k dalšímu projektu „Vysoká škola do všech domácností“. Tím mělo být zajištěno podstatné zvýšení účasti dětí z neelitních rodin v terciárním vzdělání, a to zejména vybudováním veřejných „colleges“ v oblastech s vysokou mírou nezaměstnanosti. Ty vznikly především transformací dřívějších vyšších odborných škol a také z několika méně kvalitních regionálních univerzit.

Tradiční vysoké školy ovšem těmto studentům zůstaly nadále *de facto* uzavřeny. Ty školy, které byly prestižnější se začaly označovat jako výzkumné (v lidovém chápání jako „elitní“) a dostat se na ně pro studenty z ne-nadstandardní akademické cesty bylo prakticky nemožné. Vzhledem k proliferaci diplomů, začalo být velmi důležité ani ne tak to, zda-li má člověk diplom (maturitu), ale *odkud* ji má. Zatímco diplom z několika mála veřejných vysokých škol a několika soukromých škol byl skoro zárukou dobrého zaměstnání, diplom z ostatních škol – a zejména těch vzniklých v rámci projektu „Vysoká škola do všech domácností“ - šanci na dobré zaměstnání zvyšoval jen mírně. Rostl tedy počet lidí s vysokoškolským diplomem, zastávající spíše podružné práce, anebo dokonce zcela nezaměstnaných. V duchu jednoho tehdy publikovaného článku se o nich začalo hovořit – v diskurzu politických a ekonomických elit – poněkud hanlivě jako o „prekérních intelektuálech“.

Ačkoli napětí a pocit nespravedlnosti ve společnosti pomalu rostly, vzhledem k tomu, že systém byl „promořen“ vzdělávacími nerovnostmi již „od kolébky“, mnoho lidí vnímalo tento stav jako fakt, se kterým je potřeba se smířit. K eskalaci napětí došlo až tragédií v roce 2023. Tehdy na střední škole v Karviné jeden ze studentů zastřelil svého učitele, pět svých spolužáků a poté i sebe. Student školy se přitom předem postaral o medializaci svého činu tím, že těsně před svým činem zveřejnil svoje jednání v emotivním videu na jedné z velmi populárních elektronických sítí. Svůj čin zdůvodnil tím, že učitelé ho od samého počátku šikanovali, a že v této nespravedlivé společnosti nemá cenu žít.

Ačkoli to nebyl první případ střelby ve školách na území České republiky, rozsah této tragédie a její medializace učinily své. Incident působil jako nečekaná rozbuška. Politici se začali obviňovat, kdo za to může a situace využili také někteří „prekérní intelektuálové“, kteří příčinu spatřovali v nespravedlivém nastavení společnosti, přičemž znovu vytáhli některé myšlenky Karla Marxe. Poukázali také na případy korupce na elitních vysokých školách, kde někteří méně talentovaní, ale prominentní studenti, obdrželi titul velmi podezřelým způsobem (tyto kauzy, ačkoli značně medializované, nikdy nebyly policií zcela vysvětleny a byly

odloženy pro nedostatek důkazů). Napětí bylo dále eskalováno další ekonomickou krizí, která se měla tehdy již za zažehnanou a také přílivem migrantů z východu, kteří, podle mínění mnohých, zabírali místa na pracovním trhu. Mnoho lidí, a to tentokrát i s vyšším, ale nikoli prestižním, vzděláním ztratilo práci.

Jádrem odporu proti „establishmentu“ byli lidé z venkovských colleges, kteří se znali z dob studií a kteří sdíleli podobný osud – relativně vysoké dosažené vzdělání a nezaměstnanost. Vzhledem ke svým dovednostem se tyto lidé dobře organizovali prostřednictvím internetových sítí a také se jim dařilo, poměrně úspěšně, nabourávat se do systémových databází, obsahujících citlivé informace. Tímto způsobem se jim podařilo sabotovat mnohé veřejné projekty a programy.

Na život běžných občanů však měli daleko větší dopad mladí nezaměstnaní s nedokončeným vzděláním, kterých se náhle vyrojilo překvapivě mnoho a před jejichž násilnostmi si nikdo nemohl být zcela jist. Tito lidé se sdružovali především v nacionalistické organizaci „Národ nemá nebe“ (NNN)¹⁶. Mnoho intelektuálů si začalo klást otázku, jak je možné, že nechali dojít situaci takhle daleko a nebyli schopni včas rozpoznat hrozící nebezpečí. Mnozí literáti poukazovali na to, že i když o krizi se hovořilo již okolo roku 2008, ve srovnání se současnou realitou šlo o zlaté časy.

Celkový politický, ekonomický a sociální marasmus vedl v roce 2024 k předčasným volbám. Hlavními tématy voleb se stala otázka setrvání či nesetrvání ČR v EU. Je potřeba dodat, že v roce 2022 se evropští politici konečně shodli na tom, že je potřeba skoncovat s konceptem dvourychlostní Evropy. K tomu měla posloužit nová evropská ústava a také nové organizační uspořádání a výrazné posílení pravomocí EU. Po dlouhých diskusích bylo rozhodnuto, že EU se prostřednictvím nepřímých nástrojů pokusí sjednotit také svoji vzdělávací politiku. To mělo zahrnovat mimo jiné stejnou strukturaci vzdělávací soustavy (povinné společné vzdělávání do deváté třídy). K této strukturaci mělo dojít prostřednictvím masivních evropských dotací do „rozvojových vzdělávacích programů“, které byly zaměřeny především na „jednotnou základní školu“, tj. mohly z nich čerpat pouze tzv. jednotné a žádným způsobem neselektující školy. Volby v ČR byly tak zároveň úzce spjaty také s otázkou vzdělávání, protože přístup k těmto dotacím de facto znamenal postupné zániknutí víceletých gymnázií.

¹⁶ Pochopitelně obdoba amerického Ku-Klux-Klan (KKK).

Volby v roce 2024 vyhrál René Slaviček, jehož politická strana ÚSVIT založila svoji volební kampaň na tezi, že silná ekonomika vyžaduje silnou vládu, schopnou skoncovat se šlendriánem a protežováním jedněch na úkor ostatních, a to i v oblasti vzdělávání. Jeho vláda byla také vládou jednoznačně proevropskou, podporující ukončení „dvourychlostní Evropy“. Ačkoli jeho kroky byly v mnoha ohledech nepopulární, jeho charisma, spolu s faktem, že byl respektovaný i v zahraničí vedlo k tomu, že se mu podařilo zvítězit i v dalších volbách v roce 2028 a že tedy může v reformách pokračovat.

Ihned po vítězství ve volbách 2024 započala tzv. třetí vzdělávací reforma¹⁷. Jejím základem bylo sjednocení povinné a společné školní docházky na devět let. Soukromé školy byly zachovány, ovšem byla výrazně redukována jejich veřejná podpora. Ta naopak byla výrazně zvýšena v oblasti veřejných škol. Byly realizovány nové evropské rozvojové programy, jejichž implementace byla svěřena výhradně lidem vyškoleným v zahraničí. Ačkoli výsledky této reformy je dnes (v roce 2030) ještě těžké vyhodnocovat, je jisté, že reforma výrazně přispěla k uklidnění společenské situace.

¹⁷ Jako první vzdělávací reforma se označují změny po roce 1989, jako druhá reforma změny po roce 2007.

5. Reforma trhu práce: hledání rovnováhy v době krize

Martin Nekola a Markéta Nekolová

1. Kdo práci hledá, ten si ji najde (2008–2013)

Od počátku nového století zažívala Česká republika nejlepší a nejučtější léta ve své historii. Ekonomika neustále rostla, zahraniční firmy v Česku masivně investovaly a koruna posilovala neuvěřitelným tempem. Také vývoj souhrnných ukazatelů trhu práce v posledních několika letech opravňoval k optimismu a jediným viditelným problémem se tak stala relativně stabilní úroveň dlouhodobé nezaměstnanosti (40 až 50 procent z celkové nezaměstnanosti). Přesto se však ozývaly hlasy varující před nízkou konkurenceschopností české ekonomiky, jejíž příčiny spočívaly mimo jiné v přílišné rigiditě trhu práce. Symptomy dalších problémů signalizoval také velký převis poptávky po zaměstnancích s vysokoškolským vzděláním (především technického zaměření) a kvalifikovaných řemeslnících. Zahraniční investice do různých montoven však zvyšovala poptávku i po méně kvalifikované síle a postupně rostl podíl pracovníků ze zahraničí. Některé obory a regiony začaly doplácet na nedostatek pracovníků sníženou produktivitou a vyššími mzdovými náklady. Naplno se tak projevila malá provázanost trhu práce se sociálním a vzdělávacím systémem a také malá ochota ekonomicky aktivních obyvatel stěhovat se za prací (nízká mobilita pracovní síly) způsobená jednak nedostatečnou podporou ze strany státu, zhoršenou dopravní dostupností, zbytečně komplikovanými administrativními procedurami, pokřiveným trhem s nemovitostmi, ale také silnými sociálními vazbami občanů na své bydliště a příbuzné.

Nedostatek pracovních sil na jedné a neklesající dlouhodobou nezaměstnanost na druhé straně se koaliční vláda v čele s ODS rozhodla řešit dalším přitvrzením v oblasti aktivačních opatření a dalším zvyšováním flexibility trhu na úkor ochrany. Za hlavní příčinu dlouhodobé nezaměstnanosti považovala zneužívání sociálního systému, který označuje za „mucholapku“. Zabránění zneužívání sociálních dávek se tak stává jedním z hlavních cílů sociálních reforem s předpokladem, že bude mít pozitivní vliv i na trh práce. Změny v druhé oblasti – zvyšování flexibility trhu práce liberalizací zákoníku práce – se týkají především zavedení zelených karet pro zahraniční pracovníky, věcného plnění existenčního minima a přísnějších postihů za práci načerno. To vše pod heslem „Kdo práci hledá, ten si ji najde“ a nezastíraným předpokladem, že většina lidí pobírajících sociální dávky systém zneužívá, pracuje načerno a nepřistupuje ke zlepšení svého postavení dostatečně aktivně.

Ihned po svém zavedení slaví tato strategie úspěch a dlouhodobá nezaměstnanost se dostává na úroveň počátku 90. let. Zároveň je však stále patrnější, že se také prohlubují rozdíly na trhu práce vedoucí k vytvoření dvou odlišných světů – primárního a sekundárního trhu práce. Zatímco zaměstnanci na **primárním trhu práce** se mohou těšit z dobrých pracovních a mzdových podmínek zahrnujících relativní jistotu svého uplatnění, kvalifikační růst v rámci dalšího vzdělávání (často přímo v rámci firemního vzdělávání), vstřícný přístup k rodinným potřebám, flexibilní pracovní doby apod., na **sekundárním trhu** panují zcela odlišné poměry. Již v době před navrhovanými změnami byla situace osob pracujících v některých oborech, odvětvích a pozicích nepříznivá. Vládní podporou rozvoje flexibilních forem zaměstnávání se však diferenciaci trhu práce ještě prohloubila, především v oblasti agenturního zaměstnávání, jehož objem na českém trhu práce prudce vzrůstá. Navíc nefungují dostatečně kontrolní funkce státu v oblasti dodržování pracovně právní legislativy a inspektoráty práce – resp. úřady práce – vykonávají spíše formální dozor a nedokážou vynutit dodržování již tak dosti omezené ochrany flexi zaměstnanců. Nepříznivou situaci podtrhuje špatná vymahatelnost práva v pracovněprávních sporech, které patří mezi soudní řízení s nadprůměrnou délkou trvání.

To vše se děje v době zpomalování růstu ekonomiky vlivem globální finanční krize, kdy se rapidně snižuje poptávka a většina podniků propouští ať už z důvodu menšího počtu zakázek, nebo preventivně v očekávání recese. Mezi nejvíce zasažená odvětví patří automobilový průmysl, sklářství, hutnictví a textilní průmysl a jako první pocítují dopady ekonomického poklesu agenturní zaměstnanci, především pak nekvalifikovaní zaměstnanci ze zahraničí. Existují však také odvětví, kde pracovní síla stále chybí, což je způsobeno nízkou adaptabilitou trhu práce a na něj navazujících systémů, jako jsou vzdělávací systém nebo systém státní sociální podpory. Ani zvyšující se nezaměstnanost a nemožnost sehnat práci v blízkém okolí nemotivuje nezaměstnané ke stěhování za prací. Je to způsobeno jednak špatnou dostupností veřejných služeb, jako jsou předškolní zařízení, zdravotnické služby a veřejná doprava v některých regionech, ale také administrativní náročností změny bydliště a tradičním důrazem na vlastní bydlení.

Koaliční vláda realizuje další kroky mající povzbudit růst ekonomiky a zaměstnanost, jako je snižování daní, nákladů práce, přenosu nákladů nemocenského pojištění ze státu na zaměstnavatele, podpora flexibilních pracovních forem apod. Tím však zároveň prohlubuje segmentační charakter trhu práce, protože se zvyšuje podíl pracovní síly zaměstnávané v málo chráněných flexibilních pracovních režimech. Nové situaci nejsou přizpůsobeny ochranné mechanismy, které by poskytly ochranu ohroženým zaměstnancům a nezaměstnaným rychlý

návrat na trh práce. Nedošlo tak k očekávanému obratu a celostátní míra nezaměstnanosti překračuje magickou desetiprocentní hranici, v nejpostiženějších okresech dosahuje až třiceti procent. Nejhorší dopady ekonomické recese jsou k vidění ve zpracovatelském průmyslu, kde dochází k druhé vlně propouštění, zastavení prakticky všech plánovaných investic a uzavírání některých výrobních kapacit. Útlum pocítují i v ostatních průmyslových odvětvích, velmi citelně je zasaženo stavebnictví.

Opět vzrůstá míra dlouhodobé nezaměstnanosti a s ní roste i neformální trh práce. Vlivem zpřísnění podmínek nároku na sociální dávky a jejich celkového snížení v případě nezaměstnanosti dochází k častějším odchodům do invalidního/předčasného důchodu nebo k současnému pobírání dávek při ekonomické aktivitě. V plné síle se také projevuje dlouhodobá personální i finanční poddimenzovaná úřadů práce, která neumožňuje realizovat opatření politiky zaměstnanosti v potřebné šíři a kvalitě (např. tzv. individuální akční plány nelze připravovat pro všechny nezaměstnané nad pět měsíců trvání nezaměstnanosti).

Hrozba nezaměstnanosti a reálný pokles mezd aktivizuje odbory, do jejichž řad vstupuje čím dál více lidí a odborové organizace, vznikají i tam, kde to bylo dříve skoro nemyslitelné. Odbory po letech stagnace členská základna znovu získávají na síle a stávají se rozhodujícím aktérem chránícím práva zaměstnanců. Jejich pozice je silná především v průmyslovém sektoru, a proto mezi hlavní požadavek patří zvyšování ochrany dočasných (flexibilních) pracovních míst, kterých je v tomto odvětví ekonomiky vytvořeno nejvíce.

Veletoce politických reprezentantů kolem rozpuštění sněmovny a schvalování státního rozpočtu ještě více prohloubily jak politickou, tak ekonomickou krizi v zemi. Jasným vítězem květnových voleb v roce 2010 se stala ČSSD, přestože měla na tomto prohloubení nezanedbatelný podíl. Paměť voličů je však krátká a ve všeobecně spíše bezobsažné volební kampani se ČSSD podařilo přesvědčit velkou část občanů o svých bezbolestných receptech na řešení tehdejší situace. Po vítězných volbách do krajů v roce 2008 tak ovládla domácí politickou scénu. Protože se však nepodařilo prosadit úpravu volebního zákona, nezískala dostatek mandátů na sestavení jednobarevné vlády s většinou v Poslanecké sněmovně. Svoji příležitost tak vytušila KSČM a jako třetí nejsilnější strana se hlásí o podíl na moci. Výměnou za vstup do vlády je ochotná k poměrně velkým ústupkům a zvyšuje tak svůj koaliční potenciál. Po relativně krátkém vyjednávání ohlašují předsedové obou stran sestavení koaliční vlády opírající se o ústavní většinu v Poslanecké sněmovně. Společně také představují hlavní teze vládního programu, jehož leitmotivem se stalo „zmírnění sociálních dopadů ekonomické krize“. V následujících letech došlo ke zvýšení daní a sociálního pojištění nad úroveň z počátku roku 2009, zvýšení dávek státní sociální podpory a pomoci v hmotné nouzi a také

k výrazným změnám v podpoře v nezaměstnanosti. Podmínky sociálních transferů byly celkově zmírněny a vláda několikrát přistoupila k mimořádné valorizaci důchodů. Byly posíleny výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti a vláda zavedla celou řadu cenových regulací v oblastech, jako jsou bydlení, energie nebo základní potraviny. V letech 2011 až 2013 bylo pod heslem *Nový plán pro Česko* realizováno velké množství veřejně financovaných projektů, především v oblasti stavebnictví a průmyslu. Zároveň se úplně otevřely pracovní trhy všech zemí EU, které dosud uplatňovaly různé výjimky. I když otevření nepřineslo masivní odliv domácí pracovní síly, některá odvětví, jako jsou aplikovaný výzkum, komunikační a výpočetní technologie nebo zdravotnictví, zaznamenala významný „odliv mozků“. Čile se také rozvíjelo dojíždění za prací v příhraničních regionech Německa a Rakouska, takže se z původních periferií staly ekonomicky prosperující regiony s čím dál silnější vazbou na své sousedy.

2. První kroky na cestě vzhůru (2014–2017)

Dlouhotrvající ekonomická stagnace a řada korupčních skandálů doprovázejících realizaci Nového plánu vyústila na podzim 2013 v politickou krizi, na jejímž konci stála demise koaliční vlády. Situace na politické scéně mistrně využila nová politická strana SKOK Petra Skřivánka, která v následujícím roce zvítězila v mimořádných volbách do Poslanecké sněmovny. Avšak ani s bonusem pro vítěze voleb nemohl Skřivánek sestavit jednobarevnou vládu a komentátoři předpokládali tvrdá a dlouhá jednání s ostatními stranami o podobě koaliční vlády. Všechny proto překvapilo, když Skřivánek po několika málo schůzkách představil svůj záměr sestavit menšinovou reformní vládu složenou z vybraných odborníků a to jak z vlastní strany, tak i nestraníků a dokonce z ostatních parlamentních stran. Při prosazování svých návrhů v parlamentu zvolila vláda velmi pragmatický a efektivní postup, kdy si pro jednotlivé návrhy zajistila podporu ostatních stran či jednotlivých poslanců *ad hoc* podle aktuální situace a využívala tak toho, že nebyla vázána koaliční smlouvou s konkrétními stranami. Tato strategie vycházela premiérovi Skřivánkovi nejenom díky jeho manažerským a vyjednávacím dovednostem, ale také díky jeho obrovské popularitě (zlé jazyky tvrdily, že za svou popularitu hlavně mezi mladými lidmi vděčí svému příteli a šedé eminenci strany SKOK Marku Kopřivovi a jeho internetovému mediálnímu a zábavnímu impériu).

Jednou z vládních priorit se podle očekávání stal i trh práce, jehož reformě věnovala vláda celou jednu kapitolu svého programového prohlášení. Navržená vládní politika překvapila šíří

svého záběru a provázaností se všemi důležitými oblastmi, které ovlivňují trh práce, tj. vzdělávací systém a inovace, sociální systém, politika zaměstnanosti a podpora podnikání a investic. Vláda byla ve svém programu očividně inspirována skandinávským přístupem k regulaci trhu práce a zaměstnanosti, který podporuje rovněž Evropská unie v rámci Evropské strategie zaměstnanosti. Opatření byla směřována současně k podpoře flexibility trhu práce z hlediska pracovních forem a pracovní doby, k rozvoji účinných aktivačních nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti, k zajištění funkčního a dostupného systému celoživotního vzdělávání a konečně k adaptaci sociálního systému, který by zohledňoval rostoucí šíři pracovních režimů a z nich vyplývajících sociálních nároků všech skupin pracovníků.

Smělé plány však neměly žádný vliv na aktuální neuspokojivou situaci na trhu práce. Vysokou míru nezaměstnanosti se stále nedařilo snížit pod deset procent a situace v nejpostiženějších oblastech hrozila přerůst v sociální nepokoje. Obzvláště závažná byla situace v tzv. vyloučených lokalitách, které již zdaleka nebyly výsadou „nepřízřivobivých obyvatel“. Ghetta se postupně stala domovem pestré směsice lidí bez práce, dlužníků, legálních i nelegálních přistěhovalců a bujely zde různé formy kriminality včetně těch nejzávažnějších a organizovaných (lichva, prostituce, výroba a prodej drog, vydírání atd.). Zástupci nejsilnějších odborových svazů byli, přes zřejmou nedůvěru a po dlouhých jednáních, ochotni dát nové vládě šanci, ale za její toleranci požadovali okamžité řešení situace nejpostiženějších skupin a regionů. Přesto proběhlo několik relativně masových protestů proti dopadům krize na zaměstnance – a především akce menších odborových svazů, kterých se účastnily i levicově orientované politické skupiny, několikrát přerostly v násilné střety s policií. Situace se však vyhrcovala i v pravicovém táboře, kde po sjednocení rozdrobených xenofobních a nacionalistických uskupení vznikla relativně silná politická strana, která na jedné straně stále organizovala pochody na „ochranu slušných občanů“, ale zároveň svými politickými aktivitami ohrožovala postavení zavedených pravicových stran.

Na nátlak odborů tedy vláda neprovedla zásadní reformu sociálního systému, ale tvrdým vyjednáváním se jí podařilo upravit některé důležité parametry jednotlivých systémů tak, aby sociální výdaje dále neruinovaly veřejné rozpočty. S vědomím, že navrhované změny na trhu práce povedou k růstu flexibilních forem zaměstnání, prosadila nová vláda jejich vyšší ochranu, aby se nezvyšoval počet lidí, kteří se ocitnou mimo systém sociální ochrany.

Druhým krokem, který měl rychle přispět ke zlepšení situace, byla reforma veřejných služeb zaměstnanosti. Vláda umožnila posílení role odborů a zaměstnavatelů na řízení těchto služeb, a to jak na centrální, tak i regionální úrovni (tzv. tripartizace). Na úrovni jednotlivých místních úřadů práce se tak na realizaci politiky zaměstnanosti podílejí všichni sociální

partneři. To však zároveň znamená, že za ni nesou i svůj díl odpovědnosti. Díky podpoře z fondů EU došlo rovněž k výraznému personálnímu posílení úřadů práce a zapojení dalších relevantních lokálních aktérů, což nově umožnilo nabízet individuální a zároveň komplexní strategie řešící situaci různých skupin nezaměstnaných. Nové pojetí veřejných služeb zaměstnanosti spolu s funkčním a dostupným systémem celoživotního vzdělávání a rozvojem pečovatelských služeb výrazně usnadnilo zvládnání tzv. přechodových období pracovní kariéry. Jedná se o přechody ze vzdělávacího systému na trh práce a zpět, ze zaměstnání do nezaměstnanosti a zpět, ze zaměstnání na rodičovskou dovolenou a zpět, z ekonomické neaktivity na trh práce a z trhu práce do důchodu. Nové podmínky se pozitivně projeví zejména u těch skupin, jejichž postavení na trhu práce je tradičně slabé, tj. ženy s malými dětmi, rodiče – samoživitelé, starší pracovníci, zdravotně postižení, nízkokvalifikovaní. Ruku v ruce s těmito změnami šla výrazná podpora zaměstnanosti ve zdravotních a sociálních službách, která jednak poskytla uplatnění i méně kvalifikovaným pracovníkům a jednak reagovala na zvýšenou poptávku po těchto službách vlivem postupného stárnutí populace.

Aby vláda zabránila opakování problémů exportérů v souvislosti s výkyvy měnového kurzu české koruny a množícím se spekulacím, deklaruje jasný záměr přijmout jednotnou evropskou měnu co nejdříve. Činí tak přesto, že po přestálé recesi a při vysoce deficitním rozpočtu nesplňuje Česká republika požadovaná kritéria. Premiér Skřivánek se proto staví do čela koalice zemí mimo EMU a prosazuje nastavení takových podmínek, které by umožnily jejich vstup do měnové unie již v roce 2016.

3. Od dílny Evropy k jejímu mozku (2018–2025)

V roce 2018 vyhrává parlamentní volby opět strana SKOK, ale tentokrát se Petr Skřivánek rozhodne jít cestou koaličního vládnutí. Při sestavování nové vlády však klade velký důraz na odbornost a kontinuitu započatých reforem, takže personálních změn není příliš mnoho. Stabilita a zachování kurzu v hospodářské politice a v oblasti daní si získává důvěru zahraničních investorů, kteří znovuobjevují region střední Evropy a zvláště pak Českou republiku. Nové vládě nahrávalo do karet také výrazné posílení ekonomického růstu v zemích EU. Ten sice započal již dříve, ale teprve v této době se plně projevil i v domácí ekonomice jednak v podobě zvýšeného exportu a jednak přílivem zahraničních investic. Posilování výkonnosti ekonomiky se odrazilo v možnostech českého „sociálního státu“, resp. politiky zaměstnanosti řešit situaci dlouhodobě nezaměstnaných na trhu práce, potenciálně či reálně ohrožených sociálním vyloučením. Byla dokončena opravdová decentralizace veřejných služeb zaměstnanosti, jejich řízení sociálními partnery v lokalitě či regionu a celková

institucionální reforma. Po dlouhé době tak došlo ke snížení nejen míry nezaměstnanosti, ale i její dlouhodobé složky. Své plody přineslo široké zapojení různých aktérů působících v dané lokalitě, tj. úřadů práce, městských úřadů, sociálních odborů, zdravotních i vzdělávacích institucí a zaměstnavatelů.

Nejhůře zaměstnatelné skupiny, u nichž hrozí vysoké riziko sociálního vyloučení, byly začleňovány na trh práce prostřednictvím rozvíjející se sociální ekonomiky. S tím souvisí i větší zapojování agentur práce, které postupem času rozšířily své působení na trhu a fungují také jako regionální i místní sociální agentury práce. K řešení pracovní aktivity určitých skupin pracovníků, zejména staršího věku, kteří již nechtějí být klasicky ekonomicky činní, přesto však mají zájem se podílet na rozvoji kvality života v lokalitě, přispíval rozvoj dobrovolnické práce v občanském i veřejném sektoru. Efektivní kontrolní mechanismy působení agentur práce na českém trhu práce, které v minulosti nedodržovaly českou právní úpravu zejména při zaměstnávání nízkokvalifikované zahraniční pracovní síly v ČR, donutily tyto subjekty prakticky eliminovat nezákonné obchodování s pracovní silou. Životní a pracovní podmínky cizích státních příslušníků se tedy výrazně zlepšily, čímž došlo zároveň ke snížení poptávky po těchto pracovnících a jejich podíl na trhu práce se stabilizoval. Ke stabilizaci přispěl také růst podílu pracovních míst vyžadujících vyšší kvalifikaci – logický průvodní jev podpory domácích i zahraničních investic do sofistikovanějších forem výroby a služeb. Vláda se k tomuto kroku rozhodla v zájmu posilování konkurenceschopnosti české ekonomiky s cílem změnit postavení ČR jako dílny Evropy na její „mozek“. Toto směřování bylo ostatně vynuceno i tím, že se rok od roku zmenšoval podíl nízkokvalifikovaných absolventů škol v ČR a poptávku klasických montoven a výrobních závodů po pracovní síle bylo čím dál tím těžší uspokojit.

Dalším pozitivním krokem byla vládní podpora a investice do restrukturalizace tzv. mezinárodně neobchodovaných sektorů ekonomiky, které se začaly úspěšně rozvíjet a podílely se tak ve stále vyšší míře na růstu HDP v ČR. Do těchto sektorů (školství, zdravotnictví, věda a výzkum) přicházeli kvalifikovanější a výkonnější zaměstnanci, z nichž velká část za sebou měla zkušenosti ze zahraničí, kam odešli po uvolnění pracovních trhů v roce 2011. Zaměstnání ve veřejném sektoru se tak stalo nejenom ekonomicky lukrativnější, ale také prestižnější. Především pro mladé absolventy představoval veřejný sektor zajímavou možnost uplatnění a velmi dobrý start kariéry.

Postavení žen a mužů na trhu práce se vlivem zvýšené kontrolní činnosti pověřených orgánů (inspektoráty práce a úřady práce) konečně začalo přibližovat, alespoň v rovině dosavadní mzdové nerovnosti a odvětvově profesní segregace. Ženy s dětmi měly k dispozici

finančně i geograficky dostupné služby péče o děti, které jim umožňují skloubit pracovní aktivitu s rodinnými nároky. Vstříc jim v této souvislosti vycházelo i postupné opouštění nákladného propouštění starých a najímání nových zaměstnanců ve firmách, které začaly klást větší důraz na rozvoj vnitřních flexibilních forem práce, jako jsou částečné úvazky, sdílení práce, rotace práce nebo konto pracovní doby.

Postavení Romů nejen na trhu práce, ale v celé společnosti bylo jednou z mála oblastí, které se příliš nedařilo měnit k lepšímu. I přes rozšíření terénní sociální práce v komunitě, postupovala integrace vyloučených romských rodin do kulturního prostředí většinové společnosti jen zvolna a ojediněle a podíl romské populace se základním vzděláním zůstával velký (byť jej nešlo statisticky doložit). Nízká kvalifikace se potom negativně projevila na jejich uplatnitelnosti na trhu práce.

Rozvoj dopravní infrastruktury v regionech a jejich částech, které sociolog Jiří Musil již v roce 2009 trefně označil jako „vnitřní periferie“, významně přispěl ke snižování regionální diference trhu práce a zvýšení celkové kvality života občanů zde žijících. Geografická dostupnost služeb a vzdělávacích a pracovních příležitostí byla totiž hlavní příčinou jejich zaostávání. Geografickou pracovní mobilitu, která byla v ČR vždy na nižší úrovni oproti zemím EU, do jisté míry podpořila dlouho odkládaná deregulace nájemného a legislativní změny umožňující jednoduchou a rychlou změnu bydliště. Ekonomický růst a zvyšující se prestiž zaměstnanců ve veřejných službách také vedl nejenom k výraznému zvýšení jejich kvality, ale také dostupnosti. Výrazně se tak zjednodušilo a zatraktivnilo stěhování za prací, takže nedocházelo k velkým regionálním nerovnostem (přebytek pracovní síly spojený s vysokou nezaměstnaností v jednom kraji a její nedostatek v kraji sousedním).

Nedílnou složkou *flexicurity* politiky v ČR se stala podpora celoživotního učení. Rozvoj lidských zdrojů byl podporován jak na individuální úrovni, tak na úrovni firemní daňovými úlevami a finančními příspěvky. Na úrovni vzdělávacího systému vláda zavedla komplexní legislativní rámec pro fungování dalšího odborného vzdělávání zahrnující i kontrolu kvality lektorů vzdělávacích kurzů. Jednotný systém úplných a dílčích kvalifikací umožnil jedincům kdykoliv v průběhu pracovní kariéry zvýšit či změnit kvalifikaci studiem různých typů škol, vzdělávacích kurzů, ale i v rámci neformálního vzdělávání. Důraz na propojení teoretických znalostí s požadavky a poznatky praxe se začíná projevovat i v dosud opomíjených oborech studia. Díky zvýšení investic do vývoje a výzkumu dochází k rozvoji technologií a technických oborů, ve kterých ČR začíná konkurovat západním zemím Evropy. Ruku v ruce s tím jde i důraz na průmyslový rozvoj sofistikovaných oborů výroby. Česká republika tak úspěšně nastartovala svůj přerod z dílny Evropy k jejímu mozku. Naplnění této

odvážné vize nových českých elit si však vyžádá ještě mnoho let, než se projeví pozitivní dopady provedených reforem.

6. Společnost se štěpí

Martin Potůček¹⁸

Česká společnost se na konci první dekády 21. století relativně úspěšně – byť stále s citelnými nedodělkami – adaptovala na nároky tržního kapitalismu evropského střihu. Globální krize ji však rozbouřila způsobem, který ji v následujících dvou desetiletích nakonec proměnil k nepoznání. Autoritativní pravicová vláda pokračovala od roku 2014 v ordinování neoliberálních receptů (podle ní v minulosti prověřených). Na začátku třetí dekády 21. století držela Českou republiku pohromadě už jen setrvačnost chátrajících institucí sociálního státu, síla zvyku a nutnost zachovat formální reprezentaci ve vztahu k vnějšímu světu, především k Evropské unii. Ve všem ostatním se lidé naučili spoléhat především na společenství, která držel pohromadě společný zájem či osud – na rodinu, profesní sdružení, firmu, obec, region. V mnoha případech tato společenství, především těch bohatších, překračovala dosud formálně existující hranice země. Všeobecná nespokojenost vedla v roce 2022 k nástupu autoritativní levicové vlády, která se udržela u moci po dvě následující volební období a původně radikální koncept masivního zestátnění postupně revidovala do podoby přiměřenější reálnému vlivu relevantních kapitálových skupin; nicméně se jí podařilo resuscitovat veřejné služby a „vrátit stát zpět“ na jeho místo.

Jednotlivé země se, se střídavými úspěchy, pokoušely zmírňovat dopady globální krize na své ekonomiky. Také Evropská unie a další mezinárodní instituce (Organizace spojených národů, Světová banka, Mezinárodní měnový fond, Světová obchodní organizace) intenzivně hledaly způsob, jak se s *globální krizí* vypořádat rychle a efektivně. Zvláštní postavení mělo ovšem v tomto úsilí seskupení G20 s ambicí stát se novou platformou vládnutí na globální úrovni. Brzy se ale ukázalo, že síly mezinárodního finančního kapitálu měly situaci stále pevně pod kontrolou. Ani astronomické sumy z veřejných rozpočtů, které vlády a mezinárodní organizace investovaly k záchraně kolabujících bank a podniků, nestačily vleké ekonomické krizi zabránit. Česká republika se na rozdíl od některých jiných zemí nedokázala s tímto vnějším šokem vyrovnat ani rychle, ani dobře. Mohla za to především nekompetence politiků. Ti krizi jen „zadržovali“, zápasili s jejími symptomy; aktivní boj s jejími příčinami a vytváření potenciálu pro její překonání byl nad její síly. Situaci dále zhoršovala oblundná korupce a klientelismus.

V následujícím období politické nestability s častým střídáním vlád, s dalším poklesem legitimacy politického establishmentu a se silící radikální mimoparlamentní opozicí, organizující nenásilné i násilné nátlakové akce, posilovaly autoritářská pravice i levice. Ty úspěšně uplatňovaly politiku pasivní rezistence vůči Evropské unii, na niž političtí lídři sváděli vinu za nastalé ekonomické i sociální problémy. V Evropě byla Česká republika stále

¹⁸ Děkuji svým kolegům z CESESu za cenné připomínky.

více vnímána jako nedůvěryhodný partner a byla postupně vytlačena na okraj reálného rozhodování o budoucnosti Evropy.

Autoritativní pravicová vláda vzešlá z voleb v roce 2014 přistoupila k zásadním změnám celé daňové soustavy a soustavy sociálního a zdravotního zabezpečení. Podnikatelé získali další úlevy: korporátní daň klesla na 17 % a posléze na pouhých 15 %, což se projevilo v mírném oživení domácí ekonomiky už kolem roku 2016. Pravidlem se však stala spoluúčast občanů v platbách za běžně poskytované zdravotní a sociální služby. Byl zaveden druhý pilíř důchodového systému (vyvedení části příspěvků na veřejné sociální pojištění do privátních důchodových fondů), čímž důchodové pojištění zajišťované i nadále státem směřovalo k podobě základní minimální penze (známé například z Velké Británie) a nutilo všechny pracovníky přispívat do privátních důchodových fondů. Nezaměstnaným byla poskytována pomoc jen na úrovni existenčního minima. Stávali se tak téměř absolutně závislími na pomoci svého bezprostředního sociálního okolí, především rodiny. Pouliční kriminalita se stala vynucenou volbou těch, kteří takovou pomoc nenalezli. Pod mosty a u ústí kanálů bivakovaly klany bezdomovců.

Překonání nejhorších ekonomických důsledků *globální krize* vedlo k ekonomickému oživení i ve světě, zároveň ale k dramatickému zvýšení cen potravin a energií – mimo jiné také jako daň za užití finančně náročnějších postupů a technologií, které prosadila v té době preferovaná ekologická lobby. Nejtíživěji dopadla situace na ty, kteří se už dříve nacházeli na hranici důstojného způsobu života: na lidi s nízkým vzděláním, bez znalosti cizích jazyků, na osoby žijící v periferních oblastech a sociálně nesoběstačné (zdravotně handicapované, nemocné, děti žijící v nízkopříjmových rodinách, matky samoživitelky, důchodce). Mnozí z nich s tím museli vyrovnávat sami – oslabené, drolicí se nebo neexistující rodinné svazky málokdy nabízely oporu v nouzi nejvyšší.

Pasti chudoby se ovšem nacházely nejen v odlehlých vesnicích a menších městech bez bohatší nabídky práce v průmyslu či službách, ale stále výrazněji i ve velkých městských aglomeracích. Zde se rozrůstala ghetta deprivovaných, odkázaných na příležitostnou nabídku málo placené práce, na přežívání v zanedbaných a přeplněných bytech s Damoklovým mečem exekucí a vystěhování, s mladými lidmi propadajícími alkoholu, drogám, prostituci a gamblingu. V reakci na rostoucí zločinnost bohatší vrstvy neváhaly investovat do privátních forem zajištění bezpečnosti – česká města se rychle amerikanizovala. Vylidňující se a stárnoucí periferní oblasti se staly cílem spekulantů s nemovitostmi, kteří skupovali celé obce i s přilehlým územím. Ty se staly objektem zvýšeného zájmu občanů bohatších členských zemí EU, neboť od roku 2013 definitivně padl – už předtím masivně obcházený – zákaz jejich

prodeje cizincům. Místní obyvatelé zde dostávali nabídku práce jako nekvalifikovaní nebo málo kvalifikovaní zaměstnanci nově vznikajících rozsáhlých farem nebo rekreačních komplexů. I když byli za takovou nabídku konec konců vděční, jejich latentně negativní vztah k zahraničnímu managementu těchto firem společnost dále polarizoval.

Všechny uvedené procesy motivovaly představitele intelektuálních a hospodářských, ale i politických a správních elit orientovat se na uplatnění a úspěch mimo hranice vlastní země – buď v zemích, které se uměly s *globální krizí* vypořádat lépe, nebo v rámci nadnárodních politických a ekonomických struktur (už bez ohledu na to, zda se příslušné útvary nacházely v Česku nebo mimo něj). Nastal masivní *braindrain*, který dále oslaboval potenciál země vyrovnat se uspokojivě s výzvami doby. Nicméně i uvnitř země početně rostla vrstva lidí, kteří nemohli nebo nechtěli emigrovat, a přitom nenacházeli práci odpovídající jejich vzdělání – vrstva chudnoucí střední třídy, věčných stážistů, lidí s dočasným a/nebo částečným pracovním poměrem, takzvaných „prekérních intelektuálů“. Pro normálního občana bylo rozhodně stále obtížnější získat stálé a dobře placené zaměstnání. Lidé byli nuceni přistupovat na časově omezené pracovní kontrakty nebo na agenturní zaměstnávání, což jim nezaručovalo ani zákonem stanovenou minimální pracovní a sociální ochranu. Mnozí si přivydělávali v neformální ekonomice nebo nakonec skončili v pasti dlouhodobé nezaměstnanosti.

Země s liberální migrační politikou se stala vyhledávaným eldorádem evropských i mimoevropských národnostních menšin. Počet legálních přistěhovalců navyšovali i ti, kteří v zemi žili ilegálně. Cizojazyčná společenství se profesně specializovala na vybrané oblasti ekonomiky a vyznávala vlastní kulturní (životní) hodnoty, což u některých Čechů vyvolalo příklon k různým xenofobním a rasistickým politickým aktivitám a z nich také periodicky se rodivším politickým uskupením. Média se v informování o těchto „ilegálech“ častěji než dříve uchýlovala k výrazům typu čistka, zátah a podobně.

Ani soužití s romskou menšinou nebylo v těchto letech bezproblémové. Romská menšina se (po emigraci části romského obyvatelstva) rozdělila výrazněji do rodových skupin a část z nich se ilegálně vrátila k neo-kočování. I přes snahu emancipovaných romských vrstev (po roce 2015 již v zemi působila vrstva vzdělaných Romů, absolventů tuzemských i zahraničních univerzit) se romskou otázkou nedařilo řešit. Témata „minority“ se v těchto letech stala cenným politickým zbožím. Na území ČR došlo (podobně jako dříve jinde v Evropě, například v Holandsku či ve Francii) k rasovým nepokojům a rasově motivovaným vraždám a odvetám.

To vedlo k definitivnímu rozpadu dříve národnostně velmi homogenní národnostní struktury země.

Část nejmladší generace se komunikačně značně odpoutala od generace rodičů a prarodičů. Vznikaly alternativní jazyky a komunikační styly, odvozené z možností nových technologií. Mnozí mladí lidé se vrhli do vln tohoto nového digitálního prostoru, žili ve svém vlastním digitálním světě a ze zásady odmítali účastnit se tradičnějších forem veřejného a politického života.

Tak jako v jiných zemích, v nichž jsou obvyklé cesty sociálního vzestupu pro mladou a střední generaci jen nesnadno dostupné, vedla i v České republice ekonomická a sociální krize k rozkvětu šedé a černé ekonomiky. Rostla zločinnost, posilovaly mafie, oslabovaly veřejné rozpočty, které by mohly být užity k boji s nimi, dále klesala důvěra občanů ve veřejné instituce a v politiku vůbec. Společnost se rozkládala, i starší lidé se přestávali identifikovat se svojí zemí a ztráceli ochotu občansky se angažovat.

Perpetum mobile marasmu celostátní politiky vedlo občany k hledání uspokojivějších způsobů, jak zvládat nálehavé problémy všedního dne. Kraje se postupně stále více emancipovaly od centra, hledaly – a některé i nacházely – místním poměrům vyhovující řešení palčivých problémů. Rychlý vzestup zaznamenal například Moravskoslezský kraj, kde Vědecko-technologický park, založený už dříve statutárním městem Ostravou a několika místními univerzitami, zaznamenal ve druhé dekádě 21. století pozoruhodný rozkvět a našlo v něm své uplatnění několik desítek firem operujících v oblasti tzv. kreativní ekonomiky. Podobně se dařilo i několika dalším regionům, které se ekonomicky, správně i politicky stále více odpoutávaly od centrální úrovně rozhodování a správy, často s finančním krytím ze zdrojů Evropské unie.

Tendence aktivně reagovat na neschopnost centra řešit problémy hledáním pozitivního řešení na regionální úrovni se projevovала rozvíjením starších nebo ustavováním nových, místně ukotvených institucí. Mezi nimi vynikalo obnovené Valašské království, hospodářsky založené na turistice, na organizaci kulturních akcí a na výrobě a prodeji *res memoriales*, připomínajících především osobnost kdysi velmi populárního herce Bolka Polívky. Byla ustavena Říše Moravsko-Slovácká, těžící kromě turistiky a stále populárnějších folklorních akcí (Strážnické slavnosti apod.) především z komparativní výhody výroby a prodeje bílých a (vzhledem ke globálnímu oteplování i stále kvalitnějších a žádanějších) červených vín. Na věhlasu a popularitě však získávala i další, byť menší, regionální souručenství – například Svobodná Republika Lanžhot, Republika Kraví hora, přidala se také již kdysi existující republika Mohelno (se vzácnou lokalitou Mohelské stepi) aj.

Jednou z přirozených reakcí skupin na okraji, nenacházejících řešení svého svízelného postavení v celostátní politice, představovalo i pluralitní hnutí *Návrat ke kořenům*. Inspirováno knížkou brněnské profesorky Hany Librové „Pestří a zelení“¹⁹, utíkalo se především k tradičnímu způsobu života s důrazem na skromnost, samozásobitelství a svépomoc, a také k přírodě. Měnil se ráz venkova, alternativci užívali mnohem častěji (také z ekonomických důvodů) alternativní stavební materiály: hlínu, slámu, konopí. Šlágrem se stalo sociální podnikání – a v jeho rámci zažívalo novou renesanci i družstevnictví. Vznikala centra, ne nepodobná rodovým farmám, klanům, jejichž členové se, podobně jako američtí amiši ve 20. století, snažili spolehnout na pevné (historií ověřené) hodnoty, tj. soudružnost, pospolitost, pevný organizační řád. Rostoucí popularitě se těšila i nejrůznější, často velmi obskurní, nová náboženství. V několika desítkách obcí ovládli představitelé těchto nových hnutí zastupitelstva a vytvářeli atraktivní podmínky pro příchod nových obyvatel. To se ovšem pranic nezamlouvalo starousedlíkům.

Po volbách v roce 2022 se, nesena vzedmutou vlnou všeobecné nespokojenosti, ujala moci nově ustavená autoritářská levicová vláda. Po vzoru bývalého venezuelského prezidenta Chaveze a na politické platformě *Nové lidové fronty* nabídla řešení cestou razantního zestátnění vybraných sektorů národního hospodářství – síťových odvětví, bankovníctví a veřejných služeb. Slabinou této strategie byl především naprostý nedostatek kvalifikovaných úředníků a řídicích pracovníků, kteří by dokázali zvládat specifické nároky managementu veřejného sektoru; většinu talentů z těchto oblastí už předtím vysál komerční sektor, a to v důsledku vyšších platů i nabídky zajímavějšího pracovního uplatnění. K dalším bariérám patřil ovšem i chronický nedostatek veřejných financí pro uskutečnění těchto plánů – a také institucionální závazky České republiky vůči Evropské unii a dalším nadnárodním organizacím, které podobné kroky velmi komplikovaly.

Autoritářské levicové vládě se podařilo udržet si podporu širokých vrstvy obyvatelstva, k nimž, jak se jim zdálo, promlouvala srozumitelným, lidovým jazykem, a nabídla jim pocit znovunabyté lidské důstojnosti. Získala na svou stranu i značné množství neziskových organizací hájících nejrůznější zájmy lidí, a také převážnou většinu již zmíněných takzvaných *prekérních intelektuálů*. Proto se dokázala udržet u moci i v následujících parlamentních volbách v roce 2026. Musela se ovšem vzdát svého klíčového postavení v *Nové lidové frontě*. Se situací se nakonec smířily i v zemi operující velké kapitálové a podnikatelské skupiny. Ty přispěly k uzavření politické dohody vládnoucích a

¹⁹ Librová, H. (1994) *Pestří a zelení*. Brno: Hnutí Duha.

opozičních parlamentních politických stran o nepřekročitelných limitech zestátňování na jedné straně a o soukromém financování státních dluhopisů nutných k realizaci politických plánů vlády na straně druhé.

7. *Extremismus nastupuje*

Antonín Rašek

Nástup extremismu a soužití s romským etnikem a migranty

Intelektuální elity české společnosti dlouho provázel sen, pro širší veřejnost jen iluze, o multikulturní společnosti, protože převážná část občanů byla pro neschopnost řešit přetrvávající problémy společenského začleňování Romů a nekoordinovaný příliv migrantů posilující pravicový extremismus stále xenofobnější. Ačkoli se představa snášejících se až spolupracujících etnik v Evropě a v České republice nezhroutila, soužití se židovským, pravoslavným či islámským etnikem takové problémy nezpůsobovalo, začala přesto mít povážlivé trhliny. Ty aktuální a další následná a daleko osudovější ekonomická a posléze společenská krize na přelomu druhé a třetí dekády 21. století prohloubila.

Dějová scéna

Politická scéna, občanské organizace i vědeckovýzkumná pracoviště na tuto situaci reagovaly. V roce 1997 vyšla tzv. Bratinkova zpráva, která na negativní důsledky nedostatečně zvládnuté romské problematiky a aktivity extremistů upozorňovala. Ministerstvo vnitra zpracovávalo pravidelně strategii boje proti extremismu.²⁰ Ani Centrum pro sociální a ekonomické strategie při Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy důsledky migrační politiky, nepřizpůsobivosti etnik a extremismu od počátku své existence nepodceňovalo. Svědčily o tom dvě tzv. divoké karty, které byly součástí rozsáhlejšího souboru scénářů: 1. Romská domobrana a 2. Vítězství Pokrokové strany ve volbách²¹. První scénář končil po konfliktu i s místní policií vytvořením romské domobrany. Druhý vrcholil vítězstvím Pokrokové strany v předčasných volbách do Poslanecké sněmovny na začátku druhé poloviny prvního desetiletí, mj. pro zdoluhavý proces přijímání právních úprav, strategií a administrativních zásahů a povolování.

Žádná opatření však vážněji nezabírala, byla většinou polovičatá. Už ke konci první dekády se znovu po pochodech extremistů objevily na severu Čech a Moravy první pokusy o založení domobrany, nejprve ve formě ochrany Romů. Po týrání romských dětí policisty na

²⁰ Strategie boje proti extremismu. Ministerstvo vnitra České republiky, Praha 2009.

²¹ Vize rozvoje České republiky do roku 2015. Centrum pro sociální a ekonomické strategie FSV UK. Gutenberg, Praha 2001. Část B Scénáře: Romská domobrana, s. 227, Vítězství Pokrokové strany ve volbách, s. 228.

východním Slovensku, zapálení domu romské rodiny ve Vítkově a televizním šotu neonacistické strany „o konečném řešení cikánské otázky“ úvahy o jejím zrodu zesílily. Dělnická strana se spolu s Národní stranou, Národním odporem a Autonomními nacionalisty dále aktivizovala, účastnila se voleb. V jejich politickém programu dominovala tzv. ochrana občanů před migranty a romským etnikem. Romové substituovali neonacistům nepřítel podobně jako německým nacistům židé. Kdyby neexistovali Romové či migranti, neonacisté by zvolili jinou zástupnou skupinu.

Aktéři sociálního napětí

Romové

Na sjezdu v Londýně v roce 1971 se Romové usnesli, že označením příslušníků romského národa je etnonymum Rom a od té doby se datuje romský požadavek, aby tento fakt byl majoritou respektován. V Čechách a na Moravě je běžně používáno označení Cikán. Toto označení je velkou částí Romů vnímáno jako hanlivé.

** Zdroj Wikipedie, 2009*

Romská problematika se ve druhé dekádě 21. století stala vážnou mimo jiné svým mezinárodněpolitickým kontextem, zvýšenými tendencemi Romů k emigraci. Situace stresovala romskou, i většinovou komunitu. Příčin vyhocení romského problému bylo jako u všech sociálních jevů více. V minulosti byla sice asimilace Romů spojena s relativně dobrým sociálním zabezpečením, ale zároveň s pracovním zapojením a povinnou vojenskou službou pro muže, která napomáhala zvyšovat jejich gramotnost, kvalifikaci a společenskou kultivaci.

Vědeckotechnický rozvoj však stále méně potřeboval nekvalifikované pracovníky, kterými Romové převážně byli. Jejich postavení se komplikovalo i liberalizací společnosti, prosazováním principu, že se každý musí o sebe postarat především sám. Vytvářel se a sílil i dojem, že jedna část občanů žije na úkor jiných. Zařazování Romů do pracovního procesu limitovala i jejich nižší pracovní kázeň, takže podnikatelé dávali přednost zařazování cizích pracovníků.

Jako etnikum nebyli Romové vzhledem ke své vykořeněnosti – kromě jednotlivců – potřebného stupně seberealizace a adaptace schopni. Dokázali svolat protestní demonstraci, ale nebyli schopni se organizovat a v rámci české občanské společnosti a její elity vytvářet kompetentní romskou elitu, která byla stejně jako celé etnikum roztržštěná. Mnozí

představitelé romské komunity si uvědomovali, že integrace do širší komunity je jejich záležitostí, především úrovně vzdělání. Romové s vyšším vzděláním se od ostatních většinou brzy distancovali a obvykle emigrovali. Měla-li se situace zlepšovat, museli by romští představitelé ostatní přesvědčovat, že úsilí o masovou emigraci je fikcí. Bylo nejen třeba seznamovat občany s rasově motivovanými trestnými činy ze strany neromské populace, ale i naopak. A také s úrovní kriminality a sociálními náklady na jiná etnika. Nevyplatilo se informace tajit. Převažující názor části české xenofobní společnosti charakterizuje následující citát:

„Základem veškerého zla je to, že Romové nepracují, nevyrábějí, tedy nezískávají svůj chléb prací. Jsou jako ti ptáci nebeští, nesázejí, jenom sklízí. A proto nemusejí mít žádnou kvalifikaci, nemají potřebu posílat děti do škol. Je třeba přehodnotit sociální dávky a předat tyto nemalé prostředky obcím, aby za ně zaměstnávaly právě tyto skupiny lidí. V každé obci je práce na úklidu nekonečně. Budeš dělat, splníš svůj pracovní úkol – dostaneš předem dojednanou mzdu. Jakmile začnou pracovat, začnou si uvědomovat své potřeby včetně kvalifikace jako prostředku zvýšení příjmů. Budou mít peníze a budou platit tak, jako musíme platit my. Nějaké vzdělávací akce za evropské peníze bez toho, aby pracovali, jsou pouze prostředkem skupin, které budou rády organizovat studium, lektorskou činnost, budou zkoumat, analyzovat a výsledek bude na nic.“²²

Vážným problémem byl paušální pohled na Romy. Z odhadovaných cca 250 tisíc Romů u nás žilo v obtížné sociální situaci jen cca 60 tisíc lidí. Podíl na tom měli i samotní romští lichváři, pasáci prostitutek, dealéři drog a překupníci pracovní síly. V 330 ghettech žilo 100 tisíc lidí a ne všichni byli Romové. Jedno bylo jisté, ale pro většinu nepřijatelné: ve sporu mezi národy a etniky musí vždy víc ustupovat, být tolerantnější ti větší; to by však nemělo zbavovat odpovědnosti za vlastní rozvoj menšinu.

Pasivními aktéry nástupu extremismu se stali i migranti. Na konci roku 2008 žilo v České republice 438 301 lidí s cizím státním občanstvím – 131 965 Ukrajinců, 76 034 Slováků, 60 258 Vietnamců, 21 710 Poláků, 10 644 Moldavanů, 5 569 Mongolů, 5 922 Bulharů, 4 034 Bělorusů, 3 385 Kazachů a zbytek z dalších zemí. Přibývalo více kvalifikovaných lidí, kteří však většinou pracovali na místech s nižší kvalifikací, zvláště ve stavebnictví a ve zdravotnictví. Občané považovali zaměstnávání cizích pracovníků za nadměrné, zvláště v krizových obdobích, vyslovovaly se tak čtyři pětiny dotazovaných, zvláště levicově zaměřených. V pokračujícím ekonomickém boomeru příliv migrantů stoupal, krize jej však zastavila, nebyla pro ně práce, což vedlo ke zvyšování společenského napětí a k růstu kriminality. Podíl kriminality způsobené cizinci, zvláště násilné, byl u nás výrazně

²² Miroslav Schleier, Z redakční pošty. Magazín Práva 23. 5. 2009, s. 3.

nadprůměrný. Nebezpečně se rozrůstal i organizovaný zločin migrantů z postsovětských a asijských zemí. Prognóza Českého statistického úřadu, že v roce 2065 bude u nás žít 20 % cizinců, nebyla českými občany přijata příznivě.

Přibývalo sňatků s cizinci, nejčastějšími partnery byli Slováci, Němci, Vietnamci, Ukrajinci a Američané. Mnohé sňatky byly fiktivní, k získání občanství. Tato problematika se stala i tématem prózy. V MFDNES vycházel na pokračování román Pavla Kohouta Cizinec a krásná paní. Přístup k jednotlivým národnostem byl výrazně odlišný. Svědčilo o tom šetření, koho chtějí mít Češi za sousedy, což je i hodnocením míry integrace do české společnosti; převážně pozitivní byl přístup ke Slovákům (91 %), Angličanům (84 %), Američanům (82 %), Francouzům (80 %), Němcům (60 %) a Židům (67 %), horší k Rusům (46 %), Vietnamcům (34 %), Číňanům (34 %), Ukrajincům (34 %), Arabům (25 %), Čečencům (20 %) a Afgháncům (19 %) a nejhorší k Romům (12 %). Negativní postoje k Romům vyslovovalo 70 % dotazovaných.

Anarchisté sehrávali ambivalentní roli, zčásti pozitivní. V předmluvě rozsáhlé publikace Václava Tomka a Ondřeje Slačálka²³ o anarchismu sociolog Jan Keller kontroverzně napsal: „Anarchismus jako teorie společnosti i jako hnutí má svoji budoucnost teprve před sebou.“ Zatím tu ovšem bylo přání otcem myšlenky, aktivity Československé anarchistické federace stagnovaly, anarchoautonomní hnutí v ČR bylo v útlumu a jeho význam poklesl.²⁴ Činnost se začala soustřeďovat na protesty proti pravicově orientovaným extremistům. Kladnou roli anarchistů snižovalo, že se členové Antifašistické akce chovali stále militantněji, byli ochotní se účastnit násilných střetnutí, dokonce je i vyprovokovali, čímž se metodami přibližovali neonacistům.

*Anarchismus je politická ideologie usilující o vytvoření společnosti bez sociální, ekonomické a politické hierarchie a jiných forem nadvlády člověka nad člověkem (např. genderová nebo věková). Anarchisté proto odmítají hierarchii, zejména v její společenské podobě, tj. státní moc, ekonomické (tj. aktuálně kapitalismus), formální centralizovanou organizaci a právní řád ve formě zákonů, vytvářených elitou a vnucovaných zbytku společnosti, přičemž tvrdí, že lidská pospolitost se umí seberegulovat a spravovat bez těchto dle anarchistů umělých a člověku nepřírodných překážek. Cílem anarchismu je vytvořit společnost, která stojí na vzájemně se podporujících principech rovnosti a svobody. * Zdroj Wikipedie, 2009*

Zcela negativní iniciativní roli sehrávali především **neonacisté**. Českou ultrapravicovou neonacistickou scénu představovalo kolem dvaceti uskupení, některá i s klerofašistickým zaměřením. Čtyři tato uskupení byla napojena na mezinárodní síť, tvořila jakýsi absurdní nacionální internacionalismus, což bylo nejnebezpečnější, protože

²³ Tomek, V., Slačálek, O.: Anarchismus. Svoboda proti moci. Vyšehrad 2006.

²⁴ Strategie boje proto extremismu. Ministerstvo vnitra, odbor bezpečnostní politiky, Praha 2009, s. 8.

extremismus v Evropě sílil, a to i v našem bezprostředním sousedství – v Rakousku, Německu, Maďarsku a v jiných zemích. Pro neonacistické organizace byl charakteristický nacionalismus, xenofobie, rasismus, antisemitismus, antiimigrantská averze, ultrapravicovost, korporativismus mussoliniovského typu a konzervativní životní styl zaměřený proti ekonomické globalizaci, členství v Evropské unii, kapitalismu, komunistům, sociálním demokratům a levici vůbec, proti „osvětimské lži“, multikulturalismu, nepřizpůsobivým menšinám, homosexuálům, za vládu tvrdé ruky, bojkot zahraničního zboží, rozšiřování možnosti nosit zbraň a i germanizaci českého pohraničí či naopak panslavismus. V programu měli i boj proti nezaměstnanosti a kriminalitě a podporu střední podnikatelské vrstvy. Na základě tohoto programu se stále usilovněji snažili prostřednictvím voleb proniknout do politické struktury a legálně se účastnit moci.

Nejčastějšími trestnými činy souvisejícími s rasismem jsou hanobení národa, etnické skupiny, rasy a přesvědčení, podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod a podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka. V roce 2009 bylo za tyto činy odsouzeno 83 osob.

Násilí se zvyšuje

Polistopadový liberální právní řád postih neonacismu příliš neumožňoval, zvláště zásah proti akcím v soukromí. Někdy šlo spíše o výmluvy. I zpravodajské služby dlouho považovaly za nebezpečnější extremismus levicový, i když anarchisté nikdy neohrožovali společnost tak nebezpečně jako neonacisté, jejich aktivity byly převážně antifašistické, a organizace komunistické mládeže byla zakázaná. Nebezpečí ultrapravicových organizací policie podceňovala a nenašla způsob, jak proti nim zasáhnout a jejich vliv eliminovat. Někdy jí jejich aktivity dokonce vyhovovaly. Verbální delikty se běžně tolerovaly, proti fyzickému násilí se zasahovalo ojediněle. Byli sice zatčeni někteří vedoucí neonacističtí představitelé, odhaleni výrobci insignií, což ale jen část organizací zahrnovalo do ilegality. Odsoudit neonacisty k nepodmíněným trestům vyžadovalo od soudců osobní odvahu. Školní osnovy se tematikou extremismu příliš nezabývaly.

Jako efektivní se ukázala strategie eliminace ghett svépomocnou výstavbou domů pro romské občany v řadě regionů a měst, na níž se podíleli Romové sami. Osobní participace prohloubila jejich pozitivní vztah k vybudovanému dílu. Chybou bylo, že se nenašla cesta, jak převést vybudované domy a byty do jejich vlastnictví. Převládly obavy, aby se brzy, jako tomu bylo v minulosti, nestaly majetkem spekulantů s nemovitostmi. Postupně se podpora

výstavby snižovala, z původních každoročních pěti miliard až na částku, která se stala nedostatečnou.

Dlouho převládal dojem, jako kdyby pravicový i levicový extremismus byly čímsi nepatřičným, alogickým, generovaným jakýmsi deus ex machina, bez zjevných příčin. Z lidského hlediska nejen nepatřičným a alogickým aktérem skutečně byly, ale měly vždy zjevné sociální pozadí, signalizovaly vážné společenskopolitické poruchy. Krajní levice extrémně reagovala na sociální problémy, krajní pravice navíc svou ideologii nacházela v extrémním nacionalismu a rasismu. Represe vůči extremismu zakotvená v právním řádu se sice při nástupu extremismu ukázala jako nutná, ne však dostatečná. Oslabovala extremistické organizace, ale nelikvidovala příčiny, proč vznikaly.

S prodlužující se ekonomickou krizí přerůstající v krizi sociální a politickou se činnost neonacistických organizací dále aktivizovala. Došlo k opakujícím se střetnutím mezi aktéry tohoto dění, a to opět zvláště v desítkách měst západních a severních Čech a na severní a jižní Moravě, ale postupně i v Praze a v Brně. K násilí obvykle docházelo „spontánně“ po oficiálním ukončení akcí. Záminkou neonacistů byla jako obvykle ochrana občanů proti tzv. nepřizpůsobivým etnikům a migrantům, což podstatná část občanů v teritoriích s romským osídlením přijímala pro lhostejnost státního aparátu cokoli zásadně řešit pozitivně. Nezáměrně neonacisty podpořila vedení některých měst vymáhání nájemného, pokut apod., které byly zabavovány při vyplácení sociálních dávek. Sociální napětí se však v průběhu ekonomické krize podařilo za pomoci dosavadních především represivních opatření zvládnout.

Protože ekonomická krize byla řešena sice keynesiánskými postupy, ale bez zajištění následné kontroly nad tzv. stínovým bankovníctvím a nebankovním sektorem, nad spekulativními, investičními a hedge fondy, bez zavedení Tobinovy daně z globálních finančních trhů, podpory mikrobankovníctví, zrušení daňových rájů, bankovního tajemství, kvůli neochotě či neschopnosti přerušit vazby mezi ekonomikou a zločinem apod., znovu převládla neoliberalní politika, která vedla k další a hlubší sociální diferenciaci, trvala s následnými sociálními důsledky déle, než se předpokládalo, a za několik let po dalších podvodných aktivitách bankovního sektoru došlo k daleko hlubší krizi. V krizi nebyl kapitalismus, jak se domníval Václav Bělohradský, ale „naše schopnost představit si a prosadit nějakou alternativu ke status quo – v krizi je naše představivost“.²⁵ Krize vyhrotila i napětí mezi sociálními skupinami a vedla znovu k posílení extremismu neonacistického typu s výraznou mezinárodní podporou, což vzbudilo v Evropě a ve světě odpor. Sebevědomí

²⁵ Bělohradský, V.: Priváto z blogosféry. Salon, Literární a kulturní příloha Práva, č. 619, 21. 5. 2009, s. 1–2.

neonacistů posílily i úspěchy v komunálních volbách, i když nikdy nikde v zastupitelstvech nezískali většinu.

Došlo k násilným střetnutím, která vedla k vytvoření romské domobrany, ke které se přidaly jednotlivci nejružnějších etnik, zvláště vietnamského původu. Na jejich stranu se postavili se záměrem pomoci pouze anarchisté, ale s problematickým výsledkem. Část nezaměstnaných a jednotlivců ukrajinské a ruské národnosti se připojila k neonacistům. Při jednom ze střetnutí byly použity tzv. studené zbraně, při nichž bylo na obou stranách zraněno několik lidí. Shodou okolností jako viníci byli identifikováni i někteří cizinci, navíc údajně spojení s organizovaným zločinem, což vedlo k vážným xenofobním náladám.

Reakce

Ve společnosti se začaly prosazovat principy, které byly obsaženy v dopisu australského premiéra Kevina Rudda, starém řadu let. Muslimové, kteří chtěli žít v Austrálii podle islámského práva šaría, byli dopisem vyzváni, aby opustili zemi. Rudd tehdy rozhněval australské muslimy prohlášením: „Přistěhovalci, ne Australané, se musí přizpůsobit. Přijměte to, nebo odejděte. Jsem unavený obavami tohoto národa, zda nejsme ohroženi nějakými jedinci či jejich kulturou. Od teroristického útoku na Bali jsme u většiny Australanů zaznamenali nárůst vlastenectví... Vaši víru můžeme akceptovat a nebudeme se ptát proč. Vše, co žádáme, je, abyste vy akceptovali tu naši a žili s námi v souladu a pokojném soužití. Tohle je naše země, naše půda a náš způsob života, Dáme vám veškerou příležitost k tomu, abyste to všechno mohli užívat.“

O obsahu dopisu se vedla diskuse. V internetových ohlasech se např. objevilo jako nejcharakterističtější: „To, co je v tomto projevu ministerského předsedy, kdysi platilo i v Británii. Tam byli všichni černoši či Indové velice hodní a spořádaní, dokonce se chovali lépe než Britové, protože věděli, že v případě prohřešku by byli z Británie vyhoštěni.“

Jiný ohlas zněl: Nemohu si pomoci, ale Rudd to vyjádřil naprosto pregnantně. Navíc nijak kulantně, ale jasně a na rovinu – politická korektnost tady nemá co dělat. Ztráta pudu sebezáchovy západní civilizace už vzrostla nade všechny meze!

A do třetice: Léta jsem pracoval s cikány. Chovají se tak, jak jim to majoritní společnost dovolí. Pokud necítí tlak, zkouší, co vše si mohou dovolit. Chyba není ani tak v nich, ale v nás, ve většinové společnosti. My o problémech s nimi spíš žvaníme, teoretizujeme, ale nekonáme, jako v jiných západních zemích.

Vrchol bez konce

Za takové společenské situace, kdy lidé diskutovali a politici se nanejvýš k diskusím připojovali, vzájemná střetnutí mezi neonacisty posílenými soukmenovci ze sousedních i vzdálenějších zemí, s romskou domobranou, organizovanými migranty a anarchisty na přelomu druhého a třetího desetiletí a na začátku další a nebezpečnější ekonomické krize eskalovala a hrozil chaos. Vláda však byla schopna jen odsoudit násilí a ani parlament nezasáhl. Policie brzy přestala situaci zvládat a musela být povolána armáda. Ani ta nebyla schopna násilí čelit, a tak vláda uvažovala o možnosti požádat (pro mezinárodní charakter střetnutí) o pomoc sousední státy. To se setkalo s odporem veřejnosti české i zahraniční. Docházelo k negativnímu synergickému efektu. Dělnická strana nasadila do pouličních střetnutí své paramilitární ochranné sbory, založené již na konci prvního desetiletí, vycvičené za pomoci ukrajinských a ruských veteránů, účastníků balkánských válek a veteránů francouzské cizinecké legie; v jejich řadách bylo i několik našich veteránů z bojů v Afghánistánu.

V kritický okamžik byly při střetnutí použity střelné zbraně a několik lidí bylo zabito a řada zraněna. Jako pachatelé byli údajně znovu identifikováni cizinci, což vedlo k enormnímu nárůstu xenofobie. Na situaci kriticky zareagovala Evropská unie a pohrozila sankcemi. Teprve tváří tvář hrozící katastrofě došlo k pozitivnímu synergickému efektu, policie za pomoci občanů zatkla před další připravenou demonstrací desítky nejagresivnějších jednotlivců, znemožnila hned v zárodku další pouliční aktivity, bezprostředně byly vyneseny i nepodmíněné soudní rozsudky a tak se podařilo situaci pacifikovat.

Vláda se tak mohla více věnovat nastupující ekonomické krizi a k úspěšnějšímu boji proti extremismu navrhnout parlamentu efektivnější právní úpravu vedoucí k zákazu všech extrémních organizací. Vzhledem k tomu, že při řešení nástupu extremismu převládla represe, příčiny trvaly. V podstatě nebylo vítězů. Nadějí bylo, že se aktivizovala občanská společnost, ale jen z pudu sebezáchovy. Vše záleželo na dalším sofistikovanějším vývoji, v němž by rozhodující roli sehrála participace romského etnika na přetváření svého života a řízená migrační politika, eliminace sociální vyloučenosti obecně a účinnější represe vůči pravicovému extremismu neonacistického typu i jiným skupinám s extrémním programem a aktivitami.

V každé společnosti, i v té nejdemokratičtější a nejúspěšnější, se setkáváme s extrémními názory, idejemi a aktivitami a jejich individuálními a skupinovými nositeli. Je to objektivní jev, extremismus, jakkoli je odsouzeníhodný, organicky do společnosti patří. Je kritériem efektivnosti společenskoekonomického systému. Jde jen o to, aby počet a aktivity extremistů byly okrajovým jevem, nevedly k chaosu a nedejbože k tomu, aby extremisté jakéhokoli typu

se uchopili moci, jako tomu bylo např. v případě nacistického režimu či komunistických vlád, různých generálských junt či diktátorů, kteří se dostávali a dostávají k moci po celou lidskou historii. Nositeli extrémních názorů a aktivisty jsou jednotlivci a skupiny, kteří se nejsou schopni ve společnosti prosadit. Uplatňují se tam, kde se dobře neřeší ekonomické, sociální, etnické, náboženské a jiné problémy a společnost se kvůli tomu dostává do krize. Nástup extremismu je u nás podmíněný ekonomickou krizí a situací na politické scéně.

8. *Mění se klima, mění se společnost...*

Zuzana Drhová

Úspěšná ekologická modernizace

Ekonomická krize a bezpečnostní situace na konci první dekády 21. století, nástup prezidenta Obamy²⁶, program „Green New Deal“²⁷, na kterém se shodly instituce OSN a podpořila je Evropská komise i administrativa Spojených států, příprava post-kjótských dohod a závazky radikálně snižovat emise skleníkových plynů otevřely v druhé dekádě 21. století cestu k celosvětovému rozmachu nových průmyslových odvětví zaměřených na energetické a materiálové úspory a rozvoj obnovitelných energetických zdrojů.

Také pro řadu českých podniků se orientace na úsporné technologie stala řešením několikaletých ekonomických potíží. První polovina druhé dekády byla ještě poznamenána klopotnou koordinací vědy, výzkumu a praxe, jakož i nedostatkem odborníků zejména v přírodovědných a technických oborech. V této době ještě stále odcházely nejlepší české mozky na Západ do zemí, kde měly pro svoji tvůrčí činnost lepší podmínky. Nicméně i v České republice se podmínky postupně zlepšily a kolem roku 2014 vláda začala hrát mnohem aktivnější roli v podpoře vědy, výzkumu a inovací a s posilou zahraničních odborníků zejména z jihovýchodní Evropy a ještě s využitím evropských fondů se podařilo nastartovat činnost regionálních inkubačních a inovačních center, došlo k posílení mezinárodní spolupráce a zapojení českých výzkumných kapacit do mezinárodních programů. Zlepšením spolupráce výzkumu, vysokých škol a praxe, ale také investičními pobídkami ze strany vlády i soukromých institucí se podařilo poměrně rychle přeměrovat strojírenské provozy, ale také automobilový průmysl či tradiční české sklářství k novým příležitostem úsporných technologií a obnovitelných zdrojů. Struktura českého hospodářství se v druhé dekádě 21. století postupně významně proměnila. Vedle automobilového průmyslu se staly

²⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/American_Recovery_and_Reinvestment_Act_of_2009,

²⁷ V roce 2010 byla zveřejněna společná zpráva UNEP a OECD „Green Economy Report“, která představila politikům a dalším společenským aktérům zevrubnou analýzu hlavních problémů globální ekonomiky a návrh postupu a možných nástrojů, jak přeměrovat zdroje ze spekulativních finančních obchodů na produktivnější, prorůstové a pracovní místa vytvářející investice budoucnosti.

Záchranné programy světové ekonomiky stavěly na třech pilířích – ohodnocení a začlenění přírodních zdrojů do národních a mezinárodních účtů; vytváření zelených pracovních míst a k tomu příslušných koncepcí; nástrojích a tržních signálech, které umožní urychlit přechod k zelené ekonomice. S odkazem na prezidenta Roosevelta, jehož vize a program Nový úděl (New Deal) z třicátých let minulého století pomohly oživit ekonomiku USA v době Velké krize, se tato iniciativa začala označovat jako Zelený nový úděl (Green New Deal).

hnacím motorem české ekonomiky úsporné technologie, obnovitelné zdroje či biotechnologie, se kterými se Česká republika začala vcelku úspěšně prosazovat i na poli evropské konkurence. Ke konsolidaci ekonomiky i trhu práce přispěly také služby ve vzdělávání, v sociálních službách, v kultuře či v turistice, na kterých se stále častěji podílely neziskové organizace rozvíjející sociální (not-for profit) podnikání v České republice.

Díky obecnému tlaku na úspory se podařilo to, čemu v roce 2010 věřil jen málokdo. V roce 2020 byly emise skleníkových plynů o 30 % nižší ve srovnání s rokem 1990 a podíl obnovitelných zdrojů v roce 2025 tvoří 16 % v energetickém mixu. To by se nemohlo podařit bez změny chování firem i domácností, kdy se již léta emise oxidu uhličitého a energetická spotřeba bedlivě sledují na všech úrovních a jsou klíčovými indikátory pro hodnocení všech investičních projektů. Výrazně se například změnila konstrukce obytných či administrativních budov, kdy je samozřejmostí takové uspořádání, které poskytuje dostatek přirozeného denního světla, a nemusí se zbytečně svítit. Běžný je pasivní režim budov, minimalizující energetické potřeby pro vytápění či klimatizaci nebo solární panely, které nejenže pokryjí energetické potřeby provozu budovy, ale jsou v některých případech schopné dodávat ještě elektřinu do sítě. Samozřejmostí je recyklovatelný nábytek, a pokud to jen trochu jde, umístění v blízkosti městské veřejné dopravy či železniční stanice. Ve veřejných i soukromých institucích jsou zavedeny ekologické úsporné programy, které preferují přírodní a recyklovatelné materiály, zavádějí postupy a technologie pro snižování množství odpadu a jeho následné zpracování tak, aby suroviny nepřicházely nazmar. Zaměstnavatelé podporují cestování veřejnou dopravou, na kole, a pokud to není možné, pak alespoň sdílení osobních aut. V roce 2025 se zdá nepředstavitelné, že se ještě před patnácti lety lidé běžně dopravovali do práce tak, že připadalo jedno auto na člověka. Pro cyklisty jsou na pracovištích k dispozici jak stojany na kola, tak i sprchy.

Zdravý životní styl

Lidé se běžně dožívají vyššího věku a spíše než samotná délka života je znepokojuje, v jaké pohodě se stáří dožijí. Lidí nad padesát let je v populaci České republiky po roce 2025 více než 40 % a aktivní osmdesátníci nejsou žádnou výjimkou. Reálná možnost prodloužení aktivního života motivuje lidi k větší péči o zdraví. Potvrzuje se tak, že 21. století je, alespoň v Evropě, věkem zeleného konzumu. Poptávka po zdravých potravinách či po relaxačních pobytech v přírodě a dalších službách je pro mnohé příležitostí, jak podnikat na venkově i ve městech. Pěší turistika, cykloturistika, ale také golf a další venkovní aktivity mají zelenou a holdují jim vcelku masově lidé všech generací. K tomu také roste nabídka

potřebných služeb. V úpadku jsou pouze klasické lyžařské areály a lyžování v Čechách vůbec, a to kvůli stále častějšímu nedostatku sněhu. Ale vzhledem k tradičně velké oblíbenosti tohoto sportu se alespoň některé areály přizpůsobují změně teplotních podmínek a nabízejí celoroční lyžování na umělém kartáčovém povrchu.

Mění se i skladba jídelníčku. Nejen zdravé „bio“ potraviny jako certifikované produkty ekologického zemědělství, ale také výpěstky a výrobky místní produkce jsou „in“, o vlastní produkci ovoce či zeleniny ani nemluvě. Češi jsou nadále považováni za národ pivařů, ale čím dál větší renomé získávají také jako producenti i konzumenti kvalitního vína. Zájem o samozásobitelství a zdravé potraviny, ale také o ochranu přírody obecně, vede ke vzniku řady různých družstev a spolků, které buď pečují o konkrétní lokalitu (ať už je to kus louky lesa či sadu) nebo pomáhají distribuovat zemědělskou produkci od konkrétních farmářů ke spotřebitelům ve městech.

Cena energií a přírodních zdrojů roste

Srovnáme-li rok 2025 s dobou před dvaceti lety, došlo k výrazné proměně v tom, jak lidé uvažují o energii a svých energetických potřebách. Je to dáno jednak zvyšujícími se cenami, ale také napětím na mezinárodní scéně, které je spojeno s atmosférou ubývajících energetických zdrojů. Lidé si cení toho, pokud mohou být energeticky soběstační. To je hlavním důvodem, proč roste oblíbenost obnovitelných zdrojů, navzdory ztrátě určitého komfortu, například při topení dřevem ve srovnání s centrálním vytápěním. Už mnoho let nikdo nezpochybňuje klíčový význam obnovitelných zdrojů pro budoucnost a v roce 2025 byste jen obtížně našli střechy bez solárních panelů. S rozvojem obnovitelných zdrojů je viditelná i proměna energetiky od velkých energetických zdrojů k těm menším a decentralizovaným, kterou je možné srovnat s přechodem od sálových počítačů ke stolním PC. V posledních deseti letech se hodně investovalo do inteligentních sítí, které umožňují kombinaci větších a menších, zejména obnovitelných zdrojů, a do rozvoje tzv. ostrovních systémů, které umožňují s využitím rezervních zdrojů a uzavřených cyklů udržet v chodu základní společenské funkce a bránit v případě dílčích výpadků elektřiny šíření masivního „blackoutu“.

Vzhledem k narůstajícím cenám energií rostla poptávka po úsporných spotřebičích, autech či bydlení v nízkoenergetických a pasivních domech. To samozřejmě přináší mnohá zlepšení z hlediska dopadů spotřeby na životní prostředí, zároveň má zelený konzum svoje limity. Zvyšuje se sice účinnost využívání energií i surovin, ale mnohem pomaleji se snižuje jejich celková spotřeba. Například auta jsou úspornější, ale je jich čím dál více, i když se

většinou nepoužívají každý den. To samé se týká bydlení, kdy se šetří energií i teplem, většina bydlí v dobře zateplených domech, zvyšuje se účinnost praček, ledniček a dalších domácích elektrospotřebičů. Na druhé straně lidé častěji žijí v jedno či dvoučlenných domácnostech a narůstá tak jejich celkový počet.

Také cena půdy za poslední dvě desetiletí výrazně vzrostla, a to už méně z důvodu zájmů developerských firem a tlaku na novou zástavbu, ale zejména z potřeby zajistit dostatek potravin. O volnou půdu navíc soutěží se zemědělci také výrobci tepla (pro výrobu biomasy) či biopaliv. Zemědělci si musí čím dál častěji poradit s horkem a suchem v letních měsících a v důsledku toho se proměňuje skladba pěstovaných plodin i odrůdy, které jsou speciálně šlechtěné na odolnost vůči suchu. Poptávka po mase dlouhodobě klesá (je relativně drahé), což se také promítá do skladby zemědělské produkce. Přesto Evropa zůstala potravinově soběstačná, ceny potravin však rostou.

Mění se spotřební chování i mobilita

Ve srovnání s rokem 2010 lidé vynaloží proporcionalně více svých finančních prostředků na zajištění základních existenčních potřeb, tedy na jídlo, bydlení a energie (elektrinu, teplo či dopravu). Na zboží osobní spotřeby pak zbývá méně. Na druhou stranu mnohaleté osvětové kampaně, vzdělávací programy na školách a příklady celebrit přispěly k tomu, že lidé při nákupu stále více zvažují nejen design a cenu, ale také to, z jakých materiálů a kde se věci vyrábějí a jaká je jejich očekávaná životnost. Za tyto vlastnosti jsou pak ochotni si připlatit. V tomto smyslu došlo zejména u středních a vyšších vrstev, ale u mladších lidí obecně, k postupnému odklonu od kvantity ke kvalitě, co se týče vybavení domácností, oblečení, sportovního vybavení apod. Ta tam je také doba, kdy lidé trávili volný čas v přetopených nákupních centrech. Internetový obchod s dovozem vybraného zboží až domů získal navrch a kamenné obchody jsou jen jeho doplňkem.

Oblíbenost cestování je i v roce 2025 stále velká, přestože je několikanásobně dražší než před patnácti či dvaceti lety. Lidé stále cestují nejraději auty (sice úspornými) či letecky po celém světě. Doprava se tak i po roce 2020 drží na špičce žebříčku největších znečišťovatelů skleníkovými plyny. Ke změnám došlo v nákladní dopravě, kdy se koordinovanou regulací na evropské úrovni podařilo významnou část kamionové nákladní dopravy přesunout na železnici. Rozhodnutí investovat značné částky z evropského rozpočtu do železničních koridorů napříč Evropou a přijmout přísnější regulace a zpoplatnění pro kamionovou dopravu si vyžádalo značnou politickou sílu, což by se nepodařilo bez evropských závazků pro snižování emisí skleníkových plynů, vyplývajících z mezinárodních

dohod, ani bez narůstajících cen nafty. Přestože se to neobešlo bez sociálních nepokojů, nakonec se podařilo čelit dobře zorganizované lobby kamionových přepravců a přesvědčit je i veřejnost o nových příležitostech podnikání v dopravě a nevyhnutelnosti zdražování pohonných hmot. Nicméně situace, které se začaly objevovat již na konci první dekády 21. století, kdy se řidiči kamionů hromadně bouřili, provázely celou druhou dekádu.

V roce 2025 se železniční koridory staly hlavními dopravními tepnami Evropy. Cestování rychlovlaků je komfortní a cenově se vyrovná letecké dopravě, která se čím dál častěji používá jen pro mezikontinentální lety. Auta či autobusy se používají jen na kratší vzdálenosti a více méně doplňují železnici. Přesto lze pozorovat, že lidé pravidelné cestování, například do práce či na zámořské dovolené, i z ekonomických důvodů omezují. Kdo může, pracuje z domova, vyhledává práci blízko svého bydliště a narůstá počet těch, kteří jezdí veřejnou dopravou.

Zatímco každodenní přesuny na velké vzdálenosti byly ještě před deseti lety celkem běžnou záležitostí, dnes služebních cest do Bruselu a dalších dříve oblíbených destinací značně ubylo, protože internetová komunikace a videokonference nahrazují osobní schůzky. Krátkodobé několikadenní pobyty na druhém konci zeměkoule jsou naprosto výjimečné. Když už se lidé někam přepraví, stráví tam čas několika týdnů či měsíců.

Lidé jsou obecně více identifikováni s místem, kde žijí, což je dáno tím, že zde tráví více času. Výchova dětí a jejich zájmová činnost, běžné zapojení rodičů do chodu škol, větší aktivní zájem o zlepšování kvality prostředí a služeb, to vše utužuje vztahy na místní úrovni. Lidé se častěji zapojují do činnosti zájmových spolků, více se zajímají o život a rozvoj své obce, čtvrti či města, kterých se cítí být součástí.

Nenaplněné globální dohody

Přestože se již v roce 2008 mluvilo o potřebě investovat v následujícím desetiletí do ekologické modernizace rozvojových zemí přes 100 miliard EUR ročně, tento závazek nebyl vyspělými zeměmi nikdy naplněn. Investice do rozvojových zemí sice průběžně rostly, ale ještě v roce 2025 jsou nižší, než by bylo třeba. Realizaci těžce vyjednaných globálních dohod na ochranu klimatu provází střet výhodnosti dlouhodobých a krátkodobých řešení a partiálních zájmů. Jakákoliv systémová změna vyvolává odpor vyplývající ze setrvačnosti stávajícího vývoje. V případě jakéhokoliv ohrožení (např. plynová či ekonomická krize) vítězí strategie „košile je bližší než kabát“ a místo společného konstruktivního hledání řešení sílí tendence k prosazování krátkodobých národních či evropských zájmů.

Výsledek je zřejmý. V České republice a v Evropě obecně se podařilo v posledních dvaceti letech stabilizovat kvalitu životního prostředí: čistotu vod, ovzduší či emise skleníkových plynů. Ale děje se tak na úkor odsunutí některých ekologických zátěží, jako jsou znečišťující a energeticky náročné provozy, do méně rozvinutých regionů.

Překotný vývoj mezinárodní situace po roce 2020 dává za pravdu propočtům klimatického panelu IPPC z roku 2008. Tyto prognózy říkaly, že pro ustálení klimatu bude třeba *celosvětově* investovat s výhledem do roku 2020 každý rok 175 miliard eur, z toho více než polovinu této částky v rozvojových zemích. Pokud se tak nestane, miliardové investice v Evropské unii, Spojených státech a dalších zemích nedokáží zabránit nevratným dopadům klimatických změn na ekosystémy i na společnost v nejpostiženějších oblastech.

Mění se klima eskaluje násilí

Ani v roce 2025 se celoplanetárně nedaří snižovat zátěž na přírodní zdroje a dostatečně omezit emise skleníkových plynů. A to navzdory zpomalenému růstu rozvojových zemí, které se dlouhodobě potýkají s ekonomickými problémy, a navzdory obrovským investicím na potírání změn klimatu v průmyslově rozvinutých zemích. Riziko nárůstu globální teploty v průběhu 21. století o více jak 2 stupně Celsia je stále větší a scénář vývoje, který předpokládá nevratné změny v ekosystémech, čím dál pravděpodobnější. Události z posledních let, které se odehrávají zejména v jihovýchodní Asii a Africe, nenechávají nikoho na pochybách, že změny klimatu budou mít větší dopad, než si lidé před lety představovali.

Afrika strádá každoročním suchem, nedostatkem potravin i pitné vody. Jihovýchodní Asie čelí častým tragickým záplavám s velkými ztrátami na životech. Díky tajícím ledovcům se zvyšuje hladina oceánů a vážně hrozí zaplavení malých tichomořských ostrovů i zalidněných pobřežních oblastí po celém světě. K výraznému zlomu došlo po roce 2020, kdy se miliony lidí dávají do pohybu. Dvě těžké sezóny se silnými hurikány a vlny veder a sucha, které způsobily enormní nedostatek pitné vody a vedly k tragickým ztrátám na životech, přispěly k narůstajícímu chaosu a politické nestabilitě v Africe i v jihovýchodní Asii. Chudoba, hlad, nemoci a násilí dosáhly intenzity, kdy vyhánějí miliony lidí z jejich domovů a ženou je na sever. Spouští se tak dominový efekt, kdy se masy dávají do pohybu, a to nejen v postižených oblastech, ale i v prvních „narázníkových zónách“, kam tito utečenci směřují.

Evropa – zejména střední Evropa – je relativně klidnou zónou s dobrou životní úrovní. Není přímo ohrožena přírodními katastrofami v tom rozsahu jako jiné části světa. Na občasně záplavy, silné větry, přívalové deště či do té doby nezvyklé vlny tropického vedra, se jí

podářilo v posledním desetiletí adaptovat. Změnila se zemědělská technika, odrůdy plodin, úspěšně se šetří vodou, daleko více se využívá dešťová voda, říční toky se vrátily do přirozených koryt. Došlo k zalesnění záplavových oblastí, kde vznikly nové enklávy lužního lesa, které kromě toho, že zachycují emise oxidu uhličitého, ochlazují mikroklima a zadržují vodu v krajině. Střední Evropa tedy nepatří k regionům, který by dramaticky trpěl nedostatkem vody, potravin či energie. Díky této příhodné konstelaci je stále častěji cílovou stanicí běženců z regionů, které trpí přívalem lidí z těch nejpostiženějších oblastí destabilizovaných nedostatkem jídla, vody, živelnými pohromami či existencí násilí a občanských válek. Jsou to lidé zejména z východní Evropy a Asie (území bývalého Sovětského svazu) a z Balkánských států.

Nezvládnutá imigrace z postižených oblastí

Česká společnost se v posledních dvaceti letech významně otevřela vůči cizincům, menšinám a imigrantům obecně. Zejména ve velkých městech žijí lidé různých národností a města těží ze specifčnosti a rozmanitosti kulturních prostředí. Dobrý životní standard, kvalitní vzdělání pro všechny a převažující pocit bezpečí přispěly k úspěšnému začlenění cizinců a menšin do ekonomického i společenského života a občasné excesy a náznaky konfliktů se dařilo vždy zvládnout.

Po roce 2025 se však situace mění, a to díky narůstajícímu počtu imigrantů přicházejících z nestabilních oblastí Afriky, ale především z Asie a jihovýchodní Evropy. Do České republiky poprvé přicházejí v masovém měřítku nejen studenti či lidé vzdělání a reprezentující ve svých zemích střední třídu, což jsou lidé schopní se zapojit a přizpůsobit novému stylu života, ale také lidé chudí, bez jakýchkoliv prostředků i vzdělání.

Tito lidé většinou směřují do měst a zejména Praha, Brno, Plzeň či Ostrava se stávají jejich cílovou stanicí. Jejich absorpční kapacita je však menší než počty těch, kteří přicházejí. Znejistěná společnost se před vlnami imigrantů uzavírá, a to přesto, že si už dlouhá léta nedokáže představit zajištění řady služeb, jako je například péče o staré či nemocné, bez pomoci přistěhovalecké a zahraniční pracovní síly.

Stačilo jen několik let k tomu, aby se ve městech vytvořily samostatné a uzavřené enklávy, které se odlišují kulturou, jazykem, životním stylem a také přístupem ke zdrojům: ke vzdělání, práci či k sociálním a zdravotním službám. Vytváří se tak napětí, do té doby v české společnosti nezvyklé. Lidé jsou konfrontováni s chudobou, se kterou si neumějí poradit. Atmosféra nejistoty vyvolává násilí, což posiluje projevy rasové nesnášenlivosti.

Ve městech přestává být bezpečno a zejména bohatší a střední vrstvy rychle opouštějí dříve oblíbená centra měst a stěhují se do střezných objektů na jejich okraji či do nově urbanizovaných sídelních celků na venkov. S mnohem větší intenzitou se tak opakuje to, co Česká republika zažívala na konci první dekády 21. století v severních Čechách. Týká se to zejména starých lidí v důchodovém věku či mladých rodin s dětmi. Ve městech naopak vznikají oblasti, ve kterých žijí nedostatečně adaptovaní cizinci a lidé, kteří jsou dlouhodobě bez práce. Jsou centrem frustrace lidí vyřazených a potenciálním zdrojem násilí obráceného proti sobě navzájem či proti zbytku společnosti.

Společnost ovládaná násilím a strachem

Společnost se rychle rozpadá na ty, co si dokáží v atmosféře ubývajících zdrojů a celkové nejistoty kvalitu života udržet, a na ty, jejichž životní úroveň rapidně klesá. I územně se společnost rozpadá na oblasti, kde se lidem daří, a na periferie, kde se lidé potýkají s nezaměstnaností, s nedostatkem občanské vybavenosti, služeb a s existenčními problémy. Situace se však obrací. Zatímco před dvaceti lety byly centry rozvoje a ekonomické prosperity velká města, dnes jsou to venkovské oblasti a jejich územní centra: tedy malá města zajišťující služby pro své spádové oblasti.

Lidé se více stahují do rodin a širších rodinných vztahů, kde nacházejí pocit jistoty. Přesto roste oblíbenost různých extremistických ideologií a populismů, které přinášejí pro složité problémy jednoduchá řešení. Společnost se uzavírá a přestává věřit v demokracii a demokratické postupy. Pokud to vše sečteme, nastávají ideální podmínky pro nástup autoritativního režimu.

Hledání úniku či nadějná řešení?

Obecně silný pocit nejistoty a jisté bezvýchodnosti otevírá prostor pro hledání způsobů a cest, jak žít jinak. Týká se to zejména mladých lidí, kteří se snaží uniknout a vytvářet si vlastní maximálně soběstačné a na zbytku společnosti nezávislé komunity. Navazují tak částečně na hnutí z 60. let minulého století, ale také na tradici prvorepublikového družstevnictví či hnutí za posilování místních lokálních ekonomik, které se v druhé dekádě 21. století šíří světem jako reakce na projevy selhání globalizované ekonomiky a jejich institucí. Ustavují se tak relativně nezávislá společenství na venkově i ve městech, která jsou založena na vlastních pravidlech, vlastní ekonomice i vlastních finančních institucích. Osidlují chátrající zemědělské usedlosti, kde dokáží být potravinově a energeticky soběstační a na zbytku společnosti nezávislí. Ve městech navazují na tradici squatterského hnutí, osidlují

vybydlené a zanedbané domy a vytvářejí zde jakási zárodečná ohniska nové městské kultury. Také zde se snaží být na okolí co možná technicky i jinak nezávislí.

Nic nového, chce se říci na závěr. Ale co se stane pak?

9. Evropa a Česko odvrací energetický kolaps

Miloš Balabán a Antonín Rašek

Počátkem druhé dekády 21. století se začaly prohlubovat komplikace se zajišťováním energetické bezpečnosti Evropy. Po delším výpadku v dodávkách plynu do Evropy z Ruska přes Ukrajinu na počátku roku 2009 se výpadky opakovaly v ještě větším měřítku v mrazivém prosinci 2011 a počátkem jara 2012, kdy panovalo chladné počasí a zásobníky plynu byly v řadě evropských zemí závislých na dodávkách ruského plynu po silné zimě vyprázdněné. Primární příčinou byl faktický politický a ekonomický rozpad Ukrajiny po prezidentských volbách v roce 2010. Absence ústřední moci v zemi způsobila, že systém plynovodů vedoucích přes Ukrajinu z Ruska se ocitl v rukou několika společností s nejasnou vlastnickou strukturou a zřejmě napojených na organizovaný zločin. Soupeření těchto společností o kontrolu nad lukrativními přepravními kapacitami plynu a nelegální odčerpávání ruského plynu určeného pro export nakonec vedlo k zastavení dodávek plynu do Evropy, a to v prosinci 2011 na tři týdny a počátkem jara 2012 na celý měsíc. „Plynovými“ krizemi byly stejně jako v roce 2009 nejvýrazněji zasaženy Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a státy bývalé Jugoslávie, nedostatek plynu se tentokrát dotkl výrazně i Polska, Maďarska, Rakouska, České republiky a Německa. Situaci komplikoval fakt, že ještě nebyly dostavěny možné alternativní trasy pro přepravu plynu z Ruska do Evropy na severu (Nord Stream) a jihu (South Stream) Evropy. Aktuální krizovou situaci se podařilo zčásti vyřešit vyjednáváním mezi Německem, Ukrajinou a Ruskem s významnou účastí Polska uchováající si vliv na část ukrajinských politických elit především na západě Ukrajiny. Tyto „plynové“ krize se staly výrazným varováním pro celou EU – nutnost skutečně koordinovaně řešit energetickou bezpečnost se pro Unii stala kategorickým imperativem.

Rusko jako primární dodavatel plynu a významný dodavatel ropy do Evropy začalo již koncem první dekády 21. století intenzivně diverzifikovat svoje přepravní trasy těchto komodit. Výrazně se to týkalo především Číny, která v roce 2009 poskytla dolarovou půjčku ruským společnostem Rosněft a Transněft stavícím ropovod ze západní Sibíře k pobřeží Tichého oceánu (tzv. VSTO – Vostočnaja Sibir Tichyj Okean). Čína si tak zajistila, že bude postavena odbočka z tohoto ropovodu do čínského města Daqing. Ropovod byl zprovozněn v roce 2012 a každý rok jím bylo do Číny dodáváno 15 milionů tun ropy. Přes Čínu byl také v letech 2015–2020 vybudován další ropovod do jihovýchodní Asie a východní Asie, kde díky rostoucí životní úrovni (především ve Vietnamu a v Indonésii) prudce stoupala spotřeba

ropy. Rusku se podařilo na Sachalinu uvést s japonskou pomocí v roce 2009 do provozu i závod na výrobu zkapalněného plynu (LNG) a začít budovat kapacity na jeho přepravu. Rusko se již tehdy stalo jedním z lídrů světového trhu s touto komoditou – podílelo se na něm pěti procenty. Produkce sachalinského závodu měla zaručený dlouhodobý odbyt. V roce 2009 byly uzavřeny smlouvy o dodávkách LNG s japonskými, americkými a jihokorejskými společnostmi na 25 let.

Postupná diverzifikace přepravních tras ropy a plynu umožňovala Rusku omezovat finanční závislost na obchodu s těmito komoditami na Evropské unii. Z hlediska zajištění energetické bezpečnosti nebyla ale situace příznivá pro EU ani v oblasti Kaspického moře, Kavkazu a Turecka a Střední Asie. Po svržení prezidenta Saakašviliho na začátku roku 2011 začalo v Gruzii období dlouhodobé politické nestability, doprovázené i ozbrojenými střety. Několikrát přitom došlo i k poškození ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan, jediného ropovodu přepravujícího ropu do Evropy mimo ruské území. Proto se klíčový producent ropy a plynu v regionu Ázerbájdžán rozhodl při přepravě své produkce na evropské trhy více spolupracovat s Ruskem. Záměr EU diverzifikovat dodávky plynu do Evropy ze Střední Asie se podařilo splnit jen zčásti, protože místní trh s plynem ve velké míře ovládly Rusko s Čínou. Například velká část produkce plynu v Turkmenistánu byla od počátku desetiletí dodávána do Číny, a to plynovodem, jehož výstavbu uhradila čínská strana. Ruská společnost Gazprom měla navíc z počátku století uzavřenu dlouhodobou smlouvu o dodávkách turkmenského plynu do Ruska.

Neúspěchem skončil i plán na výstavbu plynovodu Nabucco, jehož prostřednictvím měl do Evropy proudit plyn z oblasti Kaspického moře a Blízkého východu. Ázerbájdžán, klíčový dodavatel plynu pro tento plynovod, se totiž odmítl na projektu podílet a naopak se zapojil do stavby plynovodu South Stream, který byl budován z ruského černomořského přístavu Novorossijsk do bulharské Varny. To vyhovovalo i zájmům velkých energetických koncernů z Francie a Itálie, které se podílely na tomto projektu, a neměly proto zájem na realizaci Nabucca jako projektu konkurenčního. Německo jako nejsilnější členská země EU před výstavbou Nabucca také preferovalo plynovod Nord Stream, zajišťující dodávky plynu především do Německa z Ruska – bez tranzitních zemí přes Baltské moře. K plynovodu South Stream se nakonec přiklonilo z politických důvodů i Turecko, které naopak, jako nastupující regionální velmoc, začalo úzce ekonomicky a politicky spolupracovat s Ruskem, které se stalo již koncem první dekády 21. století jeho hlavním obchodním partnerem. Turecko navíc stále více záviselo na dodávkách ruského plynu (65 %) a ropy (40 %). Odmítnutí tureckého členství v EU zkomplikovalo i výstavbu plánovaných ropovodů a plynovodů z Iráku a Íránu, které mohly výrazněji zvýšit evropskou energetickou bezpečnost. Potenciál těchto

(staro)nových dodavatelů byl přitom nepřehlédnutelný. V případě Iráku došlo v první polovině druhé dekády století k politické a ekonomické stabilizaci země, což umožnilo výrazně těžbu ropy zvýšit. Urovnání konfliktních evropsko-iránských a americko-iránských vztahů, ke kterému došlo koncem prvního funkčního období amerického prezidenta Baracka Obamy, otevřelo cestu k prohloubení ekonomické spolupráce Íránu s Evropou včetně dodávek ropy a plynu. Nicméně objem těchto dodávek, přepravovaných především mořskou cestou tankery, byl omezenější než v sedmdesátých letech 20. století, před svržením iránského šáha Rezy Páhlavího. Příčinou byla modernizace iránské ekonomiky, která díky tomu začala sama vykazovat zvýšenou spotřebu energetických zdrojů, a dále díky velkým dodávkám iránské ropy a plynu do Pákistánu, Indie a Číny, nově postavenými ropovody a plynovody dokončenými v roce 2014.

Dodávky ropy a plynu do Evropy z dalších zemí Blízkého východu, především Saudské Arábie, Kuvajtu, Sjednocených arabských emirátů a Kataru, byly relativně stabilní, problémem se staly ceny těchto komodit. Po útlumu cen ropy a plynu koncem první dekády 21. století jako důsledku nejhlubší globální ekonomické recese po 2. světové válce, došlo v prvních letech druhé dekády 21. století ke stále se zvyšujícímu nárůstu cen. Hlavní příčinou byla rostoucí poptávka nejen v Číně a Indii, ale i v dalších dynamicky se rozvíjejících lidnatých zemích – Turecku, Íránu, Pákistánu, Indonésii, Vietnamu, Jižní Africe a Brazílii. K nárůstu cen plynu přispěla i koordinovaná cenová politika hlavních producentů – Ruska, Íránu, Kataru, Alžírsko, Venezuely a Nigérie, kteří v roce 2012 vytvořili institucionalizované Světové fórum producentů zemního plynu (WFPG), čímž fakticky diktovali světové ceny plynu.

Prudce se zvyšující ceny energetických surovin, jejichž výši mohla EU ovlivňovat jen v minimální míře, výrazně zatěžovaly od začátku druhé dekády ekonomiky členských zemí. Ty byly navíc ekonomicky oslabeny po globální ekonomické recesi, kdy některé země byly nuceny vyhlásit na přelomu první a druhé dekády století i státní bankrot. To bylo i příčinou zpoždění výstavby dvou nových plynovodů Nord Stream a South Stream. Nord Stream byl uveden do provozu s dvouletým zpožděním v roce 2013 a South Stream taktéž s dvouletým zpožděním v roce 2015. V Evropě zároveň došlo k výraznému nárůstu spotřeby elektřiny, plynu a ropy pro nepříznivé změny klimatu. Evropu postihovaly na jedné straně častější extrémní mrazy a na straně druhé extrémní horka a sucha. Evropané nicméně nebyli schopni ani minimálně omezit svůj konzumní přístup k životu, který byl nadále energeticky nesmírně náročný. Kombinace nepříznivých faktorů vedla k tomu, že v některých zemích EU musel být zaveden přidělový systém na benzín a došlo k plánovitému omezování zásobování elektrickou

energií. Některé země přejaly i „čínský model“ střídavého používání aut se sudou a lichou značkou. I přesto, prakticky každý rok v letech 2013–2018, docházelo jak v zimě, tak i v létě téměř v celé Evropě k velkým výpadkům elektřiny, které na několik dní totálně ochromily ekonomický a společenský život a vedly k velkým ekonomickým ztrátám.

Leden 2018: Blackout v Česku

Česko bylo postiženo od počátku roku již téměř dva týdny silnými mrazy. Prudce stoupal odběr elektrické energie a již se začal projevovat její lokální nedostatek. Velká sněhová bouře v polovině ledna silně poškodila na několika klíčových bodech přenosovou soustavu elektrické energie. K přerušení dodávky elektrického proudu došlo náhle v nejnevhodnější okamžik – jednoho lednového pondělí v 7.23 hod., kdy většina lidí odcházela do práce a děti do školy. Kromě autobusů přestala fungovat veškerá ostatní městská hromadná doprava, železniční doprava a bylo přerušeno řízení letového provozu. Přestal fungovat systém směrových světel na křižovatkách, což znemožnilo bezpečný provoz autobusů i automobilové dopravy, což vedlo k postupnému dopravnímu chaosu a na klíčových křižovatkách a dopravních uzlech ke kolapsu. Přestala svítit světla v dopravních tunelech. Většina řidičů autobusové dopravy to řešila návratem do garáží a řidiči soukromých vozidel se vraceli domů, předpokládali, že by mohlo přestat fungovat zásobování pohonnými hmotami. Kolem desáté hodiny přestalo fungovat spojení mobilními telefony.

Provoz nemocnic byl zpočátku zajišťován v režimu využití náhradních agregátů, ale po několika hodinách mohla být lékařská péče věnována jen naléhavým případům. Zhaslo vnitřní osvětlení. Přestaly fungovat banky, bankomaty a v obchodech pokladny, takže všechna tato a další zařízení včetně nejrůznějších služeb bylo nutné přerušit. V domácnostech začalo docházet k nepříjemným komplikacím: přestaly fungovat rozhlas a televize, domácí spotřebiče, byty přestaly být vytápěny. Bylo přerušeno telefonní spojení na pevných linkách. Občané v prvních hodinách výpadku elektrického proudu vzniklou situaci pociťovali jako nepříjemnost, poté ji začali vnímat jako diskonfortní zátěž pro sice stále větší množství lidí, ale vedoucí k hospodářským i osobním ztrátám jen omezeného rozsahu. K ohrožení lidských životů docházelo zatím jen ve výjimečných situacích, např. při selhání náhradních agregátů v nemocnicích či při vzniku paniky v netypických specifických situacích. Státní a samosprávné orgány měst a obcí se situací začaly vážněji zabývat až v pozdních odpoledních hodinách; odpovědní funkcionáři řadu hodin předpokládali, že jde pouze o dočasný výpadek elektrické energie.

Po strážlivém vyhodnocení situace odpovědními orgány jednodenní výpadek elektrické energie neměl katastrofický průběh, ani neznamenal rozklad funkčních páteřních sektorů společnosti. Kromě výjimečných situací se v zásadě jednalo o multidisfunkčnost řady pro populaci zcela běžných každodenních služeb. Vzhledem k zimnímu období bylo nejtěžším problémem vytápění. Nefungovalo venkovní osvětlení. Prokázalo se, že čím větší osídlení, tím vážnější problémy, což pociťovala jako hlavní město nejtěživěji Praha.

Blackout trvá již tři dny

Následný den se dopravní chaos zmírnil jen proto, že pro zmenšující se zásoby pohonných hmot se provoz automobilů omezil na minimum. Lépe situovaní lidé raději preventivně odjela s rodinami do zahraničí. Po tří denní nefunkčnosti bankovní síť a bankomatů začala část obyvatel pociťovat nedostatek hotovosti a komplikace v zásobování, kdy přestaly fungovat supermarket a hypermarkety a menší klasické prodejny skromné zásoby zboží brzo vyčerpaly. Lékařská zařízení mohla nemocným poskytovat jen omezenou péči. Mohly být prováděny jen nejnútnejší akutní operace. Hygienické problémy související s kažením potravin naštěstí minimalizovalo jinak hrozivě nepříjemné mrazivé počasí. Pro

trvající mráz se komplikovalo zásobováním pitnou vodou. Rostla nespokojenost občanů, objevily se první případy násilí a zneužití situace, zvláště rabování v opuštěných bytech a domech. Státní a samosprávné orgány sice mobilizovaly svůj potenciál, ale efekt byl jen sporadický. Primárním strategickým cílem bylo obnovit dodávky elektrické energie ze zahraničí.

Tři dny souvisle trvajícím výpadek elektrické energie vedl ke kritickému stavu základních páteřních odvětví (doprava, počítačové sítě, zásobování, zdravotnictví, hygiena). Na postiženém území nefungovala výroba, převážná většina lidí nechodila do zaměstnání, byla doma, stravovala se ze zásob a trpěla zimou. Vytvořily se předpoklady pro závažnou trestnou činnost včetně organizované. Zároveň však začala fungovat zatím skromná, a tudíž ještě nepostačující pomoc z nepostižených krajů a ze sousedících zemí, tj. především z Německa a Rakouska a také ze Slovenska, které na rozdíl od ČR v minulých letech dostavělo nové bloky jaderných elektráren.

Blackout po týdnu

Čtvrtý den a dny následující nadále trval kolaps dopravy, telefonního spojení a bankovního systému, postupný kolaps zásobování, problematické se stalo předávání jakýkoliv informací; obyvatelstvu docházely potraviny a finanční hotovost, což vedlo ke stresovému i násilnému chování jednotlivců; došlo k ochromení zdravotní péče; vznikly již závažné hygienické problémy způsobené nedostatkem pitné vody.

Občané se odvažovali vycházet z domova pouze ve dne; v noci vzrostla závažná trestná činnost; většina obyvatel se zdržovala doma a soustředovala se na ochranu majetku; postižené území opouštěla další část obyvatel. Zahraniční pomoc sice zesílila, zvláště mobilizací vojenských jednotek Severoatlantické aliance, ale situaci se dařilo zvládat jen zčásti, tíživá byla zejména zima. Významně pomohlo zvláště v příhraničních oblastech Slovensko, Německo a Rakousko. Po sto šedesáti hodinách se podařilo za pomoci zahraničí dodávku elektrické energie obnovit.

Dlouhodobé problémy se zajištěním energetických surovin a dodávkami elektřiny vedly v jednotlivých členských zemích EU k masovým projevům nespokojenosti, které dokonce přivodily pád několika vlád. V EU se nicméně nepodařilo ani v letech 2014–2019 dosáhnout o podobě jednotné a koordinované energetické politiky konsensu, a to včetně výstavby nových jaderných elektráren jako klíčového prvku zajištění energetické bezpečnosti a soběstačnosti Evropy. Tyto dvě otázky se staly hlavním tématem voleb do Evropského parlamentu v roce 2019. Nově zvolený Evropský parlament z tohoto důvodu vyzval na jaře 2020 členské země EU k uspořádání občanského orientačního referenda o budoucí podobě energetické politiky EU. Referendum vyžadovalo od občanů odpovědět na dvě základní otázky: Jste pro budování nových jaderných elektráren s novou generací jaderných reaktorů na území členských zemí EU? Podporujete vysoké a dlouhodobé investice do využívání nových technologií (ekonomická výroba vodíku, skladování elektřiny, širší využití obnovitelných zdrojů, zdokonalování elektromobilů)?

Občanská referenda se uskutečnila ve všech 35 členských zemích EU (k 27 členským zemím EU z roku 2009 přibyly do roku 2020 Norsko, Island, Chorvatsko, Srbsko,

Makedonie, Bosna a Hercegovina, Černá Hora a Albánie). Referend se zúčastnilo 68 % registrovaných voličů a 60 % z nich na obě otázky odpovědělo kladně (v České republice byly tyto ukazatele vyšší – účast 71 %, kladně odpovědělo 80 %).

I na základě tohoto názoru občanů EU představila nově jmenovaná Evropská komise při své inauguraci v Evropském parlamentu rozsáhlý program Nová evropská energetická architektura na léta 2020-2030, na který byla z fondů EU vyčleněna částka 2 bilióny Euro. Začal další závod s časem o energetické přežití Evropy...

Post Skriptum:

Energetická (ne)bezpečnost v dnešním světě

Energetická bezpečnost patří mezi základní součásti celkové bezpečnosti, navíc její důležitost pro nárůst spotřeby elektrické energie a snižování snadno dostupných přírodních zdrojů stoupá. I když k parciální – a tedy většinou krátkodobé – energetické krizi může dojít překvapivě, skutečná vážná a dlouhodobá krize nastává v případě, kdy energetická spotřeba není strategicky zajištěna v horizontu desítek let, a to nejen na národní úrovni, ale objektivně a zákonitě na úrovni celoevropské a brzo pravděpodobně světové.

Energetická bezpečnost má dvě podoby. Je nutné nejen zajistit energetické zdroje, ale energii a pohonné hmoty během výroby, přenosu a přepravy i chránit. Získat naftu, plyn, elektřinu či obnovitelné zdroje, ale i ochránit elektrárny, rozvodné sítě, ropné terminály, plynová potrubí a sklady. Tedy vše, čemu se řečí integrovaného záchranného systému říká kritická infrastruktura. Tím se naštěstí EU od počátku nového stoletá zabývala. Evropská unie v roce 2008 přijala k ochraně kritické infrastruktury i příslušná opatření. Bohužel se netýkal jaderné energetiky. EU se zabývala i analýzou bezpečnostních hrozeb a zpracovala scénáře, jak překonávat katastrofické a krizové situace. V mnoha zemích, včetně naší, probíhaly kurzy a cvičení. Již se zjistilo, že útok na energetické zdroje a systémy teroristé opravdu plánovali. V Evropě se daří zatím systémy ochránit lépe než mimo ni. Ale i situace v mimoevropském prostoru nás ohrožovala.

Je zřejmé, že energetické systémy jsou lehce zranitelné. Není samozřejmě možné hlídat každý elektrický sloup, každý metr potrubí apod., je nutné pečlivě volit priority. Složitá je i ochrana řídicích počítačů, které jsou ohroženy neustále. Modernizace umožňuje snadnější život, ale je i slabinou. Za modernizaci se platí, tím spíš je nutné nové sofistikované systémy chránit. Je to výzva i pro vědu a výzkum a následnou praxi, jak zajistit zdroje nové i dostatečné rezervní a náhradní zdroje.

Zápas o energetické zdroje

21. století je a intenzivněji bude zápasem o přírodní zdroje, zvláště energetické, a to nejvíce mezi Čínou a Spojenými státy jako budoucími dvěma supervelmocemi v multipolárním světě. USA se začínají významně zajímat i o jiné energetické zdroje, než je ropa a plyn, zvláště o vodík, k jehož výrobě je třeba energie, nejpravděpodobněji jaderná. Již po kolapsu zásobování ropou a plynem z Ruska se energetická politika znovu ocitla v popředí zájmu. Určitě nebylo nejvhodnější komplikovat si vztahy s Ruskem. Energetika se v Evropské unii stala jedním z klíčových témat. Na konci století už budeme moci volit pouze mezi nukleárními zdroji a obnovitelnou energií, která bude nedostatečná. Čas nečeká již nyní.

Současná spotřeba ropy je 83 milionů barelů denně, v roce 2010 to bude 90 milionů a v roce 2030 až 115 milionů (barel je 159 litrů). Američané odhadují spotřebu na 121 milionu barelů už v roce 2025, což je podle expertů prakticky těžebně nereálné. Enormní růst je determinován zvláště ekonomickým rozvojem Číny a Indie, které mohou být brzy schopny spotřebovat samy světovou produkci ropy celou. Ropa nyní kryje 40 % spotřeby energií ve světě. V roce 2020 to má být o polovinu více, tedy 60 %. V dalších dvaceti letech stoupne závislost USA a EU na ropě z 50 % na 70 %, v Číně z 30 % také na 70 %. Přitom 60 % světových zásob ropy je na Blízkém a Středním Východě, zvláště v Saudské Arábii, v Iráku, Íránu, Kuvajtu a ve Spojených arabských emirátech. Ne tedy v klidných oblastech.

I to může ovlivnit energetickou bezpečnost Evropy a USA, kterým se navíc může ztížit zásobování ropou z Latinské Ameriky, v níž příkrá sociální diferenciace vede k nástupu radikálnějších vlád (z posledních dvanácti prezidentských voleb zvítězilo osm politiků s levicovou orientací). Také v Africe je příčinou etnických konfliktů boj o ropu. Konečně obě irácké války byly vedeny zejména o ropu. Jak Afriku, tak Latinskou Ameriku se nyní výrazně snaží ekonomicky ovládnout Číňané, kteří v těchto zemích investují s obrovským ziskem své stále se zvyšující dolarové přebytky.

Bohatá Evropa se musí připravit v 21. století na „energetický tlak“ ze strany dnes chudých, ale též bohatnoucích zemí, které se dívají na „Západ“ a jeho snahy o zajištění energetické bezpečnosti s nedůvěrou. Vnímají to spíše jako snahu konzervovat současný nerovnoprávný stav v přístupu k energetickým zdrojům a jejich využívání. Tento fakt může

být příčinou vážných konfliktů. Zatím možná nikoliv ozbrojených ale například v přístupu k (ne)ochraně klimatu.

Pro ilustraci problému jsou na místě dva příklady: Česká republika jako středně velký evropský stát vyrábí více elektřiny než 40 afrických zemí dohromady. Její roční produkce dosahuje okolo 80 terawatthodin (TWh), zatímco Nigérie se 150 miliony obyvatel (a bohatými zásobami ropy) ročně produkuje jen kolem 15 TWh. Každý průměrný Čech je tak zabezpečen elektřinou osmdesátkrát více než občan Nigérie. Další příklad: Čína v posledních letech otevírá novou elektrárnu o výkonu 1000 MW v průměru každých šest dnů. Jen v letech 2002–2005 tak navýšila svůj energetický výkon o kompletní energetickou kapacitu Japonska.

Jak je na tom Česká republika?

Zdroje energie v ČR v roce 2005 byly následující: uhelné elektrárny poskytovaly 47 311 KWh, jaderné elektrárny 23 255 KWh, vodní elektrárny 3 014 KWh, paroplynové a plynové elektrárny 2 550 GWh a obnovitelné zdroje 63 GWh. Jedinou nadějí na zlepšení je odtrhnout hospodářský růst od spotřeby energie a emisí. V roce 2004 u nás činila míra investic 27,3 % (v EU 19,25 %). K posouzení energetické faktické spotřeby a reálné potřeby, technologického vývoje, geopolitické situace, energetické, ekonomické a ekologické bezpečnosti v horizontu nejméně 40 let byla ustavena nezávislá komise v čele s předsedou akademie věd Václavem Pačesem. Spoléhat na dovoz energie již nelze. Ve střední Evropě bude do roku 2020 chybět cca 15 tisíc MW výrobní kapacity. Temelín má 2000 MW. Nebude od koho elektřinu koupit. ČEZ chce v příštích patnácti letech investovat 20 miliard Kč do větrné energetiky. Spotřeba u nás stále roste, za minulých patnáct let se zdvojnásobila. Podobně tomu je v celé Evropě. Sluneční elektrárna před chladicími věžemi jaderné elektrárny Dukovany vyprodukuje při maximálním výkonu deset kilowatt, jaderná susedka dvě stě tisíckrát víc. JE Temelín není jednoduché rozšířit, vyžadovalo by to i rekonstrukci, resp. posílení rozvodové sítě.

Řešením energetických problémů u nás přesto je jaderná energie, protože v souvislosti s rozhodnutím EU v roce 2020 musíme zvýšit podíl obnovitelných zdrojů energie na 20 %. Realisté u nás předpokládají nejvýš 10 %. ČR je z jedné třetiny závislá na dovozu ropy a plynu. Nebudou-li prolomeny územně ekologické limity v severozápadních Čechách, začne kolem roku 2015 těžba hnědého uhlí prudce klesat. Bez rozsáhlých investic nedojde ani k prodloužení těžby černého uhlí na Ostravsku a těžba bude také dále klesat. Pokles poptávky ale očekávat nelze: v roce 2020 budeme muset dovážet osm milionů tun uhlí, v roce 2040 již 32 milionů tun. Alternativní zdroje naši energetickou bilanci nevyřeší.

Z tohoto důvodu je tak perspektivní využívání jaderné energetiky. Svět zatím kryje své energetické potřeby z jádra z 16 %, Francie jako jaderná velmoc již z 80 %. I Rusko má jadernou budoucnost, disponuje 40 % světových zásob obohaceného uranu. Temelín by nahradilo, jak to spočítal spisovatel Pavel Kohout, 18 250 větrných elektráren o výšce dvou petřínských rozhleden. Na kilometr čtvereční je jich možno umístit deset. Tedy k jejich umístění by bylo třeba území 1825 čtverečných kilometrů, tj. územní čtverec o stranách dlouhých téměř 43 km, tedy prostor nejen Prahy, ale až k Berounu, Mělníku, Kladnu, Staré Boleslavi a Slanému. Z uvedeného je patrné, že podobné úvahy jsou v podmínkách ČR technickým nesmyslem.

Studie Mezinárodní energetické agentury o vývoji světové energetiky do roku 2050 předpokládá, že v globálním měřítku budou obnovitelné zdroje krýt asi jen 2 % potřeby. Ale v Číně, kde je rozvoj ekonomiky řízen státem, předpokládají, že z obnovitelných zdrojů pokryjí už v roce 2040 přes 30 % potřeb. Ale všichni se budou muset chovat obezřetněji, zvláště když víme, co způsobila výroba biolíhu se světovými cenami potravin.

Závěrem

Martin Potůček

Věřím, že vás předchozí příběhy možných budoucností naší republiky zaujaly, někde snad i pobavily. My jsme ale chtěli dosáhnout ještě něčeho jiného: nabídnout podněty k zamyšlení, na co se v předstihu připravit, čemu se vyhnout, co dělat jinak... Jsme si jisti, že ani jeden z našich scénářů se nenaplní. Rozhodně ne přesně v té podobě, v jaké teď leží před vámi. Stejně dobře ale víme, že mnohé z toho, co v nich popisujeme, se nakonec skutečně stane. Bude Česká republika věrna demokratickým ideálům a institucím, nebo se vydá cestou autoritářství? Povede deziluze z morálního, intelektuálního a manažerského selhávání mocenských elit k vzestupu nové, kompetentnější generace politických vůdců, nebo budeme i nadále žít v zemi chronicky neřešených problémů a obecné nedůvěry k sobě navzájem a ještě více k těm, kteří nám budou vládnout? Budeme mít skutečné kapitány průmyslu, nebo jen na ně si hrající příštípkáře? Bude nastupující generace ochotně přebírat otěže české ekonomiky a politiky, nebo se její nejkompetentnější část, znechucená zatuchlým ovzduším klientelismu a korupce, rozhodne uplatnit své schopnosti jinde – v Evropě či ve světě? Otřeseme se brzy z hospodářské krize, nebo jsme teprve na jejím počátku? Rozdrobí se Česká republika na stovky místních společenství bez jednotícího étosu přináležitosti k ní? Nebo nás sjednotí polnice nacionalismu, svolávající nás dohromady k obraně proti reálnému nebo jen vymyšlenému ohrožení? (Zvláště pokud se Evropská unie ocitne v křečích sporů a krizí, která ji na dlouhá léta prakticky vyřadí z většího vlivu na to, co se bude dít uvnitř jednotlivých členských států.) Budou se rozevírat nůžky mezi těmi dětmi, které dosáhnou na kvalitní vzdělání, a těmi, kterým to nebude dopřáno? Budeme žít ve městech, kde se rodiče budou bát posílat své děti do školy samy – a kde se dokonce bude střílet i ve školách samotných? Nebo se najdou reformátoři školského systému, kteří uspějí s manévrem odstraňujícím nerovnosti v přístupu ke vzdělání? A to tak, že bude snadné se vzdělávat celý život a usnadňovat si tak cestu k nové, zajímavé a dobře placené práci? Podaří se změnit podmínky na trhu práce tak, aby bylo možno lépe sladovat nároky práce a rodinného života? Budeme my, Češi, mít v polovině století ještě dost dětí na to, aby školní třídy nebyly obsazovány z poloviny přistěhovalci? A nepovede tento nepoměr k růstu národnostního extremismu a napětí? Budeme nuceni kvůli rostoucím cenám paliv jezdit více po železnici? Vyskytnou se dlouhodobé poruchy v dodávkách energií se zničujícími důsledky na ekonomiku? A co když všechny zmíněné problémy ustoupí do pozadí pod tlakem klimatických změn, které moderní

lidstvo ještě nezažilo? S hrozbou migrace desítek milionů lidí z jiných kontinentů do Evropy, přelidnění a dokonce i hladomoru?

A co když to všechno jsou jen taková bububu a naše budoucnost bude nakonec klidná, bez větších otřesů a změn, byť budeme stále výrazně zaostávat za vyspělejšími zeměmi Evropy? Třeba se dokonce najde státník nebo státníci, kteří, opření o mladou, vzdělanou a nespokojenou generaci, uskuteční kroky, které republiku vyšvihnou do první desítky zemí podle kvality života v Evropě...

Všechno je vymyšlené, všechno je myslitelné, všechno je možné. Bude záležet i na nás.

Literatura

- Amara, R. 1981. "The futures field: searching for definitions and boundaries." *The Futurist* 15(1): 25-29.
- Armstrong, S. J. 2003. *Principles of Forecasting: A handbook for Researchers and Practitioners*. Kluwer Academic Publishers.
- Borjeson, L., M. Hojer, K. Dreborg, T. Ekvall, G. Finnveden. 2006. "Scenario types and techniques: Towards a user's guide." *Futures* 38(7): 723-739.
- Dammers, E. 1994. Scenario's en prognoses: leren door vooruitzien, in: R.J. In 'T Veld and P. Van Knaap. *Dynamische Bestuurskunde. [Scenarios and prognoses: Learning by looking ahead]*. The Hague: Phaedrus.
- Dreborg, K. 1996. Essence of Backcasting, *Futures* 28(9): 813-828.
- Dunn, W.N. *Public Policy Analysis. An Introduction*. 3rd ed. Upper Saddle River: NJ: Prentice Hall 2004.
- European Commission. 2002. *Thinking, Debating and Shaping the Future: Foresight for Europe, Final Report of the High Level Expert Group for the European Commission*, April 24, 2002, Brussels.
- Fukuyama, F. 2007. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers
- Florida, R., 2002. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Florida, R., Tinagli, I., 2004. *Europe in the Creative Age*. [online]. 2004. <[http://creativeclass.com/rfcgdb/articles/Europe in the Creative Age 2004.pdf](http://creativeclass.com/rfcgdb/articles/Europe_in_the_Creative_Age_2004.pdf)>.
- Gleaser, E.L., 2000. *The new economics of urban and regional growth*. Oxford: Oxford University Press.
- Glenn, J.C., Gordon, T., J. *Futures Research Methodology, version 2.0* – CD ROM. Washington, D.C.: AC/UNU Millennium Project 2003.
- Glenn, J.C. a The Futures Group International. 2003. Scenarios. In Glenn, J.C., Gordon, T.J. (eds.). 2003. *Future Research Methodology*. Washington: AC/UNU Millennium Project.
- Höjer, M. a L.-G. Mattson. 2000. "Determinism and backcasting in future studies." *Futures* 32(7): 613-34.
- Kahn, H. a A. Wiener. 1967. *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*. New York: Macmillan.
- Kahn, H. 1962. *Thinking about the Unthinkable*. New York: Horizon Press.
- Kauffman, Jr. Draper L. 1984. *Futurism and Future Studies*. National Education Association. Washington, D.C.
- Klinec, Ivan. 2005. *Futurologia. Veda o budúcnosti. Teoreticko-metodologické aspekty*. Nепublikovaný materiál.
- Kloudova, J., 2008. *Faktory rozvoje kreativní ekonomiky. Current Problems in Economics and Business Activity in the Context of the European Union. International Scientific Conference*. Bratislava School of Law, Faculty of Economy and Business. Bratislava.
- Kornai, J., 2008. *Obory společenských věd: odluka nebo spolupráce? Politická ekonomie* 56(1): 5-16.
- Makridakis, S. G., S. C. Wheelwright, R. J. Hyndman, 1997. *Forecasting: Methods and Applications*. New York: John Wiley & Sons.
- Mietzner, D. and Reger, G.. 2004. *Scenario Approaches – History, Differences, Advantages and Disadvantages*. EU-US Seminar: New Technology Foresight, Forecasting & Assessment Methods-Seville 13-14 May 2004. Dostupné na: <http://www.jrc.es/projects/fta/papers/Session%201%20Methodological%20Selection/Scenario%20Approaches.pdf>
- Ogilvy, J. A. 2002. *Creating Better Futures: Scenario Planning As a Tool for A Better Tomorrow*. New York: Oxford University Press.

- Potůček, M. a kol.. 2001. *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. Praha: Gutenberg.
- Potůček, M. (Ed.) 2006. *Manuál prognostických metod*. Praha: SLON.
- Ringland, G. 2002. *Scenarios in Public Policy*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Ringland, G. 2006. *Scenario Planning: Managing for the Future*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Schwartz, P. 1996. *The Art of the Long View*. New York: Doubleday.
- Strategic Futures Team. *A Futurist's Toolbox. Methodologies in Futures Work*. London: Performance and Innovation Unit 2001.
- Šulc, O. *Prognostika od A do Z*. Praha :Státní nakladatelství technické literatury 1987.
- The Work Foundation, 2007. *Staying ahead: the economic performance of the UK's creative industries*. London. Dostupné na:
<http://headshift.com/dcms/index.cfm?fuseaction=main.viewBlogEntry&intMTEntryID=3095>
- UNIDO. *Foresight Methodologies*. Vienna: UNIDO 2003.
- van der Heijden, K. 2005. *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Wiesand A., Söndermann M., 2005. *The creative sector – an engine for diversity, growth and jobs in Europe*. European cultural foundation, september 2005.
- Národní politika výzkumu, vývoje a inovací České republiky na léta 2009–2015. 4. pracovní verze z 16.2. 2009. In: <http://www.vyzkum.cz>
- Wilkinson, L.. 1995. *How to Build Scenarios. Planning for “long fuse, big bang” problems in an era of uncertainty*. Originally appeared in Wired “Scenarios: The Future of the Future” Special Edition. Dostupné na: <http://www.ptv-agc.org/RRM-HowToBuildScen1.pdf>

Rejstřík

aktéři
backcasting
bankovní socialismus
blackout
Borjeson, L.
braindrain
Česká republika
demokracie
 zastupitelská
destabilizace
 politiky
 trhu
diverzifikace přepravních tras
divoké karty
dohody
 globální
domy
 pasivní
DPH
Dreborg, K.
družstevnictví
efektivita
ekonomika
 kreativní
 otevřená
elitářští demokraté
elity
 demokratické
 ekonomické (hospodářské)
 expertní
 intelektuální
 kosmopolitní
 politické
 správní
 staré
energetická
 bezpečnost
 spotřeba
 úspory
energetické
 systémy
 zdroje
energetický kolaps
Evropská unie
Eurozóna
export
extremismus

finance
 veřejné
firma
flexibilita trhu práce
flexicurity
Glenn, J.
globalizace
hnutí
 pluralitní
 sociální
 squaterské
hybné síly (*drivers*)
ideologie
imigrace
inovační
intervence
intelektuál
 prekérní
izolace
jaderná energetika
Kahn, H.
kapitál
 domácí
 finanční
 zahraniční
kapitalismus
klientelismus
korupce
kraj
kritická infrastruktura
krize
 ekonomická
 globální
 politická
 sociální
 vleklá
kvalifikace
liberalismus
lobby
 ekologická
management
 krizový
manažeri
mechanismus
 záchranný
menšina
 Romská
meritokracie
Mietzner, D.
mobilita

modernizace
 ekologická
nadnárodní organizace
nezaměstnanost
 nízká
občanské organizace
obec
oblast
 periferní
obnovitelné zdroje
Obama, B.
Ogilvy, J. A.
opozice
 mimoparlamentní
 politická
organizovaný zločin
Pahlaví Rezá, M.
paralela
patroni
 provinciální
PEST analýza
plyn
 skleníkový
plynová krize
podnikání
 sociální
podnikatel
podpora podnikání
podstata
politika
 aktivní
 migrační
 zaměstnanosti
pracovní síla
projevy
předpoklady formování
realokace
recese
 světová
Reger, G.
region
regulace
 trhu práce
restrukturalizace
režim
 autoritativní
Ringland, G.
ropa
rozpočty
 veřejné

Saakašvili, M.
scénář
scénáře budoucnosti
 explorační
 historie
 normativní
 prediktivní
 účel
sdružení, profesní
segmentace trhu práce
sektor
 komerční
 mezinárodně obchodovaný
 mezinárodně neobchodovaný
 občanský
 veřejný
Schwartz, P.
sítě
 klientelistické
 korupční
skupina
 kapitálová
služby
 zaměstnanosti
 sociální
 veřejné
 zdravotní
smlouva
 Lisabonská
sněmovna
 poslanecká
sociální systém
soustava
 daňová
společnost
 česká
správa
 centrální
 státní
 veřejná
stabilita
 institucionální
stagflace
stagnace
stát
 sociální
státní dirigismus
strana
 politická
strategie

komunikační
struktura
 ekonomická
 globální
 národnostní
symbióza
 korupční
trh
 globální
 finanční
 světový
trh práce
 neformální
 primární
 sekundární
úroveň
 centrální
 globální
úřad práce
úspora
 energií
 materiální
veřejné zakázky
vláda
 autoritativní
 levicová
 pravicová
vládnutí
trendy
 vnější
 vnitřní
van der Heijden, K.
veřejnost
volby
 parlamentní
 prezidentské
Wack, P.
Wiener, A.
Wilkinson, L.
zákon
zaměstnanost
zemědělství
 ekologické
zdroje
 obnovitelné
změny klimatu

Resumé

Riziková budoucnost: Devět scénářů vývoje české společnosti

Editoři: Pavol Frič, Arnošt Veselý

Autoři: Miloš Balabán, Vladimír Benáček, Pavol Frič, Jitka Kloudová, Martin Nekola, Markéta Nekolová, František Ochraňa, Martin Potůček, Antonín Rašek, Arnošt Veselý

Publikace navazuje na předchozí práce a analýzy Centra pro sociální a ekonomické strategie a představuje variantní podobu možných budoucností České republiky, a to prostřednictvím metody scénářů budoucnosti. První kapitola vymezuje metodologický postup psaní scénářů, a to jak obecně v literatuře přijímaný, tak také konkrétní postup autorského týmu. Nejdříve je krátce vymezena metoda psaní scénářů, zejména její historie a účel. Je zdůrazněno, že cílem psaní scénářů budoucnosti není přesná predikce budoucího vývoje (tedy přesné stanovení toho, „co se stane“), ale uspořádání mnoha různých tvrzení o budoucnosti do fiktivních, ale vnitřně koherentních příběhů, které mohou za určitých podmínek skutečně nastat. Dále je formulována typologie různých scénářů budoucnosti. Poté je nastíněn obecný proces tvorby psaní scénářů, inspirovaný zejména prací Petera Schwarze. Konečně na závěr první kapitoly je popsán postup autorského týmu, aplikovaný v této publikaci.

V další části knihy jsou již prezentovány konkrétní scénáře budoucnosti. První scénář, nazvaný „Elity tváří tvář vleklé krizi“, vychází z předpokladu, že díky přetrvávání některých důsledků světové ekonomické krize dojde k dlouhodobému útlumu světového obchodu, dezintegraci globalizovaných finančních trhů, omezení migrace pracovníků a opuštění imitačního (nadmárodního) charakteru spotřeb. Popisuje zhroucení ideového sepjetí rozvoje ekonomiky a liberalismu a nástup „kontrarevoluce“ globalizace. České elity se vnějším destabilizačním ekonomickým a politickým tlakům snaží čelit uzavíráním se do ulity národního patriotismu a provincialismu. Tato strategie obrany za účelem přežití má v české společnosti svou tradici, i když je zřejmé, že kromě krátkodobých přínosů má také svá rizika a náklady. Ty se projeví v destabilizaci demokratického vývoje a přimknutí politiky k otevřenému klientelismu a extremismu.

Druhý scénář s názvem „Stát na houpačce“ vychází z teze nevykonné státní správy a jejího selhávání i ve zcela základních funkcích, jako je zajišťování elementární osobní bezpečnosti, sociální ochrany a rovnosti před zákonem. Postupující chátrání státu vede v roce

2016 k vítězství politické strany ÚSVIT pod vedením René Slavička. Tomu se podaří realizovat vládní program, v němž pozornost fungující a kompetentní veřejné správě doplnil důraz na její otevřenost občanskému sektoru a občanům samotným a na vytvoření transparentního prostředí pro podnikání. Jsou prolomeny oportunní symbiózy místních a regionálních podnikatelských a správních klientel. Po volbách v roce 2026 se ovšem karta obrátila a antiglobalisticky orientovaný politický vítěz voleb uvolnil prostor pro jejich opětovný nástup.

Třetí scénář, „Kreativní ekonomika“, analyzuje globalizační trend kreativní ekonomiky založené na aplikaci tvořivých poznatků. Scénář fabuluje možný vývoj v příštích dvaceti letech v souvislosti se vznikajícím trendem kreativní ekonomiky. Upozorňuje na negativní dopady pro Českou republiku v případě nezachycení tohoto trendu. Česká společnost stojí před volbou, zda se vydat cestou vytváření nové ekonomiky založené na znalostních technologiích a produkci služeb, na vytváření tzv. sektoru kreativní ekonomiky, nebo zda setrvá na klasické produkci statků a služeb.

Čtvrtý scénář s názvem „Dobré vzdělání jen pro někoho“ se zabývá zejména vývojem vzdělanostních nerovností a vývojem přístupu ke vzdělání. Upozorňuje na negativní jevy spojené s přílišnou diferenciací vzdělávací soustavy a zvyšujícím se zapojením soukromých zdrojů, na úkor zdrojů veřejných. Hybnými silami scénáře je především nezvládnutá reakce na prohlubující se ekonomickou krizi, doplněná nepromyšleným a alibistickým způsobem řízení vzdělávací politiky a nacionalismem.

Pátý scénář „Reforma trhu práce: hledání rovnováhy v době krize“ vychází ze současné situace českého trhu práce a popisuje jeho možný vývoj ve třech etapách. V první etapě do roku 2013 akcentuje především problém segmentace trhu práce a reakci levicové vlády na příchod globální finanční a posléze ekonomické krize do České republiky. V druhé etapě (2014–2017) sleduje snahy nové vlády o provázání vzdělávacího a sociálního systému s trhem práce a podporou podnikání a investic (tzv. flexicurity). V poslední fázi (2018–2025) se scénář věnuje efektům zavedených opatření na trhu práce a prohlubování započatých reforem souvisejících politik.

Šestý scénář pojmenovaný „Společnost se štěpí“ předpokládá řešení pokračující krize ordinováním neoliberálních receptů. Na začátku třetí dekády 21. století drží Českou republiku pohromadě už jen setrvačnost podvyživených institucí sociálního státu, síla zvyku a nutnost zachovat formální reprezentaci ve vztahu k Evropské unii. Všeobecná nespokojenost vede v roce 2022 k nástupu autoritativní levicové vlády, která původně radikální koncept masivního

zestátnování postupně reviduje do podoby přiměřenější reálnému vlivu relevantních kapitálových skupin; nicméně se jí podaří resuscitovat veřejné služby a „vrátit stát zpět“ na jeho místo.

Sedmý scénář s názvem „Extremismus nastupuje“ popisuje vývoj jedné z nejnebezpečnějších bezpečnostních hrozeb vnitřního charakteru s vnějším vlivem, jakým je nacionální extremismus. Objektem extrémního násilí je romské etnikum a migranti, aktéry násilí neonacisté. Základní příčinou je neschopnost státu romskou problematiku řešit. Proto konflikty přerůstá v násilí, které pod hrozbou sankcí Evropské unie musejí řešit ozbrojené složky.

Osmý scénář s názvem „Mění se klima, mění se společnost“ předpokládá, že se Evropa i Česká republika chopí příležitosti a využijí „špatných zpráv“, jakými jsou probíhající ekonomická krize a narůstající emise oxidu uhličitého v atmosféře a přistoupí k razantním změnám, které povedou k obnovení hospodářského růstu postaveného na nových nízkoemisních technologiích. Změna klimatu a konec konců i ekonomická krize jsou však problémy globální povahy a nelze je úspěšně řešit v rámci jedné země či kontinentu. Pokud selže mezinárodní spolupráce, ostrůvek pokojného a ekologicky uvědomělého blahobytu se dlouho nad vodou neudrží.

Konečně devátý scénář s názvem „Energetický kolaps“ začíná prohloubením komplikací se zajišťováním energetické bezpečnosti Evropy a delším výpadkem v dodávkách plynu do Evropy z Ruska. V širším pojetí bezpečnosti představuje nezajištěná energetická bezpečnost jednu z nejvážnějších bezpečnostních hrozeb. Tato hrozba se počátkem druhé dekady 21. století začíná v Evropě postupně naplňovat. Kombinace nepříznivých faktorů vede i v České republice v roce 2018 ke vzniku blackoutu, tj. výpadku energetické energie. Z krize se Česká republika dostává teprve za pomoci Evropské unie, zejména sousedních zemí.

Summary

A Risk Future: Nine Scenarios of Czech Social Development

Edited by: Pavol Frič and Arnošt Veselý

Written by: Miloš Balabán, Vladimír Benáček, Pavol Frič, Jitka Kloudová, Martin Nekola, Markéta Nekolová, František Ochrana, Martin Potůček, Antonín Rašek, and Arnošt Veselý

The publication follows previous works and analyses of the Center for Social and Economic Strategies by presenting alternative possible futures of the Czech Republic based on the method of future scenario writing. Chapter 1 outlines the future scenario method as it is generally accepted in relevant literature and specifies the author team's approach. First, the future scenario method is briefly introduced, including its history and purpose. It is emphasized that, rather than exact prediction of future developments (i.e., defining precisely "what is going to happen"), future scenario writing aims at organizing multiple statements about the future into fictitious but coherent stories that may become reality under certain circumstances. A typology of possible future scenarios is formulated. Then, a general procedure for future scenario writing is outlined which is, above all, inspired by the works of Peter Schwartz. The chapter concludes by describing the specific approach the author team applied for this publication. Internal trends (i.e., trends in the Czech Republic), external trends (i.e., trends outside the Czech Republic, especially in the EU), and actors (their resources, motives, etc.) are the main constitutive elements for all scenarios.

The following chapters present individual future scenarios. The first scenario entitled, "Elites Facing Protracted Crisis", assumes that a continued presence of some consequences of the global economic crisis will cause long-term depression of international trade, disintegration of globalized financial markets, decline in labour migration, and abandonment of imitative (supranational) consumption. Unity between liberal ideas and economic development breaks down and globalization is challenged by a "counterrevolution". Czech elites respond to external economic and political destabilization pressures by confining themselves to national patriotism and provincialism. This defence and survival strategy enjoys a long tradition in the Czech society, although it clearly entails not only short-term benefits but also risks and costs. The latter include destabilization of democratic development and reliance of politics on open clientelism and extremism.

The second scenario, "Unstable Government", assumes that public administration is inefficient and fails to guarantee basic functions like elementary security of person, social

protection, and equality before the law. In 2016, a progressing decline of the government allows the “Sunrise” political party, under the leadership of René Slavíček, to win a general election. Sunrise succeeds to implement a government program which focuses on functioning and competent public administration, with emphasis on its openness to the civic sector and citizens themselves, and creating a transparent business environment. Opportunistic symbioses between local and regional business and administrative clienteles are undermined. However, the situation reverses after the 2016 general election when an antiglobalist political champion makes room for a return of clientelism.

The third scenario, “Creative Economy”, analyzes a globalizing trend of creative economy, one that builds on the application of creative knowledge. Possible developments over the next twenty years pertaining to the emerging trend of creative economy are outlined. Negative consequences of the Czech Republic’s possible failing to follow this trend are pointed out. The Czech society is facing the choice whether to embark on building a new economy based on knowledge technologies and service production—developing the so-called creative industries—or to continue traditional reliance on goods and services production.

The fourth scenario, named “Good Education Only for Some”, focuses on the development of education inequalities and access to education. It points out some negative aspects of excessive education system differentiation (tracking/ability grouping) and a growing involvement of private resources at the expense of public resources. Uncontrolled reactions to deepening economic crisis along with ill-advised, ambiguous, and unaccountable education policy management coupled with nationalism are the driving forces behind the scenario.

The fifth scenario, “Labour Market Reform: Seeking Balance in Times of Crisis”, departs from the current situation of the Czech labor market and describes its possible development in three stages. In stage one (until 2013), the labour market will become segmented and a left-wing government will respond to the arrival of a global financial and, subsequently, economic crisis in the Czech Republic. In stage two (2014-2017), a new government will seek to harmonize the education and social systems with the labour market and entrepreneurship/investment support (“flexicurity”). In the final stage (2018-2025), the effects of the recently implemented labour market measures and deepening of the recently initiated reforms of relevant policies are described.

The sixth scenario, named “Society Becomes Divided”, assumes that neoliberal recipes will be used to treat the ongoing crisis. In the early 2020s, the Czech Republic only keeps together through the inertia of undernourished welfare state institutions, tradition, and

the necessity to maintain formal representation vis-à-vis the European Union. In 2022, general discontent gives rise to an authoritarian left-wing government. The government's radical concept of massive nationalization is, however, revised in order to respect the real influence of capital owners. On the other hand, the government succeeds to reinvigorate public services and “return the state” where it belongs.

The seventh scenario, under the title “Extremism Prevails” follows one of the most dangerous internal security threats with external effects—nationalist extremism. Members of the Roma and migrant ethnic group become objects of extreme violence perpetrated by neo-Nazis. The fundamental cause lies in the state's inability to address Roma issues. The ensuing conflicts give rise to violence, which are only stopped by the military under the threat of European Union sanctions.

The eighth scenario, “Changing Climate, Changing Society”, assumes that Europe and the Czech Republic seize the opportunity and take advantage of the “bad news” of existing economic crisis and growing carbon dioxide emissions in order to initiate radical changes to restore economic growth based on low-carbon technologies. Climate change and, after all, the economic crisis too are global problems that cannot be successfully tackled by a single country or continent. If international cooperation fails, an island of peaceful, environmentally responsible prosperity will not last long.

Finally, the ninth scenario entitled, “Energy Collapse”, begins by deepened complications in ensuring energy security of Europe and a protracted suspension of gas supplies from Russia to Europe. From a more general security perspective, insufficient energy security represents one of the gravest security threats. This threat starts to become reality in the mid-2010s Europe. A combination of adverse factors causes an electricity blackout in the Czech Republic in 2018. The country only overcomes the crisis with the help of the European Union, and in particular the neighbouring countries.